

KORUNK

A FÖLDMŰVELÉS ÚJ FORRADALMA FELÉ • A TARTALOMTÓL A TÖRTÉNETISÉGIG • BARTÓK — ELFELEJTETT ALTERNATÍVA? • AZ APÁCZAI-MODELL VONZÁSÁBAN • TÖRVÉNYKEZÉS SZÁMÍTÓGÉPPEL • EGY KANTIÁNUS ERDÉLYI PROFESSZOR A XIX. SZÁZAD ELEJÉN • A DÁLNOKI REFORMÁTUS TEMPLOM ÉS ROVÁSFELIRATA • RÉGI LAPOK, ÚJ LAPOK • EGY DÉSI HUBER-LEVÉL MARGÓJÁRA • • • • •

1981 • 3

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XL. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM • 1981. MÁRCIUS

- *** A földművelés új forradalma felé 161
PAPP JÓZSEF ANDRÁS • Új utakon Románia mezőgazdasága 163
LEON EȘANU • A iași-i egyetemi ifjúság forradalmi tevékenysége a pártalapítás
előtti időszakban (D. G. fordítása) 169
SALAT LEVENTE • Törvénykezés számítógéppel 172
ÍRÓI TANÁCSKOZÁSOK ELÉ

- RÁCZ GYÖZŐ • A tartalomtól a történetiségig (Marosi Péter Világ végén virradat
című kritikagyűjteményéről) 176
GÁLL ERNŐ • Az Apáczai-modell vonzásában 181
DOINA CETEA • Késő éjjelekig (vers; Veress Zoltán fordítása) 184
ARADI JÓZSEF • Bartók — elfelejtett alternatíva? 185
HERÉDI GUSZTÁV • Horgászfű (novella) 189
KISS JENŐ • Doktorrá avatáson (vers) 197

JEGYZETEK

- HERÉDI GUSZTÁV • König Miklós fejfájára 198
KANTOR LAJOS • Régi lapok — új lapok (Ellenzék, 1928. május) 199
VERESS ZOLTÁN • Keret és önkritika 201
SZASZ JÁNOS • Balogh és Bencsik 202
SZABÓ ILONA • Kell a törődés 203

KATEDRAKÖZELBEN

- KÁDÁR FERENC • Beszédhibák — logopédiai nevelés 205

DOKUMENTUMOK

- MURADIN JENŐ • Levelek Rómából 208
HUBER ANDRÁS • Egy Dési Huber-levél margójára 211

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- MIKE BÁLINT—KÓSA FERENC • A dálnoki református templom és rovásfel-
irata 214
VITA ZSIGMOND • Egy kantianus erdélyi professzor a XIX. század elején 219

SZEMLE

- FABIÁN ERNŐ • A népszerűnövekedés kérdőjelei (Gondolatok a könyvtárban) 225
MÓZES ATTILA • Nyilvánvalóságok 228
SZABÓ LORÁND • Hogyan tájékozódjunk a szakirodalomban? 234
BARÓTI JUDIT • Nyelvi, nyelvtani „kalauzok“ 235
K. M. • Almanah Tribuna '81 (Könyvről könyvre) 236

LÁTÓHATÁR

Müller Adám: Ember — tudomány — technika (Voproszi filozofii, Filozofszijszkie nauki); G. R.: Szociabilitás és személyiségfejlődés (Studia Psychologica); K. M.: „Ahogyan lehet, de meg kell itt maradni“ (Fórum)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bencsik János, Dési Huber István

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A földművelés új forradalma felé

„Tulajdonképpen igazi agrárforradalmat kívánunk megvalósítani a termelés, a munkatermelékenység, a műszaki színvonal, a gazdasági hatékonyság, a falvainkban folyó általános társadalmi tevékenység tekintetében” — jelentette be pártunk főtájkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs a parasztság, az élelmiszeripari, az erdő- és vízgazdálkodási dolgozók tanácsainak második kongresszusán.

Forradalom. Nagy szó. Gyökeres változást, viharos átalakulást jelez. És a történelemből tudjuk, hogy ilyesmi akkor következik be, ha megérett rá a helyzet, ha ide vezetnek az előzmények, ha kialakultak hozzá a feltételek. No meg akkor, ha — most már az előrelátás oldaláról nézve a kérdést — olyan célokat tűzünk magunk elé, amelyek nem érhetők el az eddigi eljárásokkal, eszközökkel, módszerekkel, hanem forradalmian új szemléletet, munkastílust követelnek.

Melyek hát az új forradalom előzményei, feltételei?

Nincs értelme annak, hogy ehelyütt mezőgazdaságunk újjászülésétének felvázolásában Ádámgig és Éváig menjünk vissza, hogy eseteljünk a földreform és a szövetkezeti átalakulás jelentőségét, csupán arra emlékeztetnénk, hogy ezen az alapon a mögöttünk álló évtizedben mi minden következett be a földművelés és állattartás terén. Ez idő alatt a mezőgazdaság össztermelése 60%-kal gyarapodott, azon belül pedig a hetvenes évek első felének évi 15 millió tonnás gabonatermésével szemben a nemrég eltelt ötéves terv során már évi 19,5 millió tonna gabonát takarítottunk hombárba. A beruházásokra jellemző, hogy csupán az utóbbi ötéves tervben 900 000 ha területet tettek öntözésre alkalmassá, s így az összes öntözhető földek kiterjedése megközelíti a két és fél millió hektárt. Aki ért a mezőgazdasághoz, jól tudja, hogy az öntözés — ha valóban élnek a lehetőségekkel — minden tekintetben forradalmi változáshoz vezet a föld megmunkálásában. Az öntözhető területek aránya terén egyébként európai viszonylatban az élenjárók közé tartozunk.

Sajnos, nem mondható el ez a kiaknázásról. Sok állami és szövetkezeti gazdaság nem él a kemény munka árán teremtett előnyökkel, nem öntözi földjeit. És sok kívánnivalót hagy maga után az immár ugyancsak gazdag géppark kihasználása, a munkaerő foglalkoztatása, a működő berendezések pedig meglehetősen sok üzemanyagot fogyasztanak. Mindezek következtében állt elő az a helyzet, hogy noha a műszaki alap megengedné, a terméseredmények nem elég nagyok, nem tükrözik természeti-emberi-anyagi lehetőségeinket, miként arra az ország elnöke rámutatott: „... mindez jelentős termésvesztéssel járt, odavezetett, hogy az eredmények nem ütötték meg az elérésükhöz megteremtett feltételek, a mezőgazdaságban rendelkezésünkre álló lehetőségek szintjét. Az előző ötéves tervben megmutatkozott hiányosságok nyílt megvitatásának a kongresszus keretében olyan intézkedések kijelöléséhez kell vezetnie, amelyek a negatív állapotok határozott felszámolását eredményezik.”

Milyen intézkedésekről van hát szó?

A kérdés úgy tevődik föl, hogy ha mind a természeti feltételek, mind az anyagi-műszaki eszközök rendelkezésünkre állanak — nem szólva a munkaerőről —, akkor nyilvánvalóan a szervezési kereteken, a gépezeten s bizonyos fokig a szemléleten kell javítani, hogy a kívánt eredményeket elérhessük.

Az utóbbi három tényezőt együttesen lendíti fokozottabb mozgásba s készíti újszerű munkára az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus, amely, miként egész nemzetgazdaságunkban, úgy a földművelés és az állattenyésztés, az erdészet és a vízgazdálkodás terén is a továbblépés, a magasabb rendű, hatékonyabb munka kezessége, alapvető feltétele. Az új mechanizmus szellemében a termelőszövetkezetek és az állami mezőgazdasági vállalatok egyaránt több önállósághoz jutnak, nagyobb felelősséggel, szélesebb hatáskörrel, több kezdeményezőszélességgel kell hogy gazdálkodjanak a jövőben. Ezen az alapon lehetőségük nyílik arra, hogy jobban kiaknázzák helyi adottságaikat, a vidék történelmileg-gazdaságilag kialakult termelési hagyományait, különféle erőforrásait, s ily módon nagyobb termésre, gyarapodó jövedelemre tegyenek szert. Az önállóbb gazdálkodás ugyanakkor azonban önálló pénzellátást is kíván, és eszerint előbb-utóbb el kell érni, hogy valamennyi mezőgazdasági egység a saját lábán járjon, ne kérjen állami támogatást, csak a

legtrikább esetben, s akkor is csak úgy, ha jelentős termésfokozó beruházásra vállalkozik.

Az egységes agráripari tanácsok létrehozása óta eltelt két esztendő bebizonyította eme tanácsok létjogosultságát, életképességét, nagy mozgósítóerejét. Ezek a szervek valóban forradalmilag új apparátust jelentenek a mezőgazdaság magasabb fokú irányítása és szervezése terén, s a kibontakozó agrárforradalomban tovább nő jelentőségük, hatókörük, a falu minden irányú tevékenységének központjai, a szocialista termelés igazi csomópontjai lesznek. A kisebbek összevonása révén nagyobb hatósugarú tanácsokat alakítanak ki, oda kihelyezik a megyei szervekben dolgozó szakemberek javát, megerősítik a tanácsokban a pártmunkát, a szakszervezeti és KISZ-tevékenységet, a tudományos kutatást, a műszaki fejlesztést. A tanácsok ily módon átfogó jellegű ipari-földművelési-állattenyésztési-erdőgazdasági munkát fejtenek majd ki, s székhelyük előbb-utóbb mind, mind a mezőgazdasági termelés és feldolgozás, az oktatás és közigazgatás agrár-ipari városává lép elő.

A tudományos kutatástól különösen sokat vár az új agrárforradalom. Szép eredményeket értünk el ezen a téren is: jó tulajdonságokkal rendelkező növényfajtákat állítottak elő, bőségesen juttattak nemesített vetőmagvakat, fajállatokat a szövetkezeteknek, állami gazdaságoknak. A távlati cél azonban az, hogy minden vidéknek, nagy- és kiskörzetnek kikísérletezzék a leginkább megfelelő, a helyi éghajlati és talajadottságokat legjobban hasznosító növény- és állatfajtákat, a domborzati viszonyokkal legeredményesebben megbirkózó gépeket. Csakis így lehetséges e változatos adottságú ország minden tájának talajából a lehető legtöbbet kicsikarni. Addig azonban még bőven van tennivaló.

Ha pedig a tudományos kutatásnál tartunk, rá kell mutatni, hogy az új forradalom — a pártfőtitkár ezt nyomatékosan hangoztatta — nem valósítható meg széles körű tudományos nevelés, a genetika, biológia, gépészet vívmányainak elsajátítása, a parasztság magas fokú szakmai képzése nélkül. Ez a fokozott tanulás viszont egy tágabb keretbe illeszkedik be. Arról van szó ugyanis, hogy az új agrárforradalom — eddigi eredményeinket tovább erősítve — felsőbb szintre kívánja emelni a falu civilizációját, egész életmódját és életformáját. Fölgyorsul a falvakba vezető bekötőutak aszfaltozása éppen úgy, mint az üzlethálózat kiépítése, több kis, helyi vízerőmű létesül, és bővül a vízvezetékhalózat, tovább folytatódik a családi házak építése és az iskolák, klinikák, óvodák, bölcsődék, könyvtárak, művelődési hajlékok emelése. Mindez pedig gazdasági-társadalmi-szakmai vonatkozásban egyaránt nagy változást hoz: csökken a város és falu közötti különbség, még inkább közeledik majd egymáshoz társadalmunk két alapvető osztálya, a munkásság és a parasztság, vonzóbb lesz a falusi élet, s a város nem gyakorol majd olyan erős „elszívó” hatást a falusi fiatalságra, lelassul a falu elöregedése, a távol eső körzetek elnéptelenedése. A civilizált falusi viszonyok közepette pedig a dolgozók könnyebben elsajátíthatják a fejlettebb technika, a növénytan vagy az ichtiológia újabb vívmányait.

Fokozottabb figyelemben részesülnek a magángazdák és a háztáji gazdaságok. Ezen a téren értünk el már bizonyos eredményeket, például a szerződéses állathizlalás terén. A jövőben azonban az agrár-ipari tanácsok feladata lesz, hogy gépi szántással, a műtrágya vagy a fajállatok beszerzésével egyaránt segítsék mind a magántermelőket, mind a tsz-tagokat saját földjük, kiskertjük megművelésében, ólak, pajták építésében, állataik takarmányozásában.

Milyen célokat igyekszünk elérni az új forradalomban?

Átfogó jellegű beszédében — melyet a kongresszus határozata programdokumentumként ajánl valamennyi falusi dolgozónak — Nicolae Ceaușescu elvtárs ösztönző célokat tűz mezőgazdaságunk elé. Az 1976—1980-as időszakhoz viszonyítva a mezőgazdasági termelés 24,5—27,5%-kal növekszik, aminek eredményeképpen fokozottabban biztosítjuk a lakosság élelmezését és az ipar nyersanyagellátását: „A mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés fejlesztésének terve előírja, hogy a földművelés évi termelése gabonából elérje a 27—28 millió tonnát, napraforgóból az 1,2—1,3 millió tonnát, cukorrépából a 12,6—13 millió tonnát, őszi burgonyából a 6—6,4 millió tonnát, szántóföldi zöldségféléből a 6—6,2 millió tonnát, gyümölcsből a 3—3,2 millió tonnát, szőlőből a 2,4—2,5 millió tonnát. Az állattenyésztésben az előírázat szerint a szarvasmarhaállomány 1985-ben eléri a 7,2—7,5 milliót, a sertésállomány a 14—15 milliót, a juh- és kecskeállomány a 20—22 milliót, a tojóbaromfi-állomány pedig a több mint 60 milliót.” Kétségtelen, hogy ezek a célkitűzések nagyok, de ha valóban forradalmi módon fogunk dolgozni elérésük végett, sikerül majd eredményesen zárunk egy újabb öt éves tervidőszakot, s az élelmiszerek, valamint a mezőgazdasági eredetű iparcikkek olyan bőségét elérünk, amely ténylegesen új, magasabb civilizációs fokra emeli egész társadalmunkat és azon belül a falusi dolgozók életét is. Ezt azonban nem érhetjük el másképp, csak úgy

— miként ezt valamennyi felszólaló hangoztatta —, ha a mezőgazdaság minden dolgozója érdekelt lesz a termelés emelésében, ha a jövedelem szoros összefüggésben alakul majd az elért hektárhozammal, az állatok hozadékával, súlygyarapodásával.

„Teljes meggyőződés — hangoztatta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy a pártszervezetek vezetésével a szövetkezeti parasztok, az állami mezőgazdasági vállalatok, a mezőgéppálmások dolgozói, a szakemberek, a falvak összes dolgozói önfeláldozóan, példás odaadással fognak munkálkodni, hogy a legjobb eredményeket ériék el, valóra váltva a párt agrárpolitikáját, a jelenlegi ötéves tervre kijelölt célkitűzéseket, hogy egyre erőteljesebben fejlődjék a román mezőgazdaság, az egész nemzetgazdaság, emelkedjék népünk szocialista civilizációjának foka.“

KORUNK

PAPP JÓZSEF ANDRÁS

Új utakon Románia mezőgazdasága

Nagy Miklós professzor írja a *Korunk* 1980. 7—8. számában: „Kivételes az a nap, amikor valamelyik mezőgazdasági kampány valamely fontos eseményéről vagy feladatáról ne jelenne meg cikk, felhívás, nyilatkozat, beszámoló, jelentés, elmélkedés, dorgálás, dicséret.“ Ezek a „(több vagy kevesebb) hozzáértéssel“ írottak „általában visszhangtalanok“. Noha „a mezőgazdasági termelés mindenkit közvetlenül érint“, tehát engem is; bevallom, nem mindig olvasom el ezeket az írásokat, nem keltik fel érdeklődésem, nincs bennük összehasonlítási lehetőség, elemzés.

Éppen ezért nagy érdeklődéssel olvastam az idézett tanulmányt, és arra készítettem, hogy megpróbáljam áttekinteni ezt a témakört. Minthogy közgazdászként közelítek a földműveléshez, nyilvánvalóan tévedhetek. A helyesbítés és a hiányok pótlása a szakemberekre vár.

1. Hazánk természetföldrajzi és környezeti adottságai kedvező feltételeket biztosítanak a mezőgazdasági termeléshez. Ezt jelzik az 1. táblázat (1974-es) adatai is. 25 ország közül Románia (63 százalékos részarányal) az előkelő hatodik helyet foglalja el a mezőgazdasági területnek az ország összterületéből való részesedését tekintve, míg a mezőny többségét a 45—60 százalék közötti mutatók jellemzik. A mostoha természeti viszonyok miatt különleges helyzetben vannak a skandináv államok (Svédország, Finnország, Norvégia), ahol a mezőgazdasági termőterület az ország területének csupán minimális hányada. Rendkívül érdekes, hogy Angliában, ahol a legalacsonyabb (2,5 százalék) a mezőgazdasági termelés részesedése a bruttó hazai termelésből, a teljes terület 76 százalékát hasznosítja a mezőgazdaság. Első helye azonban rögtön elvesz, ha a megművelt összterület helyett egy másik — a hasznosításra sokkal jellemzőbb — mutatót választunk az összehasonlítás alapjául: a szántó, kert, szőlő, gyümölcsös részesedését az ország területéből.

Ezt vizsgálva Románia az ötödik helyen áll.

Nem érdektelen megismerni a mezőgazdasági terület százalékos megoszlását a KGST-országokban (lásd a 2. táblázatot). Fontosságáról később lesz szó.

2. A korszerű, belterjes, termelékeny, a tudomány és a technika legújabb eredményeit felhasználó mezőgazdaság megteremtése hosszú folyamat. Csak az alapelvek szigorú betartásával tudja a mezőgazdaság teljesíteni, amit tőle várnak: biztosítani a lakosság ellátását élelmiszerekkel, az ipart nyersanyagokkal, hozzájárulni az exporthoz, valamint a gazdasági-társadalmi fejlesztési alapokhoz. A mezőgazdaság ily módon járulhat hozzá teljes mértékben az általános fejlődéshez, hogy Románia túllépjen fejlődő szocialista ország mivoltán, és elérhesse a gazdaságilag közepesen fejlett ország szintjét. Az 1981—1985. évi terv előírja, hogy évtizedünk közepéig az egy főre jutó termelés az alapvető élelmiszerekből — gabona, zöldség, hús, olaj, cukor, tej, tojás — elérje a fejlettebb országok színvonalát.

1. táblázat

	Mezőgazdasági terület összesen (10 000 ha)	Mezőgazdasági terület	Ebből:		A 100 ha területre jutó mezőgazdasági keresők száma	A 100 ha megművelt területre jutó népesség
			szántó, kert, erdő szőlő, gyümölcsös	(az ország területének %-ában)		
Ausztria	3 793	45	19	39	10,0	199
Belgium	1 553	51	27	20	9,2	629
Bulgária	6 090	55	41	29	30,3	143
Csehszlovákia	7 042	55	41	35	13,9	209
Dánia	2 949	68	62	11	7,2	171
Nagy-Britannia	18 638	76	29	8	3,3	300
Finnország	2 814	8	8	67	13,3	167
Franciaország	32 441	59	34	27	7,5	162
Görögország	9 155	69	30	20	17,2	98
Hollandia	2 092	57	23	8	16,3	647
Jugoszlávia	14 421	56	32	35	29,5	147
Lengyelország	19 258	62	48	27	33,0	175
Magyarország	6 783	73	59	17	15,0	155
NDK	6 290	58	45	25	15,2	269
NSZK	13 344	54	33	29	11,5	465
Norvégia	901	3	3	26	18,9	443
Olaszország	17 502	58	41	21	17,2	317
Románia	14 929	63	44	26	40,9	141
Spanyolország	32 078	64	41	29	8,2	110
Svájc	2 014	49	9	25	9,8	320
Svédország	3 727	8	7	50	6,3	219
Szovjetunió	551 460	25	10	34*	40,7	46
Japán	5 857	16	15	67	...	1880
Egyesült Államok	426 921	46	22	33	0,6	50
Kanada	68 100	7	4	32	0,9	33

* Megművelt réttel együtt

Forrás: Anuarul Statistic al R.S.R. 1979. Buc., 1980. — FAO Production Yearbook 1976. Róma, 1977.
— Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv. Bp., 1978.

2. táblázat

		Állami mezőgazdasági vállalatok		Szövetkezeti közös háztáji gazdaságok		Egyéni és egyéb gazdaságok	
Bulgária	1970	21,3		68,0	7,2		3,5
	1976		90,7			9,3	
Csehszlovákia	1970	29,4		55,8	4,1		10,7
	1976	30,5		61,2	2,1		6,2
Lengyelország	1970	14,4		1,2	0,1		84,3
	1976	17,3		2,0	0,1		80,6
Magyarország	1970	15,3		67,6	10,3		6,8
	1976	15,3		69,5	8,6		6,6
NDK	1970	8,1		78,2		13,7	
	1976	8,4		82,2		9,4	
Románia	1970	30,1		54,1	6,6		9,2
	1976	30,1		54,1	6,4		9,4
Szovjetunió	1970	61,0		37,5	0,8		0,7
	1976	65,3		33,3	0,7		0,7

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv. Bp., 1978.

Napjaink mezőgazdaságára jellemző, hogy munka- és befektetésigényes lett. Az európai KGST-országok beruházásainak szerkezetében általában körülbelül 14 százalékos részesedéssel (lásd a 3. táblázatot) a második helyen áll az ipar után.

3. táblázat

	1965	1970	1977
Bulgária	19,7	15,8	14,3
Csehszlovákia	13,9	10,7	12,5
Lengyelország	16,4	16,3	16,9
Magyarország	16,0	20,8	14,9
NDK	13,4	12,9	11,1
Románia	16,8	16,4	14,5
Szovjetunió	17,0	17,9	20,6

Forrás: Anuarul Statistic al R.S.R. 1979.

Az 1972-ig terjedő évek átlagában a KGST-tagországok többségében a mezőgazdasági beruházásoknak több mint a felét építkezésre, másik részét gépbeszerzésre és talajjavításra fordították. Ezzel szemben például az NSZK-ban az építési beruházások csak másodlagos szerepet töltenek be, az összes beruházásoknak csaknem kétharmada gépek beszerzésére irányul.

A szocialista országokban az építkezési beruházások nagy súlya összefügg a nagyüzemek kialakulásával együtt járó, meglehetősen költséges állóalapok megteremtésével. Mivel a fejlődésnek ebben a szakaszában az iparosításhoz szükséges pénzeszközök jelentős része a mezőgazdaságból származott, s valójában a mezőgazdaság volt az iparfejlesztés egyik forrása, nem maradt elég anyagi eszköz a mezőgazdaságban a viszonylag drága gépi technika gyors ütemű elterjedésére. Emiatt a szocialista országok — bár gépesítésük is fejlődött — a mezőgazdaság fejlesztésének kisebb költséggel járó, élmunkaigényesebb útját választották. Ez a törekvés egyben a teljes foglalkoztatás megvalósítására irányuló társadalompolitikai célkitűzésekkel is egybeesett.

A hazai mező- és erdőgazdaság fejlesztésére fordított beruházási befektetéseket a 4. táblázatban mutatjuk be.

4. táblázat

	Beruházások összege		Ebből:		Mező- és erdőgazdaság részaránya a beruházásokból (%)
	1977.1.1-i évakon (millió lej)	mezőgazdaság (millió lej)	erdőgazdaság (millió lej)	összesen	
1975	139 674	18 940	558	19 498	14,0
1976	151 567	21 236	632	21 868	14,5
1977	169 260	23 855	650	24 505	14,5
1978	196 294	26 540	762	27 302	13,9

Forrás: Anuarul Statistic al R.S.R. 1979.

A most zárult ötéves tervben a mezőgazdasági beruházásoknak körülbelül 30 százaléka jut a termőterület feljavítására, elsősorban az öntözésre. Az öntözéssel biztosítani lehet a jó termést, függetlenül az esetleg kedvezőtlen éghajlati hatásoktól. 1979-ben az öntözhető terület több mint 2,3 millió, 1980-ban 3 millió hektár volt, 1985-ben 4 millió és 1990-ben körülbelül 5 millió hektár lesz, tehát lényegében minden olyan terület, amelynek öntözése gazdaságos. Egyidejűleg 1,1 millió hektáron végeznek lecsapolási munkálatokat és 800 ezer hektáron erózió-megakadályozó munkálatokat. Homokos vidékeinken nagy területeken végeznek talajjavítást savas és szikes talajon. A folyó ötéves terv végéig a feljavítást igénylő földek egyharmadán végzik el a szükséges munkálatokat.

Alapvető kívánalom a gépesítés is, mert a mezőgazdasági célkitűzések megvalósítása nagymértékben függ a mezőgazdaság megfelelő gépállományától, mennyiség és minőség szerint egyaránt. Ebből a szempontból megállapítható, hogy mezőgazdaságunkban valóságos műszaki forradalom ment végbe. 1950-ben a vontatóerő 80 százalékát még az igás állatok adták, 1977-ben már 96 százalékát a gépek szolgáltatták. Egy hektárra napjainkban több mint 100 lóerő jut, közel 8-szor annyi, mint 1950-ben. A növénytermesztés és állattenyésztés gépesítése a mezőgazdasági beruházásokra szánt összegből — a termőterület feljavításához hasonlóan — 30 százalékot igényel.

Az eredményt jól szemlélteti az egy traktorra jutó szántóterület (ha) fokozatos csökkenése (zárójelben a traktorok száma): 1950 (13 713):684; 1960 (44 194):222; 1965 (81 356):121; 1970 (107 290):91 és 1978 (138 840):71.

Az európai KGST-országokban a traktorok és a gabonabetakarító kombájnok — ezeket sorolják a mezőgazdasági alapgépek közé — állománya, illetve termelése 1978-ban (ezer darabban számítva) kitűnik az 5. táblázatból.

5. táblázat

	Traktor-		Gabonakombajn-	
	állomány	gyártás	állomány	gyártás
Bulgária	64,4	7,7	10,5	—
Csehszlovákia	140,0	35,3	18,7	—
Lengyelország	515,0	59,5	29,7	4,3
Magyarország	58,0	0,4	14,8	—
NDK	140,0	—	13,2	—
Románia	138,8	65,7	47,1	3,4
Szovjetunió	2 530,0	553,0	700,0	113,0

A gépállomány és a gyártási adatok csak fenntartással vehetők egybe, hiszen a gépállomány a kor és a kapacitás szempontjából heterogén összetételű, míg a jelenleg gyártott gépek korszerűek és viszonylag nagy teljesítményűek. Vagyis egy új gép nem azonos értékű és teljesítőképességű egy kiselejtezéshez közel álló réggel.

Mindkét gép esetében az üzemeltetés tartama 8 év, vagyis az állomány éves selejtezési aránya 12 százalékra becsülhető. Ilyen feltétel mellett a traktortermelés nálunk fedezi az éves selejtezést, és bővítésre is módot nyújt. A gabonakombájnok termelése viszont csak egy-két százalék körüli állománybővítést tesz lehetővé.

A kombajn- és traktorgyártás a KGST-n belül régi hagyományokra tekint vissza, de a korszerűbb nagy teljesítményű egyéb mezőgazdasági gépek gyártása már kevésbé, emiatt a kereslet jóval meghaladja az ellátási lehetőségeket. Tovább növeli az igényeket a gazdaságoknak az a törekvése, hogy elegendő géppel rendelkezzenek a mezőgazdasági munkák optimális időben való elvégzéséhez. A munkaerő csökkenését is egyrészt gépesítéssel kell ellensúlyozni, másrészt a csökkenő munkaerő-állomány képzettség szerinti szerkezete átalakul, színvonala emelkedik. Ez utóbbi azonban eleve feltételezi a nagyobb fokú gépesítettséget, ugyanakkor feltétele is a magasabb színvonalat jelentő komplex géprendszerek széles körű alkalmazásának és elterjesztésének.

3. A mezőgazdaság tudományos-műszaki haladásának egyik legfontosabb, a termelés növekedésében legjobban érezhető tényezője a kemizálás. A felhasznált műtrágya mennyisége 1975—1976-ban országonként igen nagy eltérést mutat (lásd a 6. táblázatot).

6. táblázat

	Összesen hatóanyagban (1000 tonna)	1 ha szántóra, kertre, szőlőre vagy gyümölcsösre jutó felhasználás (kg)
Világ összesen	88 707	59
Ebből: KGST-országok	28 006	101
Bulgária	658	152
Csehszlovákia	1 674	318
Lengyelország	3 672	243
Magyarország	1 388	254
NDK	1 804	373
Románia	1 144	109
Szovjetunió	17 512	76
Összehasonlításként:		
Jugoszlávia	720	89
Hollandia	626	748
Belgium és Luxemburg	464	524
USA	18 840	91
Kanada	1 303	30
India	2 754	17

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv. Bp., 1978.

Romániában a területegységre jutó műtrágya-felhasználás a hatvanas évek eleje óta többszörösére nőtt:

	1961/1962—1965/1966	1969/1970	1971/1972	1975—1976
kg/ha	18,4	66,8	72,2	109

1980-ban mezőgazdaságunk körülbelül 2 millió tonna műtrágyához jutott (nagyjából 200 kilogramm aktív hatóanyag hektáronként), s a következő öt éves terv folyamán a tudományos kutatás által előírt mennyiséget igyekeznek biztosítani.

A fajlagos műtrágya-felhasználást tekintve megfigyelhető, hogy alacsonyabb mutató többnyire azokra az országokra jellemző, amelyekben magasabb a mezőgazdasági keresők részaránya a foglalkoztatottak között (Románia, Bulgária, Jugoszlávia stb.). Az összefüggés fordítva is megfigyelhető (NDK, Csehszlovákia stb.), bár akadnak kivételek is. A két szélső póluson elhelyezkedő országok esetében például az egységnyi mezőgazdasági területre jutó népesség száma sokkal erőteljesebben hat a fajlagos műtrágya-felhasználás alakulására, mint a mezőgazdasági keresők aránya. Kiemelkedően magas műtrágya-adagolásra elsősorban azokban az országokban van szükség, melyek sűrűn lakottak (Hollandia, Belgium), ezért maximális területhasznosításra és terméshozamok elérésére törekcsenek, ellentétben azokkal az államokkal (például az Amerikai Egyesült Államok), ahol újabb területek megművelésével még bővíthetik a mezőgazdasági termelést.

4. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának és arányának a csökkenése a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségszerű velejárója.

Alacsony fejlettségi színvonalú gazdaságban a keresők túlnyomó többsége általában a mezőgazdaságban dolgozik. A korszerű ipari fejlődés új helyzetet teremt a mezőgazdaság számára: hirtelen megnöveli a keresletet mezőgazdasági termékek iránt. Felszívja a mezőgazdaságban levő munkaerő-főlétséget, és ezáltal kezdetben csak az agrárlakosság arányát, később a létszámát is folyamatosan csökkenti. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának visszaesése a gazdasági fejlődés előrehaladtával egyre fokozódik, mind kevesebb mezőgazdasági termelő látja el a növekvő népességet (lásd a 7. táblázatot).

Ez a folyamat Nyugaton az angliai eredeti tőkefelhalmozással kezdődött, és fokozatosan a többi állam is felzárkózott. Kelet-Európában hasonló változásokra túlnyomórészt csak a második világháború után került sor.

A hetvenes évek közepén a fejlett ipari országokban a mezőgazdaság részesedése a bruttó hazai termék termelésében — néhány kivételtől (Kanada, Franciaország) eltekintve — 5 százalék körülü volt, s a mezőgazdasági keresők aránya is ebben a csoportban a legalacsonyabb. A közepes gazdasági fejlettségű országokban a mezőgazdasági termelés részesedése általában 5—10 százalék között helyezkedett el.

Románia és az alacsonyabb gazdasági fejlettségű országok bruttó hazai termékének termeléséhez a mezőgazdaság 10—20 százalékos arányban járult hozzá, a mezőgazdasági keresők részaránya pedig ebben a csoportban rendre meghaladja a 20 százalékot. Ebből viszonylagos mezőgazdasági túlfoglalkoztatásra lehet következtetni. Ezért a jövőben ezekben az országokban csökkennie kell a mezőgazdasági keresők arányának. Így Romániában az aktív kereső népességben belül a mezőgazdasági dolgozók hányada 1980-ban 29, 1985-ben 21 és 1990-ben 12-15 százalékra csökken. A 80-as évek végén a mezőgazdaságban dolgozók száma 1,3-1,5 millió fő lesz a mostani kb. 3 millió helyett.

A mezőgazdaságban dolgozók számát általában nem azokban az országokban szükséges erőteljesen mérsékelni, ahol arányuk a foglalkoztatottakon belül abszolút értelemben magas, hanem ott, ahol ez — egyéb gazdasági feltételek megléte esetén — viszonylagosan, a mezőgazdasági termelés súlyához képest is jelentős.

A mezőgazdasági dolgozók foglalkozási szerkezetének összehasonlításakor a legszembeötlőbb a tőkés- és a szocialista országok nem fizikai állományában mutatkozó eltérés. A tőkésországok farmgazdaságaiban ugyanis lényegesen kisebb a mezőgazdasági termelés szakemberigénye, mint a szocialista országok nagyüzemi gazdaságaiban. A különbséget a kétfajta gazdálkodási forma eltérései okozzák. A tőkésországok farmgazdaságainak üzemméretei általában kisebbek, az ott dolgozók létszáma alacsonyabb a szocialista országok nagyüzemi gazdaságaiénál. Termelési profiljuk lényegesen szűkebb. Irányításuk ennél fogva egyszerűbb, és kevésbé válik el a közvetlen termelőtevékenységtől.

A hetvenes évek kezdete óta az agrártermelés növekedése Romániában majdnem kizárólag a termelékenység javulásából adódott. Az 1956—1960-as időszakban a termelés évente 2,3 százalékkal nőtt 1950—1955-höz képest, de 1971—1975-ben

7. táblázat

	A mezőgazdasági keresők létszámcsökkenésének átlagos évi üteme 1950–1976		Az ütem nagysága szerinti sorrend		A mezőgazdasági keresők aránya az összes foglalkoztatottból (%)		A mezőgazdasági keresők arányának csökkenése abszolút értékben 1950–1976		A mezőgazdasági keresők arányának nagysága szerinti sorrend	
	1950	1976	1950	1976	1950	1976	1950	1976	1950	1976
Belgium	4,89	1	11,8	3,2	8,6	2	2			
Finnország	4,84	2	47,2	13,0	34,2	16	15			
NSZK	4,80	3	23,0	6,4	16,6	9	8			
Svédország	4,61	4	20,8	6,1	14,7	7	4–5			
Egyesült Államok	4,48	5	12,2	3,7	8,5	3	3			
Kanada	4,47	6	20,4	6,2	14,2	6	6			
Bulgária	4,24	7	72,8	23,6	49,2	24	20			
Csehszlovákia	4,23	8	39,1	12,7	26,4	14	14			
Ausztria	4,21	9	34,2	11,2	23,0	13	13			
Dánia	4,17	10	25,7	8,5	17,2	10	9			
Franciaország	4,03	11	30,9	10,6	20,3	12	11			
Olaszország	4,02	12	43,9	15,1	28,8	15	16			
Norvégia	3,97	13	26,4	9,2	17,2	11	10			
Hollandia	3,89	14	17,7	6,3	11,4	5	7			
Svájc	3,82	15	16,8	6,1	10,7	4	4–5			
Magyarország	3,43	16	51,8	20,9	30,9	19	17			
Szovjetunió	3,40	17	55,8	22,7	33,1	20	19			
Nagy-Britannia	3,23	18	5,4	2,3	3,1	1	1			
Spanyolország	3,07	19	50,1	22,3	27,8	18	18			
NDK	2,81	20	22,9	10,9	12,0	8	12			
Románia	2,43	21	72,0*	38,0**	34,0	23	23			
Lengyelország	2,42	22	57,9	30,6	27,3	21	22			
Jugoszlávia	2,09	23	73,3	42,3	31,0	25	25			
Portugália	2,04	24	49,1	29,1	20,7	17	21			
Görögország	1,49	25	58,9	40,5	18,4	22	24			

* Anuarul Statistic al R.S.R. 1979. szerint 74,1%

** Anuarul Statistic al R.S.R. 1979. szerint 35,6%

Forrás: Labour Force Estimates 1950–1970. Genf, 1977. — Yearbook of Labour Statistics. Genf, 1977. — FAO Production Yearbook 1976. Róma, 1977.

évi 9 százalékkal. A munka termelékenysége a mezőgazdaságban gyorsabban nőtt, mint az iparban, 9 százalék volt az ipari 7,7 százalékkal szemben. Jóllehet a növekedés üteme meghaladja jó néhány fejlett országot, abszolút szintje még mindig nem kielégítő, részben a felszereltség különbsége, részben a még mindig nagy létszámú foglalkoztatott miatt.

A fentieket és a tennivalókat legtalálébban, legtömörebben Nicolae Ceaușescu elvtárs foglalta össze 1980-ban, a termés napja alkalmából a mezőgazdasági dolgozókhoz intézett üzenetében, amelyben a XII. pártkongresszus határozatairól szólva kijelentette, hogy ezek teljes mértékben megvalósítható célkitűzések mezőgazdaságunk számára, hiszen a lehető legjobb feltételekkel rendelkeznek, majd felszólította a dolgozókat, hogy „az új ötéves tervet kiemelkedő sikerekkel köszöntsük, teljesítve a XII. pártkongresszusnak ama határozatait, hogy igazi forradalmat hajtunk végre a mezőgazdaságban, mind a termelés és a munka szervezésének javítása, a műszaki-anyagi alap kihasználása, mind pedig jóval magasabb növénytermesztési és állattenyésztési hozamok elérése tekintetében“.

A iași-i egyetemi ifjúság forradalmi tevékenysége a pártalapítás előtti időszakban

Az 1920-as országos sztrájkot követően számos munkásvezetőt tartóztattak le Iași-ban. Az üldöző-hadjárat azonban mihamar kiterjedt a tanulóifjúságra is: jelentős számú diákot vettek őrizetbe, majd pert indítottak ellenük — kommunista tevékenység vádjával — 1921 tavaszán. Ez a per — most, hatvan év távlatából megállapíthatjuk — sok mindent bizonyított. Mindenekelőtt azt, hogy a helybeli egyetemi hallgatók soraiban erős baloldali

tájékozódás, irányulás létezett: a baloldali diákok kapcsolatban álltak a forradalmi munkásmozgalommal, mindez pedig arra utal, hogy végbement egyfajta ideológiai útkeresés, tisztázódás is, amely objektív módon vezetett el a Román Kommunista Párt megalakulásához.

1921 tavaszán a hatóságok általában ismerték a munkásmozgalomban uralkodó légkört és az ifjúság hangulatának jellemző vonásait — országos viszonylatban. A forradalmi áramlat „korlátozására” irányuló törekvés derül ki a belügy-minisztériumnak az alsóbb szervekhez intézett utasításából, amelyek különösen „a munkásifjúság, a tanuló és az egyetemi hallgatók” kommunista tevékenységének szemmel tartását írták elő. A több — köztük a közoktatási — minisztérium együttműködésével hozott intézkedések igen drasztikusak voltak, s azt célozták, hogy „meggátolják” a kommunizmus behatolását az iskolákba és az egyetemekre.

Az egész 1920-as esztendőt jellemző gyakori munkástüntetések és -összejövetelek mellett ez időben kiterjedt diákmegmozdulásokra is sor került Iași-ban; emiatt a rendőrség és a sziguranca azon iparkodott, hogy megfékezze a forradalmi tevékenységet a város társadalmának e fontos rétegében. 1920 tavaszán több egyetemi hallgatót letartóztattak; ez tartós tiltakozást váltott ki a diákság, a tantestület és a iași-i lakosság más rétegei körében.

A *Iașul socialist* című lap s az egész demokratikus sajtó számos részletet, valamint rosszálló, helytelenítő nyilatkozatokat közölt az egyetemen történt letartóztatásokról. Így például a *Chemarea* című lap fölhívta az egyetemi hallgatókat, ítélik el a hatóságok alkalmazta módszereket: „Az ő feladatuk [ti. a diákoké], hogy tiltakozzanak bizonyos intézkedések ellen, amelyek nem csupán néhány személyt érintenek, hanem egy igaz ügyet is.” Az *Opinia* egész cikksorozatban mutatta be, mi történik a diákság körében. A letartóztatások ismert tényéből kiindulva a lap rámutatott arra, hogy a fenyegetettség érzete és a hatósági beavatkozás mindennapos jelenség az egyetemi hallgatók életében, és vita tárgyává tette ezt a tarthatatlan állapotot.

Ebben a feszült légkörben, a kommunista párt megalakulásának előestéjén a iași-i sziguranca pert rendezett néhány diák és a szocialista párt több ismert, forradalmi nézeteket valló tagja ellen — kommunista tevékenység miatt. A konkrét vádak a Ripei utca 2. szám alatti konspirációs házban végzett házkutatás nyomán, valamint a letartóztatottak előző tevékenységének ismeretén alapultak. Az említett házban talált és elkobzott, munkásokhoz és parasztokhoz szóló gazdag kommunista propagandaanyag és a sokszorosítógépjel alapján eljárást indítottak Timotei Marin, Gh. Talpă, Maria Z. Tănase, Pavel Antip Teacenco, P. Palade, Elisei Marin, C. Vornicescu és mások ellen. Vád alá helyeztek még két galaci szocialista párttagot is — Constantin Popescu és Ion Paladét —, minthogy kapcsolatban álltak a iași-iakkal. A letartóztatottnál végzett további házkutatások során újabb nyomdagepeket találtak a Labirint utca 19. szám alatt. A „Románia kommunista diáksága” aláírású fölhívás igen tanulságos. Világosan kitűnik belőle, milyen haladó nézeteket vallottak szerzői a kommunista diákságnak a munkásosztály oldalán vívott jövőbeli harcát illetően. A többi elkobzott dokumentum is hű bizonyosság arra, milyen szoros kapcsolatban állt a kommunista diákság Moldva hajdani fővárosa, valamint Galac forradalmi munkásságával. A házkutatás során talált iratok Teodor Vășcăuțeanu, a Dereci testvérek, L. Spiegler, N. Neagu és más diákvezetők, valamint a letartóztatottak közötti kapcsolatokra is fényt vetettek. A kommunista

diákság nevében szerkesztett fölhívások híven tükrözik a korabeli állapotokat, a nagy társadalmi vajúdasokat.

Ez a per egyébként része volt a bírósági eljárások egész országot átfogó láncolatának, melyet az 1920-as októberi sztrájkok nyomán indítottak el; ez a sorozat a fővárosi Dealul Spirii-i perben tetőzött, amelyet a Kommunista Párt alakuló kongresszusának résztvevői ellen indítottak. A Iași-i letartóztatásokkal egyidőben — amint az egykori újságok tudósítanak róla — Bukarestben letartóztatták D. Fabiant, Constantin Popovici-ot, Gh. Vasilescut, Pandeale Bocheanut és Elena Popovici-ot.

A Rípei utcai kommunista csoport központi alakja, a kiváló kommunista harcos forradalmár, Timotei Marin a Iași-i egyetem nyelvtudományi karának kitűnő hallgatója. Ismert volt kommunista tevékenységéről, a diákok és a tanárok körében pedig nagy népszerűségnek örvendett, emiatt a nyomozó szervek röviden és velősen így jellemezték: „Nyíltan a kommunizmus hívének és eszméi terjesztőjének vallja magát.“ Abban a diákkörben, amelynek elnöke volt, gazdag és rendszeres tevékenységet fejtettek ki, előadásokat és ismertetéseket tartottak. Ilyen kérdésekről értekeztek: a tudományos szocializmus, a kommunizmus, erkölcs, bölcsélet, politika. Az előadásokat, fejtegetéseket élénk vita követte.

Joggal állapítja meg egyik életrajzírója, hogy Timotei Marin Iași-ba érkezésétől kezdve egészen 1921 márciusáig forradalmi tevékenysége révén jelentős mértékben hozzájárult a tudományos szocializmus terjesztéséhez mind az egyetemi hallgatók, mind a munkások körében, de főleg oda hatott, hogy a szocialista párt kommunista párttá alakuljon át.

A letartóztatásokat közben folytatták, és a sziguranca elhurcolta a Rípei utcabeli ház tulajdonosait, majd néhány munkást, akik dolgoztak az otthon tatarozásán és berendezésén, továbbá a galaci Popescu Constantint, aki városa és Iași forradalmárai között tartotta a kapcsolatot. Az említetteknek kívül letartóztattak még sok dolgozót; azzal gyanúsították őket, hogy részt vettek a Rípei és Labrint utcai házakban folytatott kommunista tevékenységben. A sziguranca ugyanakkor folytatta a vallatásokat, hogy újabb kommunista szervezeteket leplezzen le.

Jeleztük már, hogy a Iași-ban kibontakozott letartóztatási hullám nem volt elszigetelt folyamat, éppen ezért a II. Hadtest haditanácsa tájékoztatást kért a törvényszéktől, hogy a Timotei Marin, Pavel Antip Teacenco, P. Palade, Constantin Olănescu, Maria Z. Tănase, Solomon Schein, Constantin Vornicescu és a többi fiatal Iași-ban kerüljön-e bíróság elé, minthogy mindezek — másokkal együtt — úgy tekintendők, mint „a Bukarestből irányított, az egész országra kiterjedő kommunista megmozdulások“ résztvevői.

A letartóztatott diákok tiltakoztak a fogházbeli megkülönböztetetten rossz bánásmód ellen. Rámutattak arra: fogvatartásuk ötven napja alatt egyszer sem engedték meg, hogy tiszta ruhát, váltás fehérneműt, olvasnivalót: könyvet, újságot, folyóiratot hozzanak be nekik, s tiltakoztak amiatt, hogy gyakran vetették fogdába és verték bilincsbe őket. Azt követelték, hogy vehessenek részt az előadásokon, s rámutattak arra, hogy egyesek közülük elveszthetik a tanévüket. Maria Z. Tănase kérte, hogy erkölcsi biztosíték vagy óvadék ellenében engedjék szabadon, minthogy egészségi állapota igen súlyos. A törvényszék azonban megerősítette őrizetbe vételét, és — noha nagy beteg volt — visszautasította kérését.

A tömlőcben levők iránt tanúsított kegyetlen eljárásokról és a bánásmódról egyébként többször is írtak a helyi lapok, valamint a központi sajtó.

Az előbb vázolt helyzet heves tiltakozásra készítette a demokratikus érzelmű egyetemi tanárokat, különösen Traian Bratut. Az utóbbi, mint prorektor, akinek az egyetem szervezeti vezetése is föladata volt, közbenjárt a szigurancánál — ahol a diákokat fogva tartották —, és szabadon bocsátásukat kérte. A sziguranca — ezzel szemben — megkísérelt házkutatást tartani az egyetemen is, a prorektor azonban ellene szegült, s rámutatott, hogy „ez merénylet lenne az egyetem s annak törvényes autonómiája ellen“. 1921 végén Traian Bratu a közoktatásügyi minisztériumhoz fordult, s követelte a helyzet sürgős tisztázását és a letartóztatottak szabadon bocsátását, minthogy „az egyetem jó anya, s kötelességének tartja, hogy diákjainak védelmére keljen, és oltalmazza, amikor sanyargatják, s hamisan vádolják őket“. Timotei Marin esetében pedig Traian Bratu hangsúlyozta, hogy „a legkitűnőbb tanítványa“, és kérte a minisztériumot, járjon közbe kiszabadítása érdekében.

Azokból az iratokból, amelyeket áttanulmányoztam, kiderül, hogy a Iași-i egyetemi körökben 1921 tavaszán erős tiltakozó mozgalmat indítottak a hatóságok intézkedései és a kommunista tevékenységgel gyanúsított forradalmár személyekkel szemben alkalmazott eljárások ellen. Az egyetemi központ például egybehívta tagjait, s a gyűlésen élesen elítélték a hatóságok intézkedéseit és az általuk indított pert. Ezeken az összejöveteleken nagyszámú hallgatóság vett részt, az elnök

pedig hangsúlyozta, hogy az egyetemi diákság nagy többségének megbízásából emeli föl tiltakozó szavát az egyetemi szenátus jóváhagyása nélkül végrehajtott letartóztatások ellen. Ez alkalommal meghatározták azt is, milyen magatartást tanúsítson, milyen álláspontra helyezkedjék a diákság, milyen kérdések álljanak érdeklődése középpontjában az adott időszakban, aszerint, hogy a hatóságok miként válaszolnak a közvélemény tiltakozására. A város egész tanulóifjúságának közös beadványa fölhívja a figyelmet arra, hogy a kormánynak és a parlamentnek kötelessége szavatolni az egyéni szabadságot, ellenkező esetben — hangsúlyozza a beadvány — „minden eszközzel mi védjük meg magunkat“.

Az egyetemi szenátus — a tantestület többsége álláspontjának szellemében — közölte a katonai szervekkel azt a határozatát, amely szerint „a jövőben nem enged meg a diákok letartóztatását, és kéri, hogy tájékoztassák az egyetemi szervezeteket, milyen vádakkal illetik a letartóztatottakat“.

A Iași-i sziguranca főnöke jelentést tett fölötteseinek Traian Bratu álláspontról, és azt az utasítást kapta, hogy mindenáron végezzen házkutatást az egyetemen, „ha pedig Bratu úr ellene szegül, tegyen nyilatkozatot, hogy magára vállalja a felelősséget“.

Bratu professzornak megmutatták az egyetemi hallgatók köre végrehajtott bizottságának fölhívását, amely a város lakosságához és az egész diáksághoz szolt, és kérte, vállaljanak szolidaritást a letartóztatottakkal. A fölhívás rámutatott, hogy az egyetem autonómiájának megsértése a diákok tiltakozó sztrájkját vonja maga után. A. C. Mihu, Teodor Văscăuțeanu és mások aláírásával ellátott fölhívás hangsúlyozza: „Mi, diákok távol állunk attól, hogy megfélemlítettünk, és készek vagyunk arra, hogy harcoljunk az önkényesség ellen. Kérjük a letartóztatott diákok azonnali szabadon bocsátását!“ Hasonlóképp szól a március végén — mintegy 2000 diák részvételével — tartott másik gyűlés határozata is. Corneliu Zelea Codreanu (a későbbi vasgárdista vezető) és a köréje csoportosult néhány huligan kísérelte, hogy meggátolják a gyűlés megtartását, teljes kudarcot vallott. E jobboldali csoport egyébként ezekben az években állandóan zavarta az egyetemi tevékenységet.

Különös hevességgel tiltakoztak a iași-i egyetemi hallgatók letartóztatása ellen a fővárosi diákok. Határozatukban hangoztatták, hogy teljes mértékben elítélik „az egyetemi autonómia és az akadémiai kiváltságok eme lábbal tiprását. A diákság kinyilvánítja azt az elhatározását, hogy minden erejével harcolni fog azért, hogy az egyetemi jogok tiszteletben tartását de facto és de jure biztosítsák.“ E határozatot megvitatták és egyöntetűen jóváhagyták a bukaresti egyetemi hallgatók március 29-én és 30-án tartott közgyűlései.

A törvénytársakkal szembeni tiltakozásként a bukaresti egyetemi hallgatók — a iași-iakkal való szolidaritás jegyében — tiltakozó sztrájkot szervezett 1921. március 31. és április 2. között.

A iași-i eseményekről élénk vitát folytattak a parlamentben is. A képviselőház 1921. március 29-én tartott ülésén N. D. Cocea interpellációt intézett a belügyminiszterhez a iași-i diákközpontok letartóztatása és fogva tartása ügyében. N. D. Cocea kérte C. Argetoianu minisztert, azonnal intézkedjék, hogy a diákoknak „menedéket nyújtsanak mindenféle üldöztetéssel szemben. Megengedhetetlen — hangoztatta a képviselő —, hogy a román kultúra ősi fellegvára a sziguranca ügynökeinek a kezére jusson!“

Két héttel később a parlament ismét tárgyalta a kérdést. Nicolae Iorga, dr. N. Lupu és más képviselők tiltakoztak a rendőrség és a sziguranca Iași-ban elkövetett törvénytársításai ellen.

A Iași-ban fölfedezett kommunista diákszervezetek tevékenysége csak része volt a korszak forradalmi folyamatainak, amely határozottan rányomta bélyegét azokra az esztendőkre. Az első világháborút követő időszak forradalmi vajúdásainak legfőbb eredménye a Román Kommunista Pártnak, az ország munkássága élcspatáinak 1921-ben történt megalakulása. A fiatalság a maga harci elszántságával és forradalmi lendületével menetelt a párt megalakításához, majd — ennek nyomán — az ifjúsági szervezetek országos hálózatának létrehozásához vezető úton.

A kommunista ifjak méltó és bátor kiállása, amellyel elítélték a iași-i és a Dealul Spirii-i pert, a rokonszenvet, szolidaritást kifejező és támogatást nyújtó megmozdulások mind forradalmi mozgalmunk történelmének ragyogó lapjai. A iași-i kommunista ifjúság — meggyőződéssel állíthatjuk — teljes lendülettel harcolt annak idején, a párt vezetésével — annak megalakulásától kezdve — a társadalmi igazságtalanság és a kizsákmányolás felszámolásáért, valamint az ország szabadsága és függetlensége érdekében.

D. G. fordítása

Törvénykezés számítógéppel

A számítógép társadalomszervezési, közigazgatási felhasználásának szorgalmazói és ellenzői bizonyára egyaránt találhatnak majd támpontokat álláspontjuk újabb körülbástyázásához annak a kísérletsorozatnak a részleteredményeiben, következtetéseiben, amely a hetvenes évek közepétől sajátosan polarizálja mind a szakértők, mind pedig az érdeklődők közvéleményét. A Londoni Gazdaságtani Intézetnek¹ arról a kutatási programjáról van szó (LEGOL Project), amely 1973-ban az IBM szigetországbeli Tudományos Központjának² támogatásával indult, jelenleg a brit Tudományos Kutatási Tanács³ igazgatása alatt áll, s amely a vállalkozást ismertető egyik kiadványában a következőkben jelölte meg távlati és rövid lejáratú célkitűzéseit.

Hosszabb távon a kutatás célja elősegíteni az adminisztratív jellegű információs rendszerek behatóbb ismeretét egy olyan formalizmus kidolgozásával, amely eddigi hasonló eszközeinknél alkalmasabb e rendszerek pontos leírására, és az analízis, valamint a rendszertervezés hatékonyabb módjait kínálja. Az a több (megoldatlan) részletkérdés azonban, amelyek a céltételezésben is kifejezésre jutó gyakorlati érvény szándékának velejárói, szükségessé tették egy, napjaink lehetőségkeretében inkább illeszkedő, a cél általánosságát átmenetileg partikularizáló feladat megfogalmazását. Ennek megfelelően a közelmúltban — abból a felismerésből kiindulva, hogy az adminisztratív információs rendszerek eléggé a lényegre összpontosítva konkretizálódnak a jogszabályok normarendszerében — a törvénytételek formalizálását, majd a formalizmus értelmezésére képes számítógéprendszer megépítését célzó próbálkozások köztötték le a kutatók figyelmét, több vonatkozásban is eredménnyel.

S noha nem éppen bizonyos közmegbotránkozást is kiváltható „gépesített törvénykezés” tervezetéről van szó (bár tegyük hozzá, hogy a csoport kiadványai — kontextuális megköötöttségekkel ugyan, de — nem idegenkednek ettől a megnevezéstől), a kutatóknak már rögtön az első lépésben, tehát a dolog társadalom- és ismeretelméleti konkludenciáin jóval innen, lényeges elvi mozzanatokban kellett tisztázniuk hozzáállásukat. Mindenekelőtt a számítógépre bízott jogszabály-értelmezésnek a humán értékrendszerü erkölcs kereteibe illeszkedő létjogát kellett önmaguk és kétkedő vitapartnereik előtt megvédeniük, válaszolva arra a kérdésre, hogy milyen vonatkozásban tartják a társadalomszervezés hatékonyságát növelőnek elképzeléseik esetleges gyakorlatba vitelét. Konkrétan: elvárható-e a közigazgatás ilyen jellegű átértékelődésétől a törvényesség mutatóinak egy egész társadalmat átfogó jobbrafordulása. Némileg könnyített a kérdésen az a prózai evidencia, hogy a mai árviszonyok közepette kevés olyan állama van a világnak, amely hajlandó volna apparátusát úgy átrendezni, hogy helyet kapjon benne egy ilyen költséges „alkalmazott”. És valóban, a közigazgatás egészét átfogó, átfutási idejét a másodperc százmilliomod részeiben számláló döntéshozatal, mai árán, nem nélkülözhetetlen társadalmi szükséglet.

Természetesen a kétkedést ennél sokkal komolyabb elvi megfontolások is táplálják. Nem lehet figyelmen kívül hagyni például, hogy a törvény alkalmazásának gyakorlatában — a törvényértelmezés lényegi mozzanatán túl — funkciója van a ritusnak: a törvény érvényre juttatása feltételezi a kódolhatatlan emberi érzelmeket. Másrészt a jogszabály-érvényesítést gyakorló számítógépes rendszer költséges volta miatt igazságtalan előnyhöz juthatnának a nagy anyagi pontenciállal rendelkező vállalatok, intézmények — a rendszer kínálta olyan bonyolult lehetőségek kihasználása révén, amelyek a szerényebb ügyfél számára hozzáférhetetlenek.

A kérdés körül rajzó meggondolások arra a következtetésre vezetnek, hogy az, amit törvényességnek mondunk, tulajdonképpen egy olyan homeosztatisz állapot (az erre jellemző dinamizmussal), amelyben az egyensúlyhelyzetet a törvénykezéssel ilyen-olyan módon kapcsolatba kerülő emberek (bírák, ügyvédek, perlekedők) magatartása határozza meg (politikai megköötöttségekkel), amelyhez a számítógépnek — a döntéshozatal szintjén legalábbis — nem lehet köze. Annak, aki az egyensúly eltolására vállalkoznék, a bírói testületek, a közigazgatási hivatalnokok szubjektív megköötöttségeire kellene befolyással lennie.

Van azonban a törvénykezésnek egy olyan területe, amelyen sokkal inkább szükség volna a gyors adatfeldolgozásra, döntéshozatalra, s amely ráadásul számottevő hányadát teszi ki a törvénykezési gyakorlatnak. A rutin jellegű jogszabály-értvényesítésről van szó, amelynek keretében a közönséges halandó értesüléseket szerez a közügyekben való eligazodáshoz, jogait gyakorolja, eleget tesz kötelezettségeinek — tehát azokról a bürokrácia útvesztőire kényszerülő ügyekről, amelyek a lassú ügyintézés, az áttételes döntéshozatal folytán sok költséget és bosszúságot okoznak napjainkban mind az államnak, mind a vállalatoknak, mind pedig sok, jobb sorsra érdemes emberfiának. Ezzel szemben az információk megbízható, tárgyilagos és következetes kezelője, a számítógép a rendszerint túlterhelt tisztviselők teljesítményét messze meghaladóan elláthatná az ezzel kapcsolatos feladatokat.

Összegezve az elvi megfontolásokat, úgy tűnik tehát, hogy azon a ponton, ahol még fontos a tudományos célnak a társadalmi gyakorlattal való összeegyeztetése, a jogi tanácsadás, az adóztatás és a társadalmi biztosítások ügye, az a terület, amelyen létjoga lehet ennek az elképzelésnek.

A LEGOL-program tudományos előzményei közül való az a felismerés, hogy a rendelkezésünkre álló logikai formalizmusok alkalmatlanok a bonyolultabb információk rendszereinek formalizálására.

A kijelentés-kalkulus például olyan könnyen kezelhető, relációközpontú reprezentációs módot kínál, amely — a kijelentés igazságértékére összpontosulva — megoldatlanul hagyja a jelentéstartalom fontos kérdését. Egy, a kérdés megoldását célzó kísérlet pedig (az egyes reprezentált tárgyak szemantikai azonosítása révén) olyan adatbázist tenne szükségessé, amely nemcsak arányai miatt volna nehézkes, de a sok fáradságos munka eredményét képező formalizálás előnyeit is eljátszaná. A predikátumlogika rendelkezik a szemantikai mozzanat megoldhatóságának előnyével, abban az értelemben, hogy a reprezentált tárgyak egyértelműen felruházhatók egy olyan alaphalmazból vett tetszőleges tulajdonsággal, amelynek elemei kölcsönösen kizárják egymást, de — a kijelentés-kalkulus esetéhez hasonlóan — a jogszabályok információk rendszerének keretei közé való belekényszerítése hátrányos kompromisszumokkal járna.

E formális logikai rendszereknek ilyen összefüggésű alkalmatlansága már első lépésben sem számít meglepőnek. Van ezzel szemben két, a LEGOL-kutatók figyelmének előterében álló új próbálkozás, amelyek az előző lehetőségeknél gyümölcsözőbbnek ígérkeznek.

Az egyik — Schank és Rieger 1974-ben közölt eredményei alapján a *fogalmi összefüggés-háló* (conceptual dependency net)⁴ konceptumával operál, s egy olyan eljárást dolgoz ki, amely egy kijelentést és annak minden rigorózan parafrazált változatát ugyanazon jelentéstartalmat egyféleképpen kódolható hálóval (az információt hierarchikusan tagoló adatszerkezettel) azonosít. Több, szöveggé összeálló kijelentésből hasonló eljárással nagyobb hálót lehet előállítani, s egy ilyen háló az inverz művelet során „letapogatható” és dekódolható egy, az eredetivel teljesen megegyező jelentéstartalomra kijelentéssé.

A másik, a Codd nevéhez fűződő elképzelés (1970) olyan szemantikai elemzést javasol, amelyben az *adatstruktúrák* (relational data structures)⁵ egy-egy entitástípusnak felelnek meg, az ezekre vonatkozó, előzetesen tételezett jelentéstartalommal. Ezek az adatstruktúrák, a Codd által összegezett tapasztalatok szerint, a relációközpontú szemlélet érvényre juttatásának köszönhetően néhány előnyös tulajdonsággal rendelkeznek:

— egyszerű feloldják (az adatfeldolgozást a hagyományos módon végző gyakorlattal szemben) a megragadandó adatszerkezet struktúrájának és — olykor — tartalmi jegyeinek (is!) a gépi reprezentációs módhoz való hozzáigazítása szükségességét, s ebből adódóan elméleti lehetőséget kínálnak egy olyan magas szintű adatkezelő formális nyelv létrehozására, amely több eséllyel tudja komolyan vétenni a hozzá ilyen összefüggésű gyanakvással közeledők nagy többségével a gépi reprezentációs módtól való függetlenségét;

— másrészt kézzelfoghatókká teszik a jelenlegi gyakorlat alapját képező adatbázisok logikai korlátait, funkcionális megkötöttségeit.

További, a jelen ismertetés kereteit meghaladó részletkérdések megoldásául a relációközpontú adatfeldolgozó gyakorlat lehetővé teszi, hogy a felhasználó az adatbázis tetszőleges elemének (relációjának) felhasználásával bonyolult feladatokat oldjon meg anélkül, hogy az illető reláció nevén túl annak részleteire, szerkezetére vonatkozó értesülésekkel rendelkezne. Emellett — ami lényegesebb — a szóban forgó adatkezelő formális nyelv az általánosság olyan konkrét jegyeivel bír, amelyek lehetővé teszik tetszőleges célorientált formális nyelvbe való beágyazását, számottevően feljavítva annak leíró, megragadó képességeit.

Összegezve tehát: a relációközpontú szemléletet érvényre juttató adatszerkezetek a szemantikai rigorozítás mellett a jól kezelhető adatbázissá való szervezhetőség előnyével is rendelkeznek. A LEGOL-formalizmus kidolgozói ezeket a lehetőségeket vélték hasznosíthatónak.

A szemantikai analízis és az adatstruktúra központi fogalma köré csoportosult próbálkozások egy olyan „törvényorientált” formális nyelv kidolgozását eredményezték (LEGOL = LEGally Orientated Language), amely azon túl, hogy félreérthetetlenül és félreértelmezhetetlenül rigorózus, a számítógépre is átültethető. A LEGOL-t megértő számítógép pedig alkalmas mindarra, amiről az előbbieken szó volt.

Maga a formális nyelv a matematikában, logikában, programozásban honos szimbólumok rendszere, amelyre a jogszabályok a jelentéstartalom módosítása nélkül lefordíthatók, szükség esetén pedig visszafordíthatók belőle az eredeti természetes nyelvre. Jelölhető objektumai, az adatstruktúrák kétféle entitástípust foglalnak magukba: a TÁRGY típusú és a VISZONY típusú entitásokat. Az előbbieknél egyetlen azonosítóra van szükségük, a NÉV-re, az utóbbiakat NÉV-vel, TÁRGY-listával, KEZDET- és VÉG-meghatározásokkal azonosíthatjuk.

Például a TÁRGY típuson belül a SZEMÉLY altípusú entitásokat a *név* (személynév) azonosítói egyértelműen. A megfelelő reláció domíniumának halmazai: *név, születési év, elhalálozási év*. A VISZONY típusú entitásokat például a TULAJDON entitása, amelynek azonosításához az időbeli korlátok megjelölése mellett a tulajdon tárgyát képező javak felsorolása is szükséges. Ezek a típusok a rendszer ontológiai alapját alkotják, azzal a fontos megjegyzéssel, hogy az entitástípusok nem tetszőleges tartalmú szimbólumok, hanem a társadalom valóságosan létező objektumainak a számítógép adatbázisába beépített megfelelői.

A LEGOL mondattana megfelelően szigorú ahhoz, hogy több vonatkozásban is használható előnyei legyenek. Egyrészt lehetetlenné teszi természetes nyelven szemantikai vagy logikai következetlenséggel megfogalmazott állítások LEGOL-ra való lefordítását, másrészt — a számítógép révén — kiküszöbölhetők a fordító bizonyos fajta esetleges tévedései. A LEGOL módot kínál ezenkívül arra, hogy egy törvénykönyv (vagy bármely tetszőleges normarendszer) olyan szemantikai elemzésnek legyen alávethető, amely fényt derít annak rejtett következetlenségeire. Nyelviileg semleges formalizmusként pedig annak a több szempontból is érdekes kísérletnek a lehetőségét rejtja, amely összehasonlítható a különböző természetes nyelveken megfogalmazott törvénykönyveket, azok belső logikájára, kontextuális merevségeire, meghatározottságaira összpontosított figyelemmel. Egy merész elképzelés azt sem tartja kizártnak, hogy — a formalizmus bevétele esetén — a jogszabályok előzetes LEGOL-ban fogalmazódnak majd meg, és csak ezután, tehát a logikai következetesség garanciájával fordítódnak le a közhasználatú természetes nyelvre. Mindezzel elkerülhetően együtt járna az az egyszerűeltelődés, amely a törvényesség homeosztázisában a törvényhozó fórumokat juttatná helyzeti előnyhöz a törvény értelmezését és érvényesítését végző, manipulatív szándékkal könnyebben megközelíthető funkcionáriusokkal szemben.

Ami a LEGOL értelmezésére alkalmas számítógépes rendszer megépítését illeti, a kutatók már elkészítettek egy olyan prototípust, amely a formalizmusnak egy szűkebb változatával operál. A rendszer főbb funkcionális jellemzői a következők. A jogszabály LEGOL-ra való átültetése a *fordító* feladata, aki ezzel együtt egy nem formalizált, a formalizálásra vonatkozó információkat tartalmazó *szótárt* is összeállít, amely a továbbiakra vonatkozó *ügyfél* és az *ügyintéző* számára is hozzáférhető. A jogszabály LEGOL-ra fordított változatát egy *transzlatornak* nevezett egység (a gépi reprezentációra való lefordítást végző egység) betáplálja a rendszer memóriájába, amely ezenkívül egy, a rendszeroperációhoz szükséges információs alaphalmazt is tartalmaz. A rendszer két főfeladat elvégzésére alkalmas: egyrészt a törvénykönyv alakulásainak megfelelően folyamatosan kiegészíti, módosítja adatbázisát, másrészt egy *interpretáló program* segítségével megvizsgálja az ügyfél kéréseit. E kéréseket az azonosító jellegű adatok konkretizálják, amelyeket az interpretáló program összefüggésbe tud hozni a rendszer adatbázisával. Ezzel elvileg megoldottnak mondható a jogi tanácsadás automatizálása.

Ami a LEGOL-program távlati céljait illeti, ezek — az eddigi eredményekből következően — figyelemreméltó körülmények között, újabb megkötésekkel fogalmazódnak újra. Világossá vált ugyanis, hogy a számítógépnek a társadalmiság bonyolultságát közelítő rendszerszervezésbe való integrálásához nagyon sok bonyolult részletkérdést kell megoldani, olyanokat, amelyeknek túlnyomó többsége — első lépésben legalábbis — egyáltalán nem technikai jellegű. A komputerizált társadalomnak a köztudatban illuzórikus és rémálomszerű változatban egyaránt élő képzelete tehát egyáltalán nemcsak idő kérdése.

Ronald Stamper rendszermérnök, a LEGOL-program kutatásaihoz elméleti alapul szolgáló több dolgozat szerzője⁶ azért a szindrómáért, hogy — a közigazgatásban dolgozók tapasztalata szerint — a számítógépnek, sokat hangoztatott technikai tökélye ellenére, bonyolultabb szervezési kérdésben alig lehet hasznát venni, a számítástechnikai szakemberek gépközpontú szemléletét okolja. Ez a technikai problémákra koncentrációzott szemlélet nem szentel elég figyelmet a gép és az ember közötti interaktív kommunikáció kérdéskörének, és — a célorientált nyelvek keretei közé szorulva — komoly következményekkel járó szemantikai diszkrepanciához vezet. Stamper szerint a jövő komputertudományát olyan körültekintő információelemzésnek keli kiegészítenie, amely bonyolult szervezésű rendszerek tanulmányozásakor különbséget tud tenni a valóságosan létező világ objektumai (object system), a természetes nyelv reprezentációs objektumai (discourse system) és a formális reprezentációs objektumok (formal system) között. Vagyis: aki a számítógép segítségével bonyolult rendszer szervezési kérdést megoldására vállalkozik, annak tudnia kell a valóság ama kétirányú megkettőződtségéről, amelyért egyfelől a természetes nyelv, másfelől a számítógépes operáció a felelős; tudnia kell, hogy azok a fogalmi objektumok, amelyekkel a számítógép operál, nem a valóság objektumai, hanem csak azok leképezett megfelelői.

Az 1980-as esztendő nyara mozgalmas időszak volt a LEGOL történetében. Átfogó rendezvénysorozaton mutatták be a formális nyelv újabb változatai (a LEGOL—1-et követően a LEGOL—2.0-t, a LEGOL—2.1-et és egy bővített változatot, a LEGOL—X-et); népszerűsítették a rendszert jogászok és számítástechnikai szakemberek körében. Érdekes mozzanata volt a rendezvénysorozatnak az a munkalátogatás, amelyet a TAXMAN-program kutatói tettek a LEGOL otthonában. A TAXMAN a LEGOL megfelelője az Egyesült Államokban, azzal a különbséggel, hogy az adóügyletek (erre utal a megnevezés) számítógépes lebonyolításának a kérdéskörére összpontosít.⁷ A találkozás több vonatkozásban is érdekes tapasztalatokkal járt, jó alkalom volt — az elvi hozzáállás többnyire azonos talaján — a módszertani különbségek szembesítésére. A divergens részleteredmények túl mindkét fél megkülönböztetett fontosságúnak vélte azt a következtetést, hogy az információhasznosításnak az az integratív módja, amelyhez az ilyen jellegű próbálkozások eszközül szolgálhatnak, az általános problémák olyan ismeretelméleti konkludenciáihoz segíthetnek hozzá, amelyek a hagyományos társadalomismeret eszközei előtt rejtve maradnak. E tapasztalatok emellett, hogy hozzájárulhatnak a számítógép-mítosz eufóriájában problémáit megoldottnak hívó ember illuzórikus tudata átértékelődéséhez, figyelemre méltóak lehetnek az információhasznosítás korunkra nehezítő ismeretelméleti kényszerének vonatkozásában is.

JEGYZETEK

1. London School of Economics.
2. IBM (UK) Scientific Center.
3. Science Research Council.
4. R. C. Schank—C. J. Rieger: *Inference and the Computer Understanding of Natural Language*. In: *Artificial Intelligence*, 1974. 5:373—412.
5. E. F. Codd: *A Relational Model of Data for Large Shared Data Banks*. In: *Comm. ACM*, 1970. 13. kötet, 377—387.
6. R. Stamper: *The Automation of Legal Reasoning: Problems and Prospects*, 1976. További dolgozatai a London School of Economics kiadványai, amelyek egyben fő forrásunkul is szolgáltak: *Information Analysis, The LEGOL Project and its Potential Legal Applications*, 1974., *Information Science for Systems Analysis*.
7. Itt jegyezzük meg, hogy 1975-ben a Bukarestben megtartott III. Nemzetközi Kibernetikai és Rendszerelméleti Kongresszuson elhangzott Simone Levy francia törvényszakértő hozzászólása, amelyben a kibernetikai módszereknek a törvényhozásban való alkalmazását sürgette, és néhány erre vonatkozó francia kísérletről is beszámolt (l. *Cybernetics as a Method of Thinking in Law*. In: *Modern Trends in Cybernetics and Systems*, 1975. 293—297.).

Most, amikor az írói társaságok külön-külön beszámolókra, választásokra készülődnek, hogy aztán az írószövetség országos fórumán kerüljenek napirendre a közös gondok, a *Korunk* állandó feladatát teljesítve igyekszik néhány könyv kapcsán jelenségekről szólni, betekinteni műhelyekbe. Az igényesség, a kritikai hang komolysága lehet az egyetlen biztosíték, hogy a romániai magyar irodalom sem elégedik meg az eddigi (kétségtelen) sikerekkel, vagyis továbbra sem — még kevésbé — tekintjük biztonságunk zálogának a csendes állóvizet...

RÁCZ GYÖZÖ

A tartalomtól a történetiségig

Marosi Péter Világ végén virradat című kritikagyűjteményéről

Ha a kritikai alkotómunka döntő mozzanatának a tartalom és az ezzel összefüggő történetiség elemzését tartjuk — Marosi Péter jelzett könyvét (Kriterion, 1980) Angi István, Bretter György, Egyed Péter, Gálfalvi Zsolt, Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Láng Gusztáv és Szilágyi Júlia tanulmánygyűjteményei mellett az utóbbi évek egyik legjelentősebb kritikakötetének kell tekintenünk. Ez az absztrakt esztétikai jellegű összehasonlítás és a rá épülő értékítélet azonban csak nagyon általánosan jellemzi Marosi Péter három fejezetbe (*I. Elbeszélésekről; II. Drámákról, bemutatókról; III. Cikkekről, esszékről, vitákról*) sorolt harmincegy remek esszéjének a lényegét. Ezek az írások ugyanis, amelyeket túlzott szerénységgel és egy pontatlan tartalmú nemfogalommal Marosi egyszerűen csak „cikkeknek” nevez, más jellegű és természetű elméletcentrikusságot mutatnak, mint azoknak a szerzőknek a könyvei, amelyekkel Marosi Péter könyvét összevetettük.

A leglényegesebb különbség talán az, hogy míg elsősorban Angi István és Bretter György, de Gálfalvi Zsolt, Egyed Péter és Szilágyi Júlia is elméletirókként rendszerint kifejezetten elvont esztétikai, művészetfilozófiai, kritikaelméleti vagy művészetszociológiai kérdések tárgyalásával indítják vagy szövik át irodalmi jellegű vizsgálódásaikat, addig Marosi Péter par excellence kritikusként írásai többségében először mindig magát az irodalmi alkotást (például kritikai művet) tekinti elemzése kiindulópontjának.

Azt hiszem, hogy ez a látszólag tisztán módszerbeli különbség lényegesebb kritikusalkati eltéréseket fed el, mint azt egy elméletileg közömbös elemzés mutathatná. Ha ugyanis csak arról volna szó, hogy Marosi Péter az egyedi alkotásból adódó elméleti következtetéseket terelné általános érvényű teoretikus tézisek irányába, az összehasonlításban szereplő többi szerző pedig az általános érvényű elméleti tételekből következtetne a konkrétan elemzett mű lényegére, az eltérés valóban csak az indukció, illetve a dedukció különbözőségére volna redukálható. Marosi Péter azonban könyvének egész lényege szerint jól érzékelhetően — elméleti képzettsége és ilyen jellegű nyilvánvaló hajlandóságai ellenére is — az elemzések tárgyául választott szövegek vallatását tartja fő feladatának. De hogy ezt a feladatot mennyire nem a strukturalizmus vagy valamilyen, végső fokon a *kritikai empirizmus* módszereit fetiszáló szemlélet igényei szerint végzi, azt a szinte minden kritikájában fellelhető elméleti általánosítások igazolják.

Ha létezne egy többé-kevésbé általánosan elfogadott kritikátipológia, Marosi Péter írásait — említett jellegzetességeik alapján — leginkább az *esszébe oldott élménykritika* kategóriájába sorolnám. És hogy ez a besorolás nem volna önkényes, bizonyítékul szinte minden, a kötetben szereplő írásra hivatkozhatnék, de leginkább talán az első fejezet (*I. Elbeszélésekről*) esszéire, amelyek tárgyuk okán is inkább alkalmat szolgáltatnak a szerzőnek arra, hogy gyakrabban bocsátkozzék bele az elemzett művek tartalmi vonatkozásainak esszéisztikus taglalásába, másrészt a velük összefüggő kritikus élmények teoretizálásába.

Erre a fajta kritikus eljárással talán a legjobb példa a kötet címadó (első) írása, a *Világ végén virradat*. Ez a kitűnő, mindössze hat és fél oldalas írás olyan szép és analitikus esszéiről nekifejtkezéssel meséli el Szilágyi István első regényének (*Ülő, dobszó, harang*) tartalmi vonatkozásait, mint például ezek a mondatok: „Felsőádrány amolyan nincstovább falu; egy erdélyi havasalji kistájnak minden hagyományos átkelőtől félreeső sarka; egy hármásfalunak a hegyek felé eső legfelső része, de a regény cselekménye még ennek is a felső kijáratánál játszódik le, az utolsó házak táján, amelyeken túl aztán fekete erdők közé fordul be a Gidrány vize mentén egy Kővesúton, hogy a föld mélyéből feltörő csodaerejű vizek lelőhelyei mellett vezessen fel havasi legelőkre, s vesszen el végül valahol a sötét Mohalbérc rejtelmes oldalán. [...] Mert a társadalmi és a földrajzi világvegek mellett időben is történelmi világvegre, korok fordulójára helyez bennünket e regény. A senki földjére — nemcsak topográfiaileg és szociológiailag, hanem történelmileg, sőt hadtörténetileg is. A regény ideje ugyanis az a pillanat, amelyben Alsóádrányon áthúzódik a front. Innen, Felsőádrányból azonban keveset élhetünk meg mind-ebből. Valahol a magasban köröz egy-egy repülőgép, valahol a hegyek között kelepelnek a gépfegyverek, este messze lent a völgyben leég egy falusi háztáj, más este talán egész utcasor, a Kővesúton az erdő aljáig felmerészkedik két csendőr, máskor motorbiciklin két katona, aztán megjelenik egy magányos lovas is, aki már más egyenruhát visel, mint az eddigiek, körülnéz s újra visszavágtat a völgybe. Ennyi az egész. Felsőádrány félreesik a hadak legjelentékeltenebb útjaitól is. Így aztán a második világháború frontvonala néhány óra alatt átszalad — nem is felette, hanem mellette.“

Ami után a tanulmány végkövetkeztetését: „Ahistorikus könyv, amely azonban nem rémit semmiféle antihumanizmussal, mint annyi dezilluzionált művész alkotása, hanem a nemes emberség új históriája felé nyit utakat bennünk“, már „csak“ amolyan teljesen hibátlan logikára épített zárótételnek érzi az olvasó.

Újra kiemelem, mindezt nem kritikai élelem, Marosi módszerének valamilyen elmélettelenséggel jelleggel hangsúlyozandó mondom, hanem annak a címben jelzett összefüggésnek a lényegét keresve, amelyet én a *Világ végén virradat* kritikáiban a tartalom és történetiség kapcsolatában éreztem meg.

De a könyvnek ez a fejezete jelzi a legnyilvánvalóbban azt is, hogy a több mint negyvenéves kritikusai múlttal rendelkező Marosi Péter, bármennyire szuverén írói világként kezel minden egyedi műalkotást, nagyon jól tudja, hogy ez az egyediség semmi esetre sem jelent valami abszolút kezdetet epikánk történetében. Meggyőződésének bizonyítására gyakran él az összehasonlítás módszerével, azonosságokat és különbségeket mutatva ki rendszerint a magyar irodalom klasszikus művei és az elemzett romániai magyar elbeszélők írásai között. Ezekben az összehasonlításokban derül ki aztán, hogy Marosi Péter nemcsak az egyik legsűrűbben publikáló kritikusunk (mint azt saját magáról indokoltan mondogatja és írja), hanem irodalmunk történetének (így en bloc) egyik legjobb ismerője is. Mert az például senkit sem lep meg, hogy Marosi Péter Szilágyi István első regényéről beszélve például Szabó Gyulára is utal. Vagy hogy gyakori összehasonlításában állandóan visszanyúl a magyar és a világirodalom nagy klasszikusaihoz és főként annak az írónemzedéknek a párhuzamba állításához, amelynek a műveit olvasva ő maga tanulta az irodalomkritika mesterségét, az azonban már igen, hogy kitűnő érzékkel kiválogatott mondatok alapján vet össze írói stílusokat és életműveket, s nemegyszer elismerő vagy elmarasztaló ítéleteit ezeknek a „típus“-mondatoknak a telibe találó stilisztikai összevetése alapján fogalmazza meg.

De mi mást tehet a kritikus, ha az irodalmi alkotást nem az irodalom eleven folyamatából kiszakítva, hanem annak szerves részeként, a folytonosság és a megszakítottság kölcsönhatásában akarja bemutatni? — kérdezhetné bárki, aki indokolt, mégis egyoldalúan elvont elméleti igények szerint bírálná Marosi Péter könyvét. Anélkül, hogy itt módunk volna ennek a kérdésnek a részletekbe menő elemzésére, csak utalni szeretnénk azokra az irodalomkritikákra (a magyar kritika történetéből is), amelyek azért nem tudtak helytálló ítéleteket fogalmazni döntően újat hozó irodalmi életművekről, mert vagy régi sémákat alkalmaztak minden problematikai és stilisztikai szempontból „előzménytelen“ műre, vagy az irodalom már említett eleven vérkeringéséből kiszakítva, „abszolút kezdetekként“ kezelték ezeket az új műveket.

Marosi Péter kritikusai módszerében a tartalom és a történetiség szintézisét mutató eljárás indokoltságához és termékeny jellegéhez nem fér kétség. Komparatistikai eljárásai részletekre (gyakran mondatokra) koncentrált jellegét azért hangsúlyoztam, hogy nyomatékosan aláhúzhassam: kritikusai munkájának már említett élménykritika jellege ellenére — és minden ellenkező más látszat ellenére is — a *Világ végén virradat* szellemétől talán a legtávolabb a *kritikai impresszioniz-*

mus áll. Ebben a vonatkozásban nem csupán a privatizált írói valóság problematikusságának kritikája vagy a kritikai impresszionizmus direkt bírálata, hanem az irodalomtörténet eleven vérkeringésébe illeszkedő, már többször említett szövegekre alapozott párhuzamkeresések is döntő bizonyítékok.

A könyv első fejezetének tizenhat esszéjében szinte egyetlen olyan írás sincs, amelyben a tartalom és a történetiség összefüggése ne irodalomtörténeti bizonyítékok rendszerébe ágyazva és szép esszéisztikus hangú fejtegetésekbe burkolva válnék az elemzés tárgyává. És teszi ezt Marosi Péter néha úgy, hogy már az írásai alaphangját leütő indításokban jelzi: összegező értéktételei egy év vagy egy hosszabb irodalomtörténeti időszak egész írói termésének számbavételére épülnek.

Király László *Kék farkasok* című regényének irodalomtörténeti besorolását például ilyen „mindenféle sajtóosan provinciális összefüggés keresés nélküli” jellemzéssel indítja: „Erről a regényről, amely látszólag antiregénygé válik, pedig nem az; erről a konfesszióról, amelytől semmi sem idegebb, mint valamiféle konfessziószerűség; erről a hidegen precíz körüllektani fejlapról, amely minden receptúra nélkül, mintegy önmagának ellentmondva árasztja nem is a gyógyulást, hanem az emberhez méltó teljes élet vágyát. Erről a teljességgel ki sem érlelt italtól, amely furcsa módon mégis úgy hat, mint ősi (elemi) igazságok legnemesebb óbora. De hát ez »furcsa módon« Király László írásművészetének a titka. Ezért próbálom a jelzett ellentmondásokat kibontva megközelíteni ötödik könyvét — első regényét. Ezt a stílusbravókkal, érzelmösszegekkel magát nemigen és cícmázatlan igazmondásával azonban az olvasót annál mélyebben érintő alkotást.”

Persze Marosi Péter, mint minden valóban vérbéli kritikus, jól tudja, hogy az igényes olvasó számára az ilyenfajta általánosító érvényű esszéisztikus jellemzéseknek a kritikában csak akkor van bizonyító erejük, ha ezek az egyedi mű elmélyült elemzésére épülnek, ha az előbb említett „privatizált” valóság mint az egyedi művészeti alkotás tárgya visszakerül a kritikus komparatistizikai vizsgálódásainak a különösség kritériumaira figyelő fénycsőbe. Marosi Péter nemcsak így jár el, de eljárásából úgy tűnik, érvényes elméletet is teremt: „Király László regényéhez — és semmiféle irodalmi jelenséghez — se közelítünk az egyes írásmódok, a sajátos írói eljárások iránti előítélettel. Az is kétségtelen aztán, ilyen összefüggésben, hogy Király László sem valamilyen divathóbortból szakított ebben az esetben az utóbbi évtizedek romániai magyar regényirodalmának bizonyos konvencióival. Nem homályosak akarnak ugyanis lenni az értetlenkedő kritikus által megrótt írók (ha tudniillik Nagy Pál is azokra az igazi tehetségekre célozt, akikre mi gondolunk), hanem új művészi megoldásokat keresve igyekeznek megközelíteni az emberi létnek az írásművészetünk és ebből kifolyólag a társadalmi tudatunk által még eléggé fel nem tárt rétegeit és tájait. És higgye el nekem az olvasó, ebből a szempontból az elsőregényes Király László igazán nem ment messze, valamilyen ismeretlen, kódös, körülhatárolhatatlan és kikutathatatlan vidék felé. (Vagy talán regényirodalmunkban tűnik csak viszonylag újszerűnek ez az írásmód, ami novelisztikánkban különben megszokott már?)

Mindössze az időrendi sorrendet megtörve meséli el ugyanis Király mindazt, amit el akar mondani. Mindent alárendel egyetlen beszélgetésnek: Kis Harai Mihály kijön csósz barátjához egy Nyárad menti dombra, és mivel nagyon nagy válságba került, a szó mindenféle értelmében teljességgel kiborult, itt az éjszaka burkolózó dombtetőn, a pislogó tűz, néhány drága cigareta és egy jó bor mellett ad szót barátjának arról, hogy mi is a helyzet vele. Nemcsak társadalmilag vagy szakmailag, hanem úgy általában: emberileg. Egy azon melegiben kicsapott diák mesél arról régebben kicsapott majdnemhogy sorstársának, hogyan jutott abba a zsákutca, amelybe jutott...”

Hogy a kritikai munkának ez a fajtája mennyire valóban termékeny, és hogy ennek a módszernek az elemzett művek lényegét milyen valóban mélyen és szelímesen megközelítő eredményei lehetnek, a legmeggyőzőbben az *Elbeszélésekről* fejezetben Méliusz József *Sors és jelkép* című esszéjének az elemzése mutatja. Ez a történelmet és az írói sorsot „reprodukáló” kitűnő esszéről írt esszé azzal válik a kötet talán legfelrészesebb írásává, hogy Méliusz József tragédiák sorával teli írói életét, megint csak azt kell mondanom, nem mint privatizált kuriózumot méltatja, hanem ilyen irodalomtörténeti összefüggésekbe ágyazva elemzi: „Lehet, néhány barátom megint dühöngeni kezd, amikor a Sors és jelképet jellegzetes antiirodalmi alkotásnak nevezem; csak hogy minden irodalmiaskodó részlete ellenére lényegében (egészében) annyira nem irodalmi kategóriákban hat, hogy ebből a szempontból élesen elűt például Márai Naplóitól. Kuncz Fekete kolostorától vagy Sütő András Anyám könnyű álmot ígérjétől is. A kötetzáró függelékben maga a szerző (és nem egy recenziója) James Joyce, Franz Kafka, Márai Sándor, Proust, Laurence Sterne, Cs. Szabó László és Fejtő Ferenc közvetlen vagy távolabbi hatá-

sára utal — többek között. Mindehhez bizonyára azt is hozzátenné a mai elemzés, hogy Méliusz József írja a szecesszió emlékeit leginkább idéző prózát Erdélyben. Szecessziós prózája viszont olyanszerű konfessziókkal telítődik, melyeknek párját (más eszmei, világnézeti, politikai töltettel) csak Reményik Sándor lírája kínálja ebben az irodalomban. Így, javított kiadásban is vad és borzas ez a lírai útirajz; de talán éppen ebben: a megtárukozás önkínzásba torkolló nyersségében válik irodalmunk egyik legmodernebb könyvévé. Pedig huszonkilenc éve fejezte be Méliusz a Sors és jelkép első változatát.

De a világirodalmi párhuzamok és az esszé problematikájának legkényesebb vonatkozásait (például a Nagy István—Méliusz viszonyt) elmondó részletek itt is azt a célt szolgálják, hogy Marosi Péter kimutathassa a *Sors és jelkép* differencia specificáját: „A sokféleségében egységes, sokféle úton egyfelé tartó szocialista irodalomról szóló mondanivaló azonban a Sors és jelkép sorsmotívumának csak egyik — azt mondhatnánk: aprópénzre váltott — tanulsága. Mert Méliusz irodalmi dilemmái elválaszthatatlanok más lelki kalandjaitól. Asszimiláns-traumája éppen úgy végigvonul lírai útirajzán, mint a fentebbi idegenségkomplexus. Mindezek mögött pedig ott a legnagyobb kaland: a fasiszta Hatalom szörnyével — a Sors és jelkép tanulsága szerint — sokszor értelmiségi partizánként való szembeszállása s minden forradalmi gondolkozónak az az örök problémája: hogyan lehet újszerű népi hatalommal szegülni szembe minden népellenes Hatalomnak.”

Marosi egész kritikai tevékenységére szimptomatikussá jellegűnek érzem, hogy a *Világ végén virradat*ban érvényesített kritikai eljárásból következő módszer bizonyos negatív vonatkozásait is ezzel a módszerrel hozhatjuk összefüggésbe. Az elemzett szövegek explicitált tartalmához való túl szigorú ragaszkodás hűsége és a történetiség szempontjainak egyszóvalú érvényesítése akadályozza meg néha Marosit abban, hogy bizonyos művek globális értékelésében másra is figyeljen, mint ami az elemzett szövegekben kimondottan is szerepel, hogy a formaproblémák valóban jelentkező fogyatékoságainak indokolt kritikája után értékelje azt, ami akár az írói tárgyválasztás bátorságában, újszerűségében, akár más tartalmi jellegű vonatkozásokban fontos.

Jellegzetesen nyilvánul meg ez a fogyatékoság a már említett fejezetben a Beke György és a Fodor Sándor könyveiről írt kritikákban. Beke György könyveit (*Riportok; Istók Péter három napja*) elemezve például, miközben szinte kizárólag formai problémákat és ezekkel kapcsolatos „írói“ fogyatékoságokat emleget, figyelmen kívül hagyja Beke György témáit, nem beszél arról, hogy a többi között Beke György elemzett riportjaiban is állandóan a közérdeklődés felszínén tart olyan döntő jelentőségű problémákat, amelyek alapvetően kapcsolódnak múltunkhoz és jelenünkhöz. De még inkább talán a jövőnkhez.

Fodor Sándor könyvéről írva pedig láthatóan több kritikai energia kifejtésére ingerlik Fodor Sándornak az irodalom „bennfentességeivel“ kapcsolatos „kvaterkázásai“ (a szót háromszor is leírja — nyilván nem véletlenül), mint annak a mély emberi drámának a műbe mélyen belejátszó vonatkozásai, amelyek az *Egy nap — egy élet* döntő tartalmait meghatározzák. Marosi Péter ezeket a mozzanatok természetesen nem hagyja figyelmen kívül. Sőt, tiszteletreméltó érzékenységgel említi őket. Kritikája egészében azonban ezek a vonatkozások rövidségük okán is elvesznek abban a fenntartásrendszerben, amellyel a könyvnek a kevésbé lényeges vonatkozásait elemzi.

A szokásosnál hosszabb részleteket idéztem Marosi Péter könyvének első fejezetéből, mert összefüggő szövegek alapján akartam bizonyítani, hogy a tartalom és történetiség szempontjainak következetes érvényesítése a *Világ végén virradat*-ban nemcsak a kritikai empirizmus és impresszionizmus buktatóinak elkerülésével jár együtt, hanem az egyszerű *recenzálás* elkerülésével is. Mert Marosi Péter nem szimplifikáló, az elemzett művek világát elszegényítő tartalmakat mond föl, nem írói témákat reprodukál, hanem néha lebilincselő olvasmányoknak is dicsőségére való módon mondja kitarthatóan a saját írói-kritikai mondanivalóját. Ismétlem: nem elvont teoretizálások alapján, hanem az elemzett művek tartalom- és formavilágához kapcsolódó problémákhoz kötődve.

Ez a megint csak sajátosan „marosis“ eljárás teszi a *Világ végén virradat* esszéit nem különlegesen desifrizorra szoruló homályos stúdiumokká, hanem többségükben magukat könnyen olvastató, nemegyszer üdítő írásokká is.

A *Világ végén virradat* specifikumai közé tartozik, hogy ez az utóbbi jellemzés a könyv második (*Drámákról, bemutatókról*) és harmadik (*Cikkekről, esszékről, vitákról*) fejezetére is vonatkozik, amelyekben pedig maguk a problémák bizonyos mértékig ellenállnak az ilyenfajta tárgyalásmódnak. Marosi Péter ezeknek a témáknak a taglalásában szintén minden fáradsággeltést mellőzően ír olyan valóban elvont kérdésekről, mint a *Tornyot választok* erkölcsi dilemmái, a Kocsis- és

Sütő-drámák (*Tárlat az utcán, Egy lócsizár virágvasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és Abel*) esztétikai és etikai paradigmái, a Kincses- és Csiki-drámák (*Eg a nap Seneca felett, Óreg ház*) társadalmi-történelmi párhuzamai vagy a kritikustársak (Kántor Lajos, K. Jakab Antal, Rácz Győző, Láng Gusztáv, Páll Árpád és Sóni Pál) könyveiben fellelhető kritikaelméleti vagy művészetfilozófiai kérdések.

A kritikai eszköztárnak ez a rokonszenvenessége okozza, hogy bár a Marosi könyvében elemzett összes műveket olvastam, láttam az általa elemzett drámák előadásait, és sok problémájáról-gondjáról írtam is néha, Marosival közvetlen vagy közvetett polémiát folytató módon, esszéit többszöri olvasásra — a kötetbe gyűjtés után is — a valóban újat mondó írásoknak kijáró figyelemmel és érdeklődéssel tudtam olvasni. Ismétlem, még akkor is, amikor bizonyos kérdésekről más volt és maradt a véleményem, mint a Marosié ebben a kötetben.

Ami számomra nem utolsósorban teszi rokonszenvenessé a *Világ végén virradat* kritikáit, az az, hogy Marosi Péter szöges ellentétben egy nemrég megfogalmazott ársz. kritikájával (*Korunk*, 1980. 11.), amelyben azt vallotta, hogy „nincs romboló irodalomkritika, csak sértődékeny írók vannak, csak sértődékeny társadalom van”, ő maga írásaiban messze elkerüli az inszINUÁLÁSOKNAK, az IRODALMONKIVÜLISÉG minden problémátárgyalásának még a látszatát is. Kritikáiban nem érdeklődik sem az írók, sem a színészek magánélete, és távol áll tőle minden olyanfajta kritikai gyanúsítgatás vagy olcsó szellemeskedés, amely egyértelmű kétértelműségekkel akarna szenzációt kelteni a saját esszéi körül.

Kritikáinak ebben a vonatkozásban is építő jellegére jellemző, hogy bár gyakran készítenek „a szakmát” vagy a szélesebb olvasóközönséget ellentmondásra, elemzéseinek és értékeléseinek szövegekhez kötöttsége miatt nem kavarhatnak olyan természetű viharokat, mint amilyenekre jó néhány elrettentő példa volt az elmúlt évek hazai magyar kritikai irodalmában.

Mindezek alapján fölmerül a kérdés: miért „intézte el” sajtónk olyan viszonylag nagy csőndben Marosi könyvét, amikor más hasonló problematikájú esszéköteteket elemző írások egész sora jelent meg?

Vannak, akik arról beszélnek, hogy Marosi Péter könyve nem reprezentatív kötet; hogy elméleti szempontból teljesen jelentéktelen. A könyvvel kapcsolatban fenntartások közül főleg ezt a két utóbbit érdemes valamivel részletesebben szemügyre venni, mert elméletileg indokolt kérdésfeltevések téves magyarázata. A *Világ végén virradat* ugyanis valóban nem reprezentatív Marosi-kötet abból a szempontból, hogy nem nyújt átfogó képet annak a több mint 40 esztendőnek a kritikai munkásságáról, sőt még az utóbbi huszonöt év írásairól sem, amelyekkel Marosi Péter a hazai irodalom sorsának formálódását befolyásolni igyekezett. De igenis reprezentatív ez a könyv abból a szempontból, hogy a tartalom és történetiség már sokat emlegetett szempontjainak állandó jelenlétével hűen jellemzi azt a kritikai módszert, amelyet Marosi Péter más, kevésbé reprezentatív írásaiban (néha még a publicisztikai jellegű valóban-„cikkekben” is) érvényesített.

Ami pedig a kötet elméleti tartalmait illeti: Marosi Péter tényleg nem írt reveláló kritikaelméleti vagy művészetfilozófiai felfedezéseket taglaló tanulmányokat. Nem is ez volt a célja, bár elméleti képzettsége és az ilyen jellegű témák iránti fogékonysága erre is alkalmassá tette volna. (A legnyilvánvalóbb bizonyíték erre a K. Jakab Antal esszéit mélyen és szellemesen elemző írás [*A kritikus felel*], amely elvont tartalmai szerint műfajelméleti tanulmányvázlatnak is kitűnő.) Az elemzett művek margójára írt elméleti fejtegetései azonban azzal, hogy nemegyszer finoman és igazi írói érzékenységgel árnyalnak általánosan már ismert irodalomtörténeti, esztétikai és művészetfilozófiai problémákat, izgalmasabb olvasmányok, mint a mindenáron elméleti újatmondás szándékától fűtött, valójában azonban elméletileg ugyancsak problematikus vagy közömbös írások.

Ezért ajánlom az elméletileg is igényes olvasó figyelmébe Marosi Péter jó érzékkel válogatott, mély lélegzetű kritikáit azzal az ismételt hangsúlyozott meggyőződéssel, hogy sokkal több figyelmet és elismerést érdemelnek, mint amennyit sajtónk eddig tulajdonított nekik.

Mert fontosnak tartom tudni ugyan, hogy mi mindent tett Marosi Péter a fiatalok önzetlen támogatásáért, és szellemes játéknak elfogadom azt a kérdésfelvetést is, hogy mi lesz a sorsa Marosi Péter vagy mások könyveinek, amikor már kihűlően lesz a nap, de ezeknél a kérdéseknél fontosabbnak érzem azt tudatosítani, hogy mit ér a *Világ végén virradat* harmincegy esszéje a mának és a holnapnak a megértésében és megértetésében. Miközben ugyanis Marosi Péter író- és kritikustársai könyveit rokonszenves szenvedélyességgel értelmezi-magyarázza, a tartalom és történetiség dialektikájában végső fokon mindig erre a sorsunk szempontjából döntő jelentőségű kérdésre válaszol.

Az írástudók felelősségét el nem áruló ethosszal!

Az Apáczai-modell vonzásában

Egy év leforgása alatt két, az Apáczai-modell időálló érvényét példázó könyv került az olvasó kezébe. Kántor Lajos *Szárny és gyökér* (Dacia Könyvkiadó, 1979) és Szász János *Felhőjáték Franekerben* (Kriterion Könyvkiadó, 1980) című munkáira gondolok. Az utóbbi — a szerző előrebocsátott kijelentése szerint — egyenesen ama vállalkozás eredményeként született meg, hogy Apáczai Csere János németalföldi peregrinációjának állomásait követve, a kései utód „újraélje a szellemi szembesítésnek azokat a feszültségeit, amelyeket világok találkozása ma éppoly megpróbáltatáson kivált, mint századévekkel ezelőtt”. Szász János „egy utazás eszmerájá”-nak minősíti művét, Kántor Lajos is utazásairól számol be, mintegy újabb, szélesebb regiszterekben folytatva az évekkel ezelőtt megjelentetett útirajzát a modern művészetekről (*Utazás a gyökerek körül*, Dacia Könyvkiadó, 1972). A műfaji interferenciákon túl főként abban látom a két könyv közeli rokonságát, hogy Kántor könyvét szintén a Szász János leírta modellből kisugárzó erkölcsi értékek hatják át. Meggyőzően bizonyítják ezt a filiaciót rögtön a könyv elején olvasható vallomások sorok arról a legértékesebb örökségének tekintett iskoláról, amely a patinás kolozsvári Farkas utcában Apáczai egykori scholájának örököse, és nemzedékeken át a *Magyar Encyclopaedia* szellemét terjesztette.

Ami a műfaji közelséget illeti, sajátos útirajzok jutottak az olvasó és az értelmező asztalára, s ugyancsak jellegzetes barangolásokról tudósítanak. Persze, ez a megállapítás nem azt jelenti, hogy valaminő teljesen ismeretlen megközelítésekkel, megoldásokkal állnánk szemben, hisz kulturális-társadalmi élményekről elmélkedő utazók, illetve útirajz-szerzők eddig is szép számban akadtak.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel viszont az a körülmény, hogy mindkét szerző akarva-akaratlanul a mai, egyre inkább tömegfogyasztási cikké váló turisztika kultúra-sorvasztó és elidegenítő hatásával is szembeszáll. Szaporodnak ugyanis a turisztikát, a modern ipari és városiasodó társadalmak e kísérő jelenségét elemző szociológiai munkák (legutóbb az UNESCO társadalomtudományi szemléje, a *Revue internationale des sciences sociales*, 1980. 1. száma tekintette át a problémakört), szerzőik pedig rámutatnak arra, hogy még nem ismerjük és nem ellenőrizzük eléggé a planetáris jellegűvé vált „turistaipar” különböző előjelű következményeit. Az 1977-ben 244 millió embert érintő turizmus, amely az előrejelzések szerint 2000-ben már e létszám kétszeresét fogja egyik országból a másikba, egyik földrészről a másikra, rövidebb vagy hosszabb időre kizozdítani, sok helyütt s mind gyakrabban valóságos invázió alakját ölti. Konzekvenciái fölülte ellentmondásosak. A turisztika egyidejűleg és egyszerre jelenti a kikapcsolódást, az üdülést, az új élményekkel, ismeretekkel való gazdagodást és az eddig még szűz tájak, vidékek szennyezését, egyes ősi művelődések kommercializálását, szétrombolását. Nos, Kántort és Szászt igazán nem a kortárs népvándorlásban is megnyilvánuló menekülés-pszichózis, népedigen fogyasztói mentalitás jellemzi. Ők a megismerés vágyától sarkallva és kellő tájékozottsággal közeledtek idegen országok, emberek, a sajátosban az egyetemeset megszólaltató művek és alkotások felé. Minden beleérző képességükkel átvenni és asszimilálni igyekeztek a közelebbi-távolabbi világok üzenetét. Portyázásaik vezérmotívuma ugyanakkor: a „látni és hazagondolni” volt.

Emlékeztetnék arra, hogy ugyanez a motiváció ösztökélte Szász Jánost az *Amerikából jöttem* című könyve (Kriterion Könyvkiadó, 1977) megírásakor is. A héthónapos amerikai tanulmányútján összegyűjtött benyomásokat, tanulságokat summázó szerzőnk már akkor Apáczai Csere Jánost idézte könyve invokációjában, s jellemző ihletforrásaira, hogy a Kennedy-röptéren Böllni Farkas Sándorra gondolt. A három évvel ezelőtti napvilágot látott amerikai napló éppúgy honi tájak és elkötelezettségek ösztönzésére fogalmazódott meg, mint a jelenlegi. És ha az előzményeknél tartunk, sokatmondó még feleleveníteni azt az eszmei-morális indítékot is, amely Kántor Lajost a nyolc évvel ezelőtti megjelentetett útirajzának összeállításában vezette. Őt akkor többérműen a „gyökerek” problematikája foglalkoztatta. Nem a „gyökeresek” és „gyökértelenek” manipulált álellentétének, hanem annak a nemes igyekezetnek a jegyében, hogy valaminő szintézist hozzon létre a honiség értékét hordozó alkotások és a modern irányzatok között.

„Hogyan is állunk a bizonyos tősgyökérrel napjaink művészetében, az irodalomban — nálunk és a szomszédságban?” — kérdezte Kántor. Majd követ-

kezett a felelet: „A magam válaszaként idézem ezt az utazást a hatvanas évek végéről, hetven elejéről. Sem apróhirdetés, sem hallucináció — sem bedekker: *Utazás a gyökerek körül.*“

A rokonvonások egybevetését folytatva, feltűnő, hogy mindkét szerző bravúros szerkesztéstechnikával ötvözte egységbe írásait. Ebből a szempontból főként Szász János amerikai útínaplója és Kántor Lajos 1972-es, valamint 1979-es könyvei állnak közel egymáshoz. Műfajilag egyik sem sorolható be a szokványos ismérvek alapján, hisz olyan mixtum compositumok, amelyek riportokból, interjúkból, elmélkedésekből, emlékekből, széljegyzetektől, összekötő szövegekből alakultak könyvvé — hála nem csupán a mesterien kezelt kolláznak, hanem még inkább a bennük munkáló eszmei duktusnak. A *Felhőjáték Franekerben* már egyneműbb, lehiggadtabb, s ha hiányzik belőle az *Amerikából jöttem* csapongó változatossága, ami a részek megmódozási különbségeit illeti, nem csökkent ebben a munkában sem — az egyébként valamennyi említett műre jellemző — információözön, az eszmétársításoknak, a különféle utalásoknak és a rejtett vagy kifogalmazott összefüggéseknek a tűneményes, már-már káprázató gazdagsága. Nem az információrobbanás korszakában amúgy is minden türési határt átlépő adatmennyiségek további halmozását kívánom dicsérni. Kántor és Szász, ha olykor fárastóak is e tekintetben, nem tájékozottságukat akarják fitogtatni, hanem — feltehetően a világgal való lépéstartás igyekezetétől is hajtva — minden olyan tényt és adalékot közölni szeretnének olvasóikkal, amelyet a téma keretei között szükségesnek tartanak. Könyveiket olvasva megnyugodhatunk: az idegen országokban cserkésző mai peregrinuszokat nem kell holmi vidékiek beszűküléstől félténni. Minden elméleti érvelésnél jobban demonstrálják ők annak a tételnek az érvényét, hogy a gyökerekhez való ragaszkodás a nagyvilág rendkívül változatos üzeneteinek a befogadásával szervesen összegeyztethető.

És itt már az Apáczai-modell egyik — szerzőink gyakorlatában is alkalmazott — vonására bukkanunk.

„Modellérvényű tehát az eltelt idő viszonylagosító mérlegén is Apáczai nyitása az új európai világképre“ — állapítja meg Szász János, aki a filozófiatörténet szakemberének is dicséretre való részletező hitelességgel vázolja fel e világkép kontúrjait, Apáczai szemléletének társadalmi és eszmei hátterét, együtt a kialakulását meghatározó előzményekkel. A rekonstrukció során egy ideológiai mestertedektív leleményességével göngyölyíti fel — évszázadok múltán — az egykori erdélyi puritánus-presbiteriánus szellemi összeesküvés szálait, s e „Sherlock Holmes-i“ teljesítménynek köszönhetően érzékletesen eleveníti fel azt a miliőt, amelyben a hazatérő Apáczai majd megvívja a maga drámai küzdelmeit.

Amerikai naplójában Szász az útírajzot a „hazagondolás művészete“-ként határozza meg, ha pedig az eszmerajz mint a műfajon belüli válfaj nem más, mint az úti benyomások kiváltotta eszmeáramlások „rögzítése“, akkor csak annyit kell az elmés definícióhoz még hozzáténnünk, hogy a megfogalmazás óta eltelt időszakban napvilágot látott írásaiban a szerző újból és újból megmutatta, milyen termékenyítő lehet művelődésünk korszerűsödésében e rögzített-gerjesztett eszmeáramlások honi visszacsatolása.

A paradigma érvénye Kántor Lajos felfogásában és magatartásában is nyilvánvaló. A szárny és gyökér motívumainak társítása azt a követelményt mondhatja ki vele, hogy nem szabad sem a szárnyakat lenyesni, sem a gyökereket átvágni, az arborétumi tanulságok pedig lényegbevágó felismerésre készítetik: „a jó hely nem eleve-adottság, nem elrendeltetés, hanem kemény küzdelem, keresés. És [...] visszatérés is.“ Kántor nyitottságára, Apáczaitól is tanult toleranciájára jellemző, hogy szintézist keres az „itt és most“ és az „itt és más“ törekvése között, de rákérdez a „másutt és most“ változatára is. Az összes lehetőségek és törvények közül ő azonban „a visszatérő“ törvényét és igazságát vallja magáénak. Ezt az igazságot követi. Ez is az „arborétumi igazság“-ból fakad; az átültetés, a meghonosítás hiányában az egzotikus növények, akárcsak az új távlatokat nyitó eszmék, sohasem válnak „nekünk-valók“-ká.

Márpedig az Apáczai-példa mindenekelőtt és mindenekfölött arra serkent, hogy a nagyvilágban tanultakat anyanyelven közvetítsük az otthoniak számára, s így törlesszünk a szülőhazának adósságunkból. A választott modell parancsát követő Kántor Lajos is mindenekfölött az Apáczai példáját továbbéltető alma mater örökségéből meríti hűségét az anyanyelv iránt. Ez a hűség ösztönzi arra, hogy — többek között — megkeresse a „Csipkerózsika-vitá“-ban az önmeghaladás igényét is kielégítő érvényes elemeket.

Az eddigiekből is látható, hogy az Apáczai-modell máig érezhető hatásának titka főként ethoszában keresendő. A *Magyar Encyclopaediában* foglalt ismeretek

már rég túlhaladtak, észelvőségünk, sőt székszisünk is változott, mélyült a magunk mögött hagyott vérzivataros évszázadok tapasztalataiból, családásaiból okulva. Nem évült el viszont a tartás, amelyet Szász János „a történelmi rétegyomás” visszahatásaként született „muszaj Herkulesség”-nek nevezett. Ez az erkölcsi tartás pedig nem más, mint „meg nem alkuvó lelkiismereti szabadsága, a közösségi cselekvés vállalása a körülmények ellenére, de a reális helyzet számbavételével” (az én kiemlésem — G. E.). Igen, úgy érzem, a *Felhőjáték* Franekerben szerzőjének itt valóban sikerült rátapintania az általa felmutatott paradigma időszerűségeire. Apáczai erdélyi realizmusából fakad ugyanis a napjainkban változatlanul aktuális tanulság, s ez megőv mind a behódoló alkalmazkodás, mind a felelőtlen, délibábos kalandorság csapdájától. Jól jegyezzük meg — Szász Jánosnak az időszerűség parancsai iránt igen érzékeny tolmácsolásában — a konklúziót: „a lehetőség és akarat, a lehetőség és eszmény, a lehetőség és elhivatottság ellentmondásainak szorításában vállalt tudatos élet — ez az a létviteli és szellemi-erkölcsi tartás, ami Apáczai életművéből még évszázadokra érvényesen sugárzik.”

Apáczai „muszaj Herkulessége”, ama képessége, hogy az akarat s — tegyük hozzá — a körülmények lehetőségeivel élve, „a szükségyszerűben ne a szolgaságot, hanem a szabadságot válassza”, nélkülözhetetlennek bizonyul azok számára, akiknek csak az „ahogy lehet” alternatívája maradt. Mennyire összecsendül Szász János értelmezése annak a Kántor Lajosnak a konfessziójával, aki családi örökségként hozta magával a kisebbségi létben kialakított „muszajhumanizmust”, a szellemi-erkölcsi értékekbe megkapaszkodó, önmagát ezekkel kárpótoló egyéni és közösségi attitűdöt. A *Platea Luporum*, a Farkas utca köveit és hagyományát fagatva Kántor megnyugvással, de egyben tettekre készen vonja le a következtetést: lehet és főként érdemes olyasmint tenni, olyasmint írni a köz érdekében, ami megőrzi majd minket az utódok emlékezetében. (Talán itt a helye ama megállapításnak, hogy Kántor Lajos egész eddigi gazdag és sokoldalú munkássága, a maga céltudatosságával, szorgalmával és elvi következetességével a legjobb példa az értelmes, az eszményeknek elkötelezett élet személység- és életműépítő hatékonyságára.)

Az Apáczai-modell Nyugat- és Kelet-Európa közötti viszonyrendszerben, abban az erőterben körvonalazódott, amelyben a napnyugati haladottabb társadalmi-kulturális teljesítmények — sok küzdelem árán — a keleti elmaradottság feltételei között kerültek átültetésre. Tudjuk, összekötő, közvetítő láncszemnek Apáczai számára az iskola kínálkozott, hisz tapasztalatai szerint, a kedvezőbb történelmi-földrajzi tényezők mellett, Hollandia például az akadémiák, a főiskolák létesítésének és fejlesztésének köszönhetően az elért jólétet és szabadságot. Innen az a konok, megszállott igyekezet, amellyel itthon az iskolaalapítást és a kor színvonalán álló oktatást-nevelést szorgalmazta. „Eletének utolsó tíz esztendeje — szögezi le Szász — egyetlen nagy ívű iskolateremtő alapvetés. Tankönyvnek íródott az *Encyclopaedia*, a Magyar logikácska, tanulást serkentő pedagógiai segédkönyvnek Fortius tanácsának párbeszédékké átalakított fordítása. [...] Végzetes veszélyek idején is az iskola volt és maradt erős vára.”

Az iskolaközpontúság még arra utal, hogy Apáczai paradigmája Erdély határain túl is érvényes volt, érvényes maradt. Nem túlzás azt állítani, hogy ez a példa kelet-európai dimenziójú. A nyugat-európai mintától eltérő, megkésett kelet-európai társadalmi, nemzeti és kulturális fejlődés feltételei között az értelmiség pályája, helye és szerepe szintén sajátos vonásokat mutatott. Több vonatkozásban is olyan társadalmi funkciókat kellett ellátnia, amelyek másutt nem erre a rétegre vártak. Világosan nyomon követhető ez az eltolódás a kelet-európai nemzetfejlődés viszonylatában. A polgári átalakulás és a nemzeti megújulást szorgalmazó mozgalmak egymással érintkező folyamatában az értelmiség vált — amint ezt Arató Endre és Niederhauser Emil kimutatta — e mozgalmak irányítójává, szószólójává. Az „ébredők”-nek nevezett írástudók voltak azok, akik a külföldi tanulmányútjaikon szerzett ismeretek birtokában a korszerű anyanyelvi művelődés megteremtésének, a nyelvápolásnak és nyelvújításnak a kezdeményezőiként léptek fel. Mint a felvilágosodás eszmekörének hordozói, tudományos társaságokat, lapokat, folyóiratokat, színházakat és mindenekelőtt különböző fokú iskolákat alapítottak. És ezzel lerakták a világi értelmiség önreprodukciójának, további nevelésének az alapjait is.

E későbbi, a XVIII. század második felétől a XIX. század végéig terjedő korszak értelmiségtörténetét s a felvilágosodás szellemében nemzeti-nemzetiségi törekvéseket képviselő kelet-európai írástudók szerepét tekintve, *Apáczaiában az „ébredők” egyik előfutára*, egyik szellemi őseré ismerhetünk. Félreérthetetlenül jelentkezik ez az összefüggés — a nevelői titulushoz mindenekelőtt ragaszkodó — Apáczainak arra irányuló erőfeszítésében is, hogy akadémiája végzettjeit „nobili-

táltassa", s a világi értelmiség függetlenítését a rendi hatalomtól ily módon előmozdítja.

Az eszmerajzok és úti elmélkedések szerzőinek gondolatvilágát nem lehet, nem szabad a szűkebb és tágabb értelemben vett szövegkörnyezetből kiszigetelni. A szövegek értelmezése pedig leválaszthatatlan a mögöttes társadalompolitikai háttérről, s csak annak a szellemi-pszichikai légkörnek a jellemzésével vihető végbe, amelyben megfogalmazódtak. Több mint bizonyos például, hogy Szász János empátiáját a hit és a kétely közötti viszonyoknak Apáczai Csere János felfogásában megragadható jelentkezésével kapcsolatban a saját tudatában is éleződő konfliktusok fokozták fel. Ugyanígy feltételezhető, hogy Plantin korabeli nyomdász-könyvkiadó teljesítményét méltatva, szerzőnket is hasonló adottságok és megfontolások foglalkoztatták. Mindig, amikor a történelemből lesűrhető tanulságokat különösen időszerűnek tartja, problémaérzékenysége, amely — többek között — az utóbbi években írt könyveinek sikerét megszabta, mélyebb összefüggéseket látott meg vele. Így ismeri fel és ismeri el a puritánus-presbiteriánus vezető Tolnai Dali János kompromisszumának nem csupán értelmét és hasznát, hanem erkölcsi indokoltóságát is. A tudatát és lelkiismeretét kínzó problémák kerestetik meg vele a múltból is azokat a dilemmákat, amelyekre rákérdezve választ remél, s igen gyakran feleletet is kap saját töprengéseire.

Ebben az értelemben szerves kapcsolat van a *Felhőjáték Franekerben* és az 1979-ben piacra került *Szobor a hóban* című könyve, valamint e korszakban közzölt esszéi (*A hittől az eszméletig*. A Hét, 1979. 21.; *Annál jobb a tényekre nézvést*. A Hét, 1980. 37.; *A tények dialektikája*. A Hét, 1980. 38.) között. A *Szobor a hóban* című könyvben foglalt írásai közül főként a *Történet hősök nélkül* címűre hivatkozom, amelyben az ötvenes évek praktikáit, torzulásait felelevenítve, önmaga és nemzedéktársai felelősségét vizsgálja. „Tévedéseinket és hibáinkat nem kisebbíti, legfeljebb magyarázza (de nem kimagyarázza) ama tény — írja —, hogy az a nemzedék valójában abban az eltökélt szándékában találkozott és fogalmazta meg önmagát: az irodalomnak *másnak* kell lennie. Mivelhogy mindenekelőtt az élet megmésztását akartuk. [...] Nem volt könnyű leszedni a hit terüljlesztalkájáról az illúziók terítékeit.” Ezt az önreflexiót folytatja, részletezi az említett — nagy visszhangot keltő — esszéiben, s ezzel — az erdélyi karteziánus hollandiai útját felelevenítő könyvén túl is — nyilvánvalóvá tette az Apáczai-modell nekünk-valóságát itt és most.

Kántor Lajos földrajzi és spirituális kalandozásai a maguk hiteles valóságmezőjében csak irodalom és művészet történeti, valamint kritikai írásait tartalmazó két legújabb kötete (*Korváltás*. Kriterion Könyvkiadó, 1979; *Korunk: avantgarde és népiség*. Magvető, 1980) felől közelíthetők meg. A tízéves és a legkülönbözőbb művészi ágakat (irodalom, színház, képzőművészet, film) átfogó munkásságát summazó könyvek jól illeszkednek egymáshoz, kölcsönösen kiegészítik egymást. Kántor, aki egy évtizeddel ezelőtt tanulmánykötetének — sokat sejtetően — az *Alapozás* címet adta, megmutatta, hogy az Apáczai szellemében fogant önépítkezés — a részeredmények esetleges vitathatósága ellenére — nem csupán az egyénnek biztosítja az evilági transzcendenciát, de a „sitio” igazságának megfelelően, a közönség számára is megteremtheti azt a helyet, ahol jól és valóban otthon érezheti magát.

DOINA CETEA

KÉSŐ ÉJJELEKIG

Késő éjjelekig
várom hogy szelíd gonddal betakarj
de homok önti el az utakat
s a viruló mezőt —
labdát dob egy gyermek a kerítésnek
s az utca már felhördül: Ne harangozz
hallod-e ne harangozz!
S én várom hogy az ég a madarak
betakarjanak és szavad

meghalljam a közelben —
a kút tükrébe hull tekintetem
valaki megy az utcán fűtőrészve
miért nem te vagy az? kiált fel
hangtalanul a vén diófa is
a vén diófa amelyet csupán
a rászálló madarak tartanak már
lábom akárcsak engem

VERESS ZOLTÁN fordítás

Bartók — elfelejtett alternatíva?

Megszoktuk, hogy a Bartók-modellre olyan írók hivatkozzanak, mint József Attila, Németh László, Illyés Gyula, Szilágyi Domokos, Nagy László, Csoóri Sándor. Talán a „magyartalannak” titulált Lukács György 1970-es Bartók-tanulmánya sem tűnik ma már — tíz év távlatából — revelációnak. Azóta megtudtunk egyet-mást egy másik Lukácsról (a fiatalról), aki Midász királyról írt mesét, és egy másik Balázs Béláról (szintén a fiatalról), aki *A kékszakállú herceg vára* és *A fából faragott királyfi* szövegkönyvét „szerzette”. De felkapjuk a fejünket, ha a Bartók-modell (s Bartók „sorsszerű” magyarságát) a „sorsszerűen” román Lucian Blaga értelmezi nem egy modellmagyarázónknál találóbban. S meglepetten állunk olvasónaplónk előtt, ha a „népi kultúra” legkülönbözőbb (sokszor ellentétes beállítottságú) kelet- és közép-európai kutatói hivatkoznak akár a bartóki koncepcióra (és persze a Kodály-módszerre), akár az összkultúra „demokratizálásának” avagy „népi alapú megváltásának” „egyetemes” alternatívájára.

Mi ebben a szokatlan? Meghökkenésünk nem a modell „egyetemes érvényének”, hanem új, közép-kelet-európai aktualitásának szól. Számtalan „egyetemes érvényűnek” kikiáltott modellt, illetve alternatívát láttunk már, amelyek később utópiának bizonyultak. De ez a modell tágabb földrajzi környezetünkben éppen akkor éled fel, amikor nálunk már — legalábbis úgy tűnt — végleg utópiának (jelképnek?) bizonyult. Jó volna ennek a logikáját érteni!

Igaz, egyelőre az sem volna megvetendő, ha többet tudnánk e tágabb — s benne szűkebb — környezetünkről. Bartókot önmagára parafrázálva: aki Bartókból csak a „magyar modellt” tudja (így említik koncepcióját egy UNESCO-programban), nem ismeri Bartókot. Rosszabb a helyzet, ha még csak a „magyar modell” tudásával sem dicsekedhetünk: mert elfelejtettük a Bartók-modell történelmi hangsúlyváltásait és folytonossághiányait. A logikátlanság logikáját — azt, hogy a „zenei anyanyelv” eredetileg pusztán magasművészeti programja hogyan bővült (szűkült?) Kodálynál zenepedagógiai programmá, tágtult József Attilánál a „megértett disszonancia” általános filozófiai-esztétikai programjává, hogyan vált 46-ban Illyés Gyulánál az egész népet átfogó, a „kispolgáriság” alternatíváját kizáró közösségi jellegű kultúra programjává, s mint ilyen rövidesen tabuvá, majd a hatvanas években jelképpé, végül a hetvenes évek közepéig mind esztétikai, mind társadalmi jelentésváltozataiban az újabb nemzedékek számára részben érvénytelenné, részben meghaladottá.

E történelmi feledékenységre volna gyógyír az 1978-as kecskeméti folklorizmuskonferencia időközben hozzánk is eljutott anyaga (egy része *Vélemények a folklorizmusról* címmel az *Etnographia* 1979. 2. számában jelent meg) és néhány, e kérdéskörben jelentősnek számító külföldi s hazai könyv. A Bartók-modell történetének és oly viszontagságos értelmezéseinek feltérképezése nélkül most nehéz volna fölfogni, hogyan torkolt egy, a századfordulón avangarde művészeti koncepció ebbe az alig egy évtizedes múltra visszatekintő és csak 78 óta intézményesedett új tudományágba. Mert a folklorizmus kutatás tárgyát meghatározni könnyű („a hagyományos népi kultúra elemeinek az eredetétől eltérő környezetben való felhasználása”), e tárgyban közös nevezőre jutni, a folklorizmus jelenségeit (a „folklorizációs jelenséget”) akár megközelítőleg is egységesen értelmezni, értékelni jóval több gondot okoz a kutatóknak.

A kérdés bonyolultságát talán azzal lehetne érzékeltetni, ahogyan Bartók a „folklorizációs jelenséget”-nak a XIX. századdal való teljes szembefordulás jegyében meghirdetett modelljét saját mindennapi életére alkalmazza. 1907-ben Bartók bútort rendel a körösfői Péntek Gyugyi György népi iparosnál, olyan íróasztalt és szekrényt, amely a körösfői asztalos renghagyó feladat elé állítja, mint szállítólevelében megjegyzi: „aki csak látta azt mondta hogy ijent sóha nem látót. igazán mondom, hogy én sem látam ijent de nem is csináltam pedig 19 Évtől fogva sokat készítettem.” Bartók ugyanis kiemeltette a népi díszítőelemeket eredeti alkalmazási körülményekből, s a galambdúcok, kapuk mintáit közönséges városi íróasztalába vésette. Ez a kalotaszegi, és mégsem kalotaszegi módra faragott dolgozószoba annyira hozzászólt Bartókhhoz, hogy kényeszerű emigrációjáig, 1940-ig nem vált meg tőle.

Van-e valami rokonság a lakásmód, a közvetlen tárgyi környezet nyelvére lefordított „bartókiság” (Csoóri Sándor) és a *Cantata profanában* megvalósított zenei

program szintézisiránya között? Kinyomozható-e, mi fölé hajolt, mihez húzott, mihez ragaszkodott jobban Bartók 1907-ben és 1937-ben: a modern bútorba vésett „magyaros formához“, a távolba vesző körösfői faluképhez („Micsoda öröm: végig minden kapufán szekrényem rózsái“) vagy a népi motívumok felhasználásának eredeti módjához: egy alkotásmodell általánosítási lehetőségéhez?

De vajon a rangornál nem fontosabb-e az egység? Miért ne ragaszkodott volna Bartók mindehhez együttvéve: örömhöz is, azonossághoz is, modellhez is?

Ha semmi közöset nem látunk Bartók zenei ars poeticája és íróasztala között, ha mereven elválasztjuk a magas művészet folklorizmusát a köznapi folklorizmustól, nemcsak egy új tudományággal, hanem egy kérdésfelvetéssel is szegényebbek maradunk. Pontosan azt nem értjük, ami a Bartók-modellben egyetemes: a hagyományokhoz való visszahajolás épp e tájakon sajátos módját. Bartók zenei ars poeticájában olvasható: „Távol áll tőlem annak a kijelentése, hogy napjainkban a népi zenén alapuló műzene az egyedüli üdvözítő. [...] A népi zenének főleg olyan országban van mással nem pótolható óriási jelentősége és szerepe, ahol alig van egyéb zenei hagyomány, és ami kevés van is, az egyáltalán nem számottevő. Ilyen országok Kelet- és Dél-Európa legtöbb országa.“ (*Bartók-breviárium*. Bp., 1974. 436., 438.) Bartók azonban modern, városi zenét írt, és életmódja is városi volt. Olyan országban (országokban) élt, mely (melyek) egyhágyományból éppen többhágyományúvá fordult (fordultak) át. Európai szemmel (a tartósan többhágyományú világ szemével) nézve a rózsákkal „cifrázott“ íróasztal talán nem is méltó a világhírű zeneszerzőhöz. Mi azonban egyhágyományú világból jöttünk. Itt sokan azzal üdvözülnek, ami van.

De az se lenne jó, ha túl rövidre zárnók a „bartókiság“ két pólusát: a művészt és a köznapit. A bartóki koncepció fölélesztésének nemzetközi divatjában éppen az az aggasztó, hogy helyenként nem tud különbséget tenni a bartóki program művészeti érvénye és az ún. turistaművészet, fesztiválművészet vagy népi műkedvelés értékzavara között. Bartók nevével sok mindent lehet fémjelezni: miért ne lehetne a „televíziós giccses“ is? A „művészet demokratizálása“ és a „népi kultúra ápolása“ nevében nemcsak az érték mosódhat össze az értéktelennel, hanem az eredeti — a másodkézből való felhasználással: a folklór maga is összekeveredhet a folklorizmussal.

A megkülönböztetés és értékelkülönítés nehézségeit jelzi, hogy például a román és a török szakirodalomban a folklorizmus kutatás körébe vágó jelenségeket nem jelölik külön műszóval. (Romulus Vulcănescu 1979-es etnológiai szótárában a *folklorizmus* címző nem szerepel, megtaláljuk viszont az *artizanat*, illetve a *folclor de consum* címszavakat közel álló jelentésben.)

Az összemosás veszélyeire a német folklorizmus kutatás a legérzékenyebb. (A megkülönböztető kategória maga is német eredetű, Hans Moser használta 1962-ben először, történeti néprajzi tárgyú műveiben.) Ennek az érzékenységnek történeti okai vannak. Sem a néprajztudomány, sem tárgya: a népi kultúra fölött nem múltak el nyomtalanul a fasizmus nap mint nap átélt tapasztalatai. Mély nyomokat hagyott az emlékezetben, ahogyan a megszakítatlan germán folytonosságra, az ősi német hagyományra hivatkozva „népi revükké“ oldották a paraszti élet egykor feszes szokásait. A helyi szokások egyneműsítése, militarizálása, történelmi nevezetességű helyeken és időpontokban való rutinszerű mozgósítása, a *Kraft durch Freude* állami utazási szervezet számára történő tömeges felvonultatása — mind a náci párt nagyobb dicsőségét szolgálta. Érthető tehát, ha a német folklorkutatók bizalmatlanul fordultak a népi kultúra különböző intézményesített ápolási módozatai felé, s hajlamosak voltak a „másodkézből való“, azaz a „folklorizmus“ gyanújával illetni mindent, amit a hagyomány átalakításának vagy nemzeti-politikai célok szolgálataiba állításának lehetett minősíteni.

A történeti helyszínnel magyarítható, hogy Hermann Bausinger nemrég megjelent alapvető könyve, a *Népi kultúra a technicizálódott világban* fokozott szkepszissel vizsgál felül minden olyan folyamatot, amelyre előzőleg a mitológiai gondolkodás a „kontinuitás“ címkéjét aggatta rá. Talán túlságosan is szigorúan értelmezi „a kontinuitás műveleti rendszerét“, amikor a megszakítatlan hagyományozódást olyan tényezők folyamatos egyezéséhez és együttes előfordulásához köti, mint a tárgy, a szokás, a hely, a szereplők és legfőképpen a funkció. Bausinger „folytonosság-algebraja“ jócskán leszűkíti a folytonosságok körét, „műveleti rostáján“ végül szinte semmi sem akad fenn. Amit mi folytonosságnak hiszünk, mondja, az a történelem folyamán többnyire tudatos múltbresztés, tudatosan közbeiktatott reneszánsz. A „hagyományápolás“ nagyobb emfázisa rendszerint az ézazonosság zavarait palástolja. Legjobb tehát, ha a kontinuitás fogalmát pusztán provokációnak tekintjük — jelenti ki illúziótlanul. — Kihívásnak, mely minduntalan a hagyomány átfogó elméletének hiányára figyelmeztet.

A folytonosságok kiszorításának, tagadásának „német alaposságú” műgondja alighanem a folklorizmuskutató identitászavaráról árulkodik. Bibó István *A német hisztéria okai és története* című tanulmányában (részletei a *Történelmi Szemle* 1980. 2. számában) leírja, hogyan vezet a zsákutács történelem „politikai-erkölcsi hisztériához”. A népi kultúra „minden eszközzel való” folytatása és folytathatóságának minuciózus tagadása — ugyanannak a hisztériának a két oldala. A kontinuitásszemlélet nagyvonalúságára nincs rosszabb válasz, mint a kontinuitás adáz tagadása. Ehhez azonban tudni kellene, miféle folytonosságokról van szó.

Utz Jeggle *Folklorizmus és történelem* kapcsolatát elemezve „megbecstelenített népi kultúráról és néprajzról” beszél (*Ethnographia*, 1979. 2.).

„Sebek és félelmek” ülnek rajtuk, a történelemmel való szembenézés tehetlensége, az emlékezés kényelmetlensége. A folklorizmusellenesség a múlttól, a folklorizmus a jövőtől való félelem elhárításának sajátos módja. Az ember úgy süpped be a történelembe, mint a gyermek: konfliktusait nem tudja elviselni, hát igyekszik minél hamarabb elfelejteni őket. Ezért vagyunk hajlamosak a folklorizmust folklorként, a hagyományos világból való kiszakítottaságot folytonosságként felfogni. Vagy félelmeinkkel, sebeinkkel együtt a népi kultúra létezéséről is lemondani.

Utz Jeggle „harmadik utat” javasol. A folytonosságkutatás egyetlen esélye szerrinte: autentikus állandóságok helyett a történelem törésvonalaira figyelni. Csak a mai ember hiszi azt, hogy a hagyományos világ biztonságát s védelmet nyújtott éhséggel, halállal, félelemmel szemben. A hagyomány: egyén és közösség saját szenvedésekkel teli élet- és fejlődéstörténete. A diszkontinuitások ismétlődése csak a fenyegetettségérzést „állandósította”. A régítől való elszakadás és az újtól való félelem kollektív szorongását, a „törések” váratlanságát az ember mindig az ünnepekkel próbálta maga elől elkendőzni. A múlt, a hagyomány, a gyermekkor csak a jövőtől való félelem miatt tűnik boldognak. Az ünnep nem beteljesülés, hanem ígéret. Nem a „megszakítottaságok” (disszonanciák?) áthidalása, csak elviselhetővé tételük rejtett stratégiája. „Attól, hogy az év egyik ünnepén az ember teletömi a hasát — írja Utz Jeggle —, még nem lesz jóllakott.” Csak jelképesen lakunk jól, csak megerősítjük magunkat abban a reményünkben, hogy jóllakhatunk, hogy emberileg lehetséges a bőség, „s a bőséget előlegezve remélni lehet, hogy az majd a mindennapokban is valóra válik”. A szerző itt természetesen nem a kenyérségre gondolt. A mai embert a sajátosságok, a nemzeti identitás kelet- és közép-európai törésvonalak mentén gyakran megfoghatatlanná való „éhségérzete” gyötri.

Ebben az ünnepértelmezésben van valami számunkra mélyen ismerős. Talán ezt írta volna meg József Attila torzóban maradt Bartók-tanulmányában. S ez gyötörhette az ugyancsak kelet-európai, ám 1939 augusztusától emigrációban élő Witold Gombrowiczot, amikor bejegyzi *Naplójába* (*Nagyvilág*, 1980. 6.): „a lengyel ember Lengyelországgal szemben nem tud viselkedni [...] csupa görcs lesz. [...] Az embernek semmi sem imponál, ami megvan neki; ha nekünk a nagyságunk és a múltunk imponál, akkor ez bizonyítja a legjobban, hogy nem vált vérünké.”

A nemzeti önerősítés „ördögi szertartásaiba” gabalyodva kérdezi, miféle szakadékokat hidal át ez a ritus, miféle mélységeket takar a résztvevők elől. A lengyel történelmi disszonanciák sorában elég az utolsóira hivatkozni: „A szabadság levegőjét úgy kaptuk meg, hogy egy sokkal győtrőbb ellenséggel kerültünk szembe, mint amilyenek addigi ellenségeink voltak: önmagunkkal.”

A lengyel folklorizmuskutatás ennél derülátóbb. Nemcsak a gombrowiczi mélységektől tartózkodik, a folklorizmus manipulálhatóságát is enyhébben itéli meg, mint a német folklorkutatók (Moser, Bausinger, Jeggle). A lengyel folklorizmus — írja József Burszta *Népi kultúra — nemzeti kultúra* című könyvében —, akár csak más kelet-európai népek folklorizmusa, abban különbözik a némettől, hogy döntő szerepet játszott a nemzeti kultúra létrehozásában, a nemzeti integrációban. A folklor csak folklorizmusként élhet tovább, s mint ilyen, a magaskultúrával és a tömegkultúrával együtt zökkenőmentesen épül be a nemzeti kultúra egészébe.

Folklorizmus mint kulturális genocídium és folklorizmus mint nemzeti öntudat. A magyarnótáról, népi giccsről (*A Hét Évkönyve*, 1980), a táncházmozgalomról és a televíziós Kalákaról (*Korunk*, 1980. 11.) évek óta újragyűrűző viták súlypontja valahol e két véglet között imbolyog — olykor a végek felé erősebben is kileng. A román kulturális életben az ilyen jellegű viták a hetvenes években tetőztek. (Mihai Pop és Radu Nicolescu a folklor mai esélyeit taglaló alapvető jelentőségű tanulmányai a *Revista de etnografie și folclor* 1971. 5. és 1977. 1. számában jelentek meg, és 1973-ban adták ki e témakör román vonatkozásban egyetlen és legtöbbit hivatkozott könyvét, Grigore Smeu *Repere estetice în satul românesc* cím-

mel.) Azóta mintha kihangsúlyozódtak volna a vélemények. Elképzelhető, hogy a népi kultúrához való „paleomodern“ (Grigore Smeu kifejezése) viszony kialakulásában nem kis szerepet játszott H. H. Stahl, Dimitrie Gusti, Constantin Noica, Lucian Blaga, Mircea Eliade tanulmányainak újrakiadása. A folklorizmus műszó azóta sem honosodott meg a román szakirodalomban, talán éppen azért, mert az elődök sem éltek vele. „Mivel a román szóbeliséget sajátos vonások különböztetik meg más népek szóbeliségétől, az itteni fejleményeket nem lehet idegen szempontok alapján magyarázni, legyenek azok bármilyen elismertek — jegyzi meg 1980-ban megjelent könyvében a folklór esztétikájával foglalkozó Petru Ursache. — Ez éppolyan kockázatos volna, mint valamely hagyományos alkotást az egyetemes esztétika mércéjével mérni.“ (*Introducere în estetica folclorului*. Buc., 1980.)

Az elődök érdeme viszont, hogy a népi kultúra mai megítéléséhez nem pusztán „sajátosan“ érvényes szempontokat adtak. A „folklorizmuson túli folklór“ (Zelnik József) kérdésében mintha könnyebb volna egymásra találni, mint a folklorizmusok kérdésében. A kulturális folytonosság és az azonosságérzés egyensúlyának imperatívusza végül is közös térségbe vonja mindazokat, akik valamilyen módon ma is a Bartók-moddal viaskodnak. Nyugodtan állítható: több köze van egymáshoz Lucian Blagának és Karácsony Sándornak, vagy Mircea Eliadénak és Lükő Gábornak, mint egyazon nemzet két folklorizmuskutatójának.

Szilágyi Domokos fordításában olvasható Lucian Blagának az a kisesszéje, mely a modern román azonosságtudat nyelvére fordítja az egyetemes Bartók-moddell (*Néphagyomány és művészet*. In: *Egy évszázad arcai*. Buk., 1978). „Nem restelltek Szűz Máriát katrincába öltöztetni, Jézust pedig tüzövel körülövezni, amiről már csak a három szín hiányzik, hogy tökéletesen nemzeti legyen — írja Blaga. — Ha nem váltunk szót higgadtan egymással, félő, hogy elárasztanak a pásztorgubás angyalok és az olyan versek, ahol az Isten a román bojár balkáni nyájaságával ráncolja homlokát“. Egy műalkotás Blaga szerint „anélkül is nemzeti lehet, hogy a néprajznak akár egyetlen elemét is magában foglalná. Sőt mi több: egy mű még akkor is román lehet, ha az a román néptől teljesen idegen etnográfiai elemekből épült“. A „magyar Bartók“ példája már csak azért is kézenfekvő, mert munkássága a román etnikumot közelről érinti. „Bartók Béla egy sor csodálatos, rafináltan primitív zenedarabot szerzett román népi motívumokra. [...] A motívumok kétségtelenül románok, de a komponált zene [...] mégis magyar.“ Tehát — vonja le a következtetést Blaga — „valamely műalkotás nemzeti vonásait nem kell keresni; ami alapvetően népi, önmagától tör fel; egy tudatosan elhelyezett nyomaték csupán gyengíti a kívánt hatást. Ami mélyen népi, az megkerülhetetlen.“ A művészi szabadság korlátozását jelenti minden olyan kísérlet, mely mindenáron helyhez köt olyan témákat és mítoszokat, amelyek önnön természetüknél fogva téren és időn kívül állnak. A sorsszerű belső etnikai kötődés hiányát nem lehet elfedni sem a népi kultúra töredékeiből rögtönzött művekkel, sem pedig a paraszt vagy pásztor szignálatlan művészi alkotásainak utánzásával.

A folklorizmus utáni folklór blagai elképzelésében főként a más hagyományok iránti nyitottságra vagyunk érzékenyek. A hagyományok többes számát csak az tudja higgadtan szemlélni, s értékei közé csak az tudja szenvedéllyel befogadni, aki önmagát nemzetével, Kelet-Európával és a világgal egyensúlyba tudja állítani. Blaga, lám, Bartók „magyarságát“ tartja önmaga elé tanulságként. S magyarságával, másságával együtt vállalja a nagyságát is. Így lesz a szenvedélyes tárgyilagosságban Bartókhoz hasonló.

„Bartók — elfelejtett zene.“ (József Attila)

Bartók — elfelejtett alternatíva? Közös emlékezetünk még jó. A Bartók-moddell a hagyománypluralizmus modellje is. Miért ne lehetne a folytonosság nevében megújítható, újjáteremthető alternatíva?

Horgászfíú

Honnan is kotorhattuk össze a mi fiunkat?

Sohasem szerettem halászni (nem leltem örömöm a pallócska vég nélküli bámulásában), a feleségem még kevésbé, hanem a fiunk... Kétéves volt, amikor Félixfürdön megpillantotta a tóban az aranyhalat.

— Anyuta, anyuta, Zsolt halászt! — kiáltotta nagy fennszóval, s mire föl-fogott volna, mit is akar, usgyé, bele a vízbe. Amúgy cipősen, ruhásan.

Nagyot nevettem, hanem a feleségem kétségbeesetten kiáltozta utána, hogy összesározza mindenét, de halat pusztá kézzel úgysem fog. Zsolt azonban nem sokat törődött az anyai intelmekkel, rá-rávetette magát a közelében elhúzó pikkelyes népség valószínűtlenül villanó, rózsaszín rajára, megkavarta az iszapot, szétzilálta a moszatot, fölborította a tavirózsák lapos leveleinek nyugodalmas terpedését, nadrágja, ingje csupa csata lett, szőszke haja lucsoktól csimbókodzott, de váratlanul abbahagyta a csetepatét, s szurtos képén hatalmas derű ömlött el.

— Fogtam egy halat!

Derékig állt a tóban, a meleg, iszapos víz fortyogott, buborékolat körülötte, ő pedig büszkén mutatta föl zsákmányát: cseresznyeszínű valami ficánkolt parányi öklében.

Addigra jókora közönség gyűlt köréje, kiadósan megtapsolták, dicsérték, ő pedig diadalmasan caplatott ki a vízből, mit sem törődött azzal, hogy cuppog a cipőjében a latyak, hogy iszap szívárog alá fehér ingén, s anyukája nem tudja, sirjon-e vagy nevesse a fia láttán; csak kacagott, magyarázott győztesen, és sáros-peckesen vonult végig a parton. Időnként úgy tekintett a tóra, mintha csak egy mozdulatába kerülne, hogy az egész halnépséget kifogja belőle.

A feleségem kimosta ruhácskáját, megszáritotta a cipőjét, s azt hittük, másnapra az uraság mindent elfelejt. De alighogy leszálltunk a váradi buszról Félixen, Zsolt különös módon kezdett viselkedni. Máskor ugrált, visítózott örömeiben, ha a strand bejáratát meglátta, most azonban jobbra-balra nézelődött, majd kiszemelt magának egy irányt, s arra húzott bennünket.

— A halathoz, a tóhoz! — kiáltgatta kitaratóan.

— Jól tájékozódik a pasas — néztem rá elismerően, de semmi kedvem nem volt órákat tölteni a pállott szagú pocsolya mellett. A bejárat felé húztam ökelmét, mire lón ott nagy sírás, toporzékolás. Végül is Zita megnyugtatta, fürdés után a halakhoz megyünk.

Este volt már, amikor kijöttünk a strand kapuján, de fiunk nem feledkezett meg ígéretünkről, s a tavak felé iramodott. Nosza anyuka is utána, keményen fogta a kezét, a koma nem ugorhatott a tóba, csak a partjáról nyúlkaft bele, markolgatta a semmit.

— Nem mindig papsajt! — nevettem rajta, de a kisöreg nem csüggedt el, fürdés után napról napra odacsalt bennünket.

Aztán hazajöttünk Kolozsvárra. Mikor a busz a Szamos fölött áthajtott, Zsolt lenézett a vízre:

— Ott vannat a halat.

Még aznap megkezdte a könyörgését, menjünk ki a folyó partjára, másnap pedig elérte célját. Alig bírtuk levetkőztetni, máris szaladt be a vízbe. De néhány lépés után fölsikoltott, s rémülten, csalódottan meredt a folyóra.

— Hideg, hideg! — bömbölte, s kapkodta a lábát, mintha parázsra lépett volna.

Nyúltunk el a nevetéstől.

— Félixen volt először vízben — magyarázta nevetve Zita a közelünkben napozóknak —, s azt hitte, a Szamosban is hévíz folyik.

Ha a vízben csalódott is, a partról nem akart eljönni. Sétálni kezdtünk a folyó mentén, s az Anya-gát tájékán a fiú megpillantott egy halászt. Ujjongva szaladt oda, s lehorgonyzott a hallgatag bácsi mellett. A halász már fogott néhányat, és zsákmányát cövekhez kötött nylonzacskóban a vízbe lógatta. Zsolt igézetten bámulta a fogságba esett pikkelyes társaságot, s látszott rajta, nagy önuralmába kerül, hogy ne nyúljon a zacskóba. Engem azonban váltig faggatott, mi lehet a halász bácsi horgán, hogyan akadnak fönn rajta a halak, s vajon nem rágják-e ki a zsákot, hogy visszaszökjenek a folyóba?

Hát még amikor a halász kifogott egy vergődő apróságot! Zsolt nagy tisztelettel meredt az öregre, majd a pöttömnyi fickándozóra, mikor azonban a horgász letépte a horogról, s váratlan mozdulattal visszadobta a vízbe, nagyot sikoltott.

— Miért nem adta nekem?

Keservesen zokogott, mind magyarázhattuk, hogy a picurka kárásznak még nőnie kell. Csupán akkor vigasztalódott meg, amikor a halász megígérte, hogy a legközelebbi kishalat neki adja.

Vártunk hát. A horgász azonban előbb nagy halat fogott — azt nem adhatta nekünk —, majd órákon át semmit. Untam már nagyon az egészet, kérletem Zsoltot, menjünk haza, de ő türelmesen várt, reménykedett, nem szűnt meg a pallókat lesni.

Ráment az egész délutánom.

Estefelé azonban Zsolt diadalmasan szorongatott a markában egy halparányt, hazafelé menet megmutatta a környék minden gyerkőcének, szó köztünk maradjon, azt bizonygatta, hogy a halat ő fogta, s amikor megkérdezték, hogyan, habozás nélkül mutatta föl a pracliját.

— Ezzel né!

Hosszú, meleg volt az ősز abban az esztendőben, derűs napok jutnak eszembe, a parton állingáló, üldögélő, hallgatag halászok, a csöppség futkorászása, csevegeése, kérlelése, szóljak a halász bácsinak, adjon neki kishalat, leirhatatlan öröme, ha már neki is volt „halastava”, meg... sárguló szelídségű füzek, a levelek halk hullása, a víz hidegülő áttetszősége, fanyar iszapszag, öreg varangyosok váratlan fölvakantása a közeli morotvában.

Végül beállt a hideg, lehullott a hó. Zsolt megörvendett a temérdek fehérségnek, csicsonkázott, hőembert rakott.

— Vége a halszezonnak — neveltünk össze Zitával.

Valóban, pár nap múlva már szót sem ejtett tegnapi kedvenceiről; a kisgyermek a jelennek él.

Decembri délután volt, a városban sétáltunk. Zsolt kettőnk közt haladt, a kezünket fogta, bámulta az utca forgalmát. De váratlanul nagyot sikoltott, és ujjongva, kiáltozva szaladt előre.

A halasüzlet előtt ládaszám rakták le a fickándozó rakományt, egész gyermekhad szemlélte a lucskos, nyirkos, bűdös cipekedést. Ókelme persze bevonzolt bennünket a boltba is, áhitattal nézegette a medencében úszkáló, vergődő, aléló sokpénzes kövérséget, hanem amikor rájött, hogy egyiket-másikat a kiárusító lány kiemeli a vízből, s mérlegre teszi, fölkiáltott:

— Vegyetek nekem is! — Jókora vizes zacskóval léptünk ki mi is az utcára. A fiú olyan boldog volt, mintha egész rakományunkat ő fogta volna. Otthon kész tervvel állott elő, eresszünk vizet a fürdőkádba, tartsuk ott a halakat. Kerek egy hétig úszkáltak békés háborítatlanságban, még szalámidarabkákat, kenyérmorzsát is adtunk nekik, s csak többszöri lázadásom, a család elkoszosodása, megtetvesedése, megrühösödése szörnyű képének fölvezolása árán tudtam elérni, hogy házi-

állatainkat „levágjuk“, a fürdőkádat pedig visszaadjuk eredeti rendeltetésének. Zsolt így is szívtelen kutyáknak nevezett bennünket, ordított és jajveszékelt, s megszagatta ruháit mélységes nagy fájalmában.

Csak akkor csillapult gyászoló gyötrelme, amikor megigértük, hogy akváriumot veszünk neki.

Szó ami szó, ezzel állandósult nálunk a halszezon. Nyáron Félix, a Szamos, a tengerpart szolgáltatta Zsoltnak a halászélményeket, télen pedig a halasüzlet, az akvárium és temérdek képeskönyv, színes album.

Nem bántuk. Úgy beszélt a halakról, hogy öröm volt hallgatni, csacska halászmesével remekül szórakoztatott bennünket, mikor pedig barátaink, ismerősök, rokonok elcsodálkoztak, mennyit tud ez a csöppség a vizekről, halakról, mi tűrésztagadás, dagadozott szülői keblünk.

A feleségemmel gyakran „kiértékeljük“ ezt a lankadatlan vonzalmat. Honnan ered, mivel magyarázható? Azt a félix halászást sokszor fölelemgettük.

— Élete első nagy sikerélménye volt — mondogattam abban a meggyőződésben, hogy a halimádatnak lélektani alapja van.

— Akárhogy is vesszük — szokta mondogatni összegezésül Zita —, igazi nagy szenvedély ez, forró szerelem, amit tisztelni kell.

Néha azonban dühbe is gurultunk — szó köztünk maradjon. Mert a Zsolt szenvedélye néha már bolondériává torzult. Mihelyt rájött, hogy a halasüzlet merre van, nem tudtunk úgy bemenni a városba, hogy ne kezdjen nyaggatni bennünket, nézzük meg a halakat; ha pedig már benyitottunk oda, akkor venni is kellett, s cipelni mindenfelé a vízzel, hallal teli lucskos, csöpögő zacskót. Úgy intéztük hát bevásárlásainkat, hogy messze elkerüljük a halasboltot. Zsoltnak azonban elég volt meglátni a horgászfelszerelést valamelyik sportüzletben, akváriumot a kirakatban vagy egy halászt az utcán, nyomban rimázkodni kezdett.

— Mikor vesztek nekem is botot meg horgot, mikor? — A következő évre beadtuk a derekunkat. Hanem első felszerelését mihamar elvesztette, a másikat pedig eltörte. S következett újra a kérélelés.

— Fejezd már be! — kiáltgattunk rá, s aggódva kérdeztük egymástól, vajon nagy korában is rabja lesz ennek a szenvedélynek?

A rokonságban ugyanis nem egy horgász van, s ha összeülünk, róluk föltétlenül szó esik — távolról sem hízelgő hangon. Asszonyaik keserűen emlegetik, hogy „a férjemuram szombatoként alig ér haza a munkából, máris csomagolni kezdi a kenyeret, szalámit, szalonnát, pálinkát, s a halásztársakkal útra kel“.

— Amíg a szezon tart — panaszozzák a nők —, vasárnap nincs együtt a család, soha egy közös ünnep, mozibamenés, kirándulás, efféle.

De a halász hétköznap is lótetű végett kapirgál a hóstátiak ganédombján, akár a tyúkok, esős nyári estéken gilisztát kajtat elemlámpával a Sétatéren, sáncok partján, ha pedig a szomszédasszony csirkét vág, elkunyerálja a belet a macskák elől, s az erkélyen őrzi szombatig a bűdösséget. Száz szónak is egy a vége, szoktassuk le Zsoltot a bolondériáról, amíg nem késő.

Meg is tettük, ami tőlünk telt. Könyörgése ellenére sem vettünk neki újabb horgászbót, akváriumába nem tettünk sem friss vizet, sem eleséget, hagytuk, hogy elpusztuljanak kedvencei, száműztük étlapunkból a pikkelyeseket, halaskönyveit suttymban elajándékoztuk a rokonok gyermekeinek, nyaranta pedig nem Félixre, hanem Szovátyára mentünk, ahol Zsolt szomorúan vette tudomásul, hogy a Medve-tó sós vizében nem terem hal.

Közben telt az idő, Zsoltot beirattuk az iskolába. Szorgalmasan rótt a veszőket, vonalakat, majd a betűket. Egy este — épp a másnapi leckét írta — diadalmos kurjantást hallottunk a szobájából.

— Né, anyuka! — tette elénk a füzetét —, le tudom írni azt, hogy hal.

Ragyogott a képe, s elismerést várón tekintett ránk. Nagy-nagy erőlködésünkbe került, hogy jó pofát vágjunk a jelenethez.

A második évben tanultak természetismeretet. Zsolt már az év elején csillagos tízzel állított haza.

— És miről feleltél?

— A halakról.

Másnap elmentünk az iskolába, beszéltünk a tanítónővel, igyekeztünk megnyerni halelleses küzdelmünknek.

— Nehéz dolog lesz — válaszolta —, Zsolt olyan átszellemülten, akkora áhítattal szól a halakról... és annyi mindent tud róluk.

— Tudod, mi lep meg leginkább? — töprengett hazafelé jövet Zita. — A kisgyermek általában szeleburdi, csapongó, ma ez tetszik neki, holnap az. De a Zsolt állhatatossága, kitartása... Ha ez megmarad továbbra is...

Aggodalmasan tekintett rám, szavai azonban megleptek, s — mi tülés-tagadás — új, más megvilágításban mutatták be a fiú szenvedélyét, s csakis annak fényében tekintettem rá, mintha évek óta nem láttam volna. Ez a másság pedig — bevallom töredelmesen — kezdett tetszeni nekem. Mióta ugyanis eldöntöttük, hogy halrajongását elsorvasztjuk, sűrűbben mondtunk neki nemet különféle (többnyire halászati) kérelmeire, többször ripakodtunk rá vagy éppen vesztünk össze vele, ő pedig gyakrabban pityeregte el magát, s ez a légkörromlás fájt, azokat a napokat juttatta eszembe, mikor Zsolttal először sétáltunk Félixen, vagy a Szamos partján napoztunk, s ő ajándékba kapott halait gondozta. És meglepett, hogy a fiunk mániájához mennyi szép emlék fűződik, vidám kalandok és bohókás jelek, hogy hőbortját nemrég még nemes, nagy szenvedélynek neveztük, s bántott, hogy mostanra minden a visszájára fordult, megrontotta viszonyunkat, s belekezdünk egy olyan küzdelembe, amelyet ugyan Zsoltért vívunk, de ellene is, nos, ebben a fura, ellentmondásos, fájdalmas helyzetben hangzottak el Zita szavai Zsolt állhatatosságáról, kitartásáról. Halla.ukra — ez az igazság —, mint tágas, biztonságos mentőcsónakba a léket kapott hajóról, úgy ugrottam eme tulajdonságok fedélzetére. S nagyon örvendtem, hogy a mi fiúcskánk nem szélkakas és nem csélicsap, hanem lankadatlan szenvedélyű, konok emberke. A halászmániája miatt érzett bosszúságom hát nemcsak föloldódott, de át is alakult valamiféle meghatottsággá, s jólesett a hónapok óta tartó feszültség, veszekedés után ismét megértéssel és ragaszkodással gondolni rá.

Hála töltött el azonban feleségem iránt is, mit művel az anyai ösztön: mérges a fiára, elkiseríti bolondériája, de észreveszi jó vonásait is, amihez nekem bizony nem volt szemem.

Hogy adjam azonban mindezt tudtára? Mert ha most kifejtem, hogy — épp az ő szavai nyomán — mennyire másképp ítélem meg a helyzetet, akkor csak azt látja majd, hogy ellankadtam, fölhadom a küzdelmet.

— Nézd — kezdtem nyikorgósan —, talán... úgylehet, nem a legrosszabb gyermek a mi Zsoltunk...

— ?

— Tudod jól, más csöppség mennyit nyafog, kunyerál.

— Zsolt is ezt teszi.

— De másoknak egyszer cukor, aztán labda kell, a mi fiunk azonban csak halért esdekel.

— Épp elég az nekünk...

— De mégsem gyötör úgy meg bennünket...

Többet nem érveltem, a fordulat előkészítéséhez egyelőre ennyi is elég volt. Különbösen is, Zsolt újonnan fölfedezett jellemvonásai sok mindent juttattak eszembe. Ahogy telnek éveim, egyre gyakrabban tűnődöm afölött, miként éltem, miért alakult a sorsom úgy, ahogy alakult, s a visszapillantó tükörben mind határozot-

tabban bontakozik ki egy nem éppen hízelgő jellemvonásom: az ingatagság. Nem új fölfedezés ez ugyan számomra, ennek előtte azonban jó néhány érvet hajtottam föl mentésemre: árva gyermek voltam, felnőtt korban pedig politikailag bántak el velem komiszul, s tettek kiszolgáltatottá. Az utóbbi években azonban nem csupán ingadozásaimra tekintek vissza dühösen, hanem későbbi mentegetődzésemre is, konokabbnak és keményebbnek kellett volna lennem, szívósabban ragaszkodnom elgondolásaimhoz, célkitűzéseimhez. Kevesebb kudarc ért volna.

Most pedig itt van ez a kis mokus, és kiderül, hogy állhatatos, lankadatlan szenvedélyű. Azt mondják, az apák nagyon meghatódnak, ha gyermekükben — különösen ha az fiú — saját jellemvonásaikat ismerik föl; lehet, hogy a sikeremberek, a nagymenők így vannak, én azonban épp annak örvendtem, hogy Zsolt nem olyan, mint én. Figyelgettem, tanulmányoztam hát a fiút, és — titokban — szurkoltam neki.

Az egyik nap a feleségem találkozott a tanítónővel, aki áradozott a fiú rajzkészségéről, majd odaadta a Zsolt iskolai rajztömbjét. Zita kókadtan hozta haza.

— Csupa színes hal — mutatta meg letörten.

— S ez miért keserít úgy el? Szereti a halakat, régóta tudjuk.

A feleségem nem szólt semmit, csak megmutatta az itthoni rajzfüzeteit is. Abban csupa vár, ház, autó, virág díszlett, hal még mutatóban sem.

— Hát ez mi? — nézett rám Zita fölháborodottan.

— Képmutatás, álnokság, tudathasadás — kellett volna méltatlankodnom, én azonban — uram bocsá! — csak nevettem magamban Zsolt intelligenciáján. Kezdi már pedzeni a rejtőzés, kettős játék fortélyait.

Egyik nap Zita rendet teremtett a Zsolt könyvespolcán.

— Nézz ide! — hívott be, mintha titkos rekeszt fedezett volna föl a falban; az uraság rég elajándékozott halaskönyvei mind ott sorakoztak a polcon.

— Hogy kerültek ide? — vette elő a bűnöst, de annak esze ágába se jutott azonban köntörfalazni.

— Visszaloptam.

Akkora hahotát vágtam ki, hogy Zita se maradhatott komor.

Az egyik éjjel nem tudtam elaludni, fölkeltem, tréninget vettem magamra, s kijöttem a hálószobából. Akkor láttam, hogy Zsoltnál ég a villany. Mi a csoda, nem oltottuk el? Benyitottam. Hát... a fiú fent volt, halászbótot fabrikált. Megszepent nagyon, riadtan várta, hogy kitörjön az égiháború, de ahogy a bogos mogyoróvesszőre, a toldott-kötött zsinegre pillantottam, elnevettem magam.

— Honnan szerezted a horgot?

— Bélyegért csermáltam.

Halkan, remegőn felelt, nem is sejtette, hogy én konok következetességének újabb jelét látom abban, éjjel is képes a horgán szöszmötölni.

— Használtad már? — mutattam a botra.

— I-igen. De... még nem fogtam.

Kiderült, hogy osztálytársaival halászbándát alakított, s néhányszor lemerészkedtek a Szamosra. Nem dorgáltam meg, pedig fájt, hogy kalandozásukról mit sem szólt nekünk.

— Beszélj te is vele — szóltam másnap Zitának. — S mondd, hogy tudsz az útjaikról, de nem haragszol. Nem szeretném, hogy kettős életet éljen, hogy titkolóddzék előttünk.

Egyik nap Zsolt ablaknyi dróthálóval állított haza. Homokrosta lehetett valamikor, de a rozsda alaposan megviselte.

— Mi lesz belőle?

— Halászháló.

— De hát ez nehéz.

— Elbírom én. A szemétből emeltem ki.

Nagyot nyeltem, s vártam, hogy Zita fölcattanjon, ide vezetett a Zsolt mániája, a szemében turkál, de csak összenéztünk, majd figyeltük a szorgalmasan dolgozó kisöregét. Megpaskolta a rostát, egész rozsdafelhőt vert ki belőle, a közepét bemélyítette, a négy sarkát megemelte, madzagot akasztott oda, majd a spárgák találkozáspontjára botot kötött. Kész volt a meritőháló.

— Holnap vasárnap, engedtek halászni?

— Egyedül?

— A barátaimmal.

— Vasárnap — szólalt meg Zita —, tudod jól, kirándulni megyünk mindig.

— Menjünk csak délután, s én délelőtt halásznék.

— És mikor tanulnál?

— Most. Meg hétfő délelőtt — vágta ki magát a fiú, s leült tanulni. Édesanyja nem hozakodott elő újabb ellenvetéssel.

Másnap azonban esőre ébredtünk. Zsolt szomorúan figyelte a zuhogást; csak ebéd után állt el az eső.

— Lesz kirándulás? — álltam föl az asztaltól.

Zita az eget kémlelte.

— Bármelyik pillanatban megeredhet újra, én nem megyek.

— Én sem, inkább halászok — jelentette ki Zsolt.

— Inkább még apuval — szolt rá az anyja.

— A tegnap nem mondtad, hogy nem engedsz! S a leckém is kész.

Zita tanácstalanul hallgatott. Én is. Zsolt ügyesen érvelt, nem lehetett szülői hatalmi szóval elhallgattatni.

— Magaddal viszed, vagy mehet a partra? — fordult hozzám Zita.

Nesze neked! Kínosan tekintettem ki az ablakon, nem bántam volna, ha ismét zuhogni kezd. Mit is mondhatnék? Ha Zsoltot magammal kényszerítem, bogni kezd, veszekedni fogunk egész úton. Zita viszont zordan nézett rám, gondoljam meg a dolgot, ha Zsoltot elengedem, és baja lesz...

— Fölhívom Gyuszit — léptem a telefonhoz. — Ha jön az erdőre, vele megyek, ha nem, akkor Zsoltot viszem.

Gyuzsi készséggel ígérkezett, mire Zsoltnak fölragyogott a képe, s nagy sebel-lal szedte össze halászfölszerelését.

Kora tavasszal lombtalan az erdő, fakó még a mező, de azért megvan a varázsa. Itt-ott hóvirág törí át a barna avart, ibolya kéklik elő a bokortó rőt fücsomójából, békavirág, gólyahír sárgája tarkítja az erdőalja kopottságát, s minden kis árokban erecske csoronkál, csermely csörgedez, patak бүкlent, valamennyi mélyedésben tócsa csillan; csobogásuk, suhogásuk, csobbanásuk, kéklésük, tajtékzásuk, habzásuk kárpótol bennünket a madarak énekéért, a zöld lombért. A márciusi erdő színét, dalát, hangulatát a víz adja meg, s az ember jobban örvend neki, mint a májusi akácerdő virágzásának vagy a júniusi pipacstengernek... Eső szemerkélt, mire hazaértünk, mindenünk nyirkos volt.

— Zsolt még nem jött haza — fogadott Zita idegesen.

Megszéppentem én is, az órára pillantottam.

— Mind nézheted. Hatra kellett volna hazajönnie.

— Esteledik, sötétre hazajön.

— Nekem ne sötétben jöjjön haza, hanem napvilág!

Ez engem is bosszantott. Ha belefeledkezik a játékba, Zsolt fölött megáll az idő, nincs számára adott szó, verheti az eső, megfagyhat a füle cimpája. Aztán mikor hazavetődik, csak áll nagy riadtan az ajtóban, értetlenül hallgatja, miben állapotunk meg, hányra jöjjön haza... de most az egyszer ráfizet, nincs többé halászás, nincs, a legfájóbb pontján érinti majd a büntetés, csak ne történt volna valami baja, messze van ide a Szamos, és át kell menni az autópályán, forgalmas, ilyenkor, vasárnap este.

Ki-kipillantottam, gyorsan esteledett.

— Magaddal kellett volna vigyed — szólalt meg nyugtalanul Zita.

— De ha nem akart jönni.

— Akkor is. Amióta elment, egyet izgulok...

Mit válaszolhattam volna? Elmondunk már egymásnak mindent, ami bennünk feszengett, amit illik szavakba foglalni. Mert legrosszabb — s talán legmélyebb — sejtelmeit az ember kimondani is fél, ne fesse az ördögöt a falra. És kíméli a társat, hátha az még nem gondolt olyasmire. Mert én már magamnak se mertem bevallani — egyre csak a Szamost láttam, áradt veszettül, duzzadt szüntelen, tajtékozott haragosan, jaj istenem, miért is engedtem el a fiút, igaza van Zitának, nem vagyok eléggé érélyes apa, tegnap is, ma is esett az eső, olvad a hó a havasokban, hogy is nem jutott eszembe, de az istenit, hát csak nekünk, szüleink jusson az eszünkbe, hülye vagyok én is, igazi majomapa, majomanya Zitával együtt, izgulunk, rettegünk, rémképeket látunk, egymásnak teszünk szemrehányásokat, közben pedig az uraság fűtyül ránk, mit törődik ő a sötétséggel vagy a mi idegzetünkkel, megállj bitang, ma este hurkák piroslanak a fenekeden.

Csöngettek.

Jaj, csak Zsolt legyen!

Nem kémleltem ki, nem kérdeztem, ki az, gyorsan kinyitottam az ajtót. Mekkora öröm volt őt látni. Nem érdekelt, hány óra, miért késett, mit mond majd, fő, hogy itthon van. De igyekeztem zord maradni.

— Most van hat óra, uraság?

Nem válaszolt, csak meglepette meredt rám, aztán hálóalkalmatosságát kivitte az erkélyre, majd lassan, kelletlenül bejött, megállt előttünk. Vacogott a foga, háta begörbödött, lába ingott, meg-megroskadt, akár egy aggastyané.

— Mi történt veled?

— Mi történt, hát nem látod? — szólalt meg helyette az anyja.

— Bőrig ázott, facsaró víz még az inge is. De ő akár meg is fagyhat, nem jut eszébe, hogy hazajöjjen.

— De igen... de igen, én... jöttem, de nem enged...

— Ismerjük már a meséid — intette le az anyja. — Iszkiri be a vízbe, ne szedj föl nekem egy hülést is. Aztán majd számolunk.

Most láttam csak, tele a kád, a víz gőzölög. Zitus, Zitus, kisanyuka, mérges a fiára, verést ígér neki, de meleg fürdővel várja.

— Vetközz már le, hányszor mondjam? — szolt rá.

De Zsolt úgy mozgott, mintha holtrészeg lett volna.

— Ūristen, te máris beteg vagy! Megáll az ember esze, didereg, reszket, de nem vágyik a meleg otthon után.

Háborogtam magam is. Ennek a gyermeknek az elemi életösztöne se működik, nem fél a betegségtől? Hát el lehet engedni egy ilyen tökéletlen kölyköt a Szamosra? Izgulásunkra, idegességünkre gondoltam, s egyik pillanatban magamat szerettem volna pofon csapni, a másikban Zsoltot. S mardosott a rossz lelkiismeret is, mintha a cinkosa lettem volna, s a Zita háta mögött összejátszottam vele, hiszen nemcsak érélytelenségből hagytam, hogy menjen a partra... az a bizonyos állhatatosság, kitartás, következetesség... hogy a fene enné meg az egészset, ha Zsoltnak az egészségét s nekünk az idegeinket kezdi ki!

Zita épp az ázott trikót húzta le róla, amikor Zsolt fájdalmasan fölkiáltott, ajka megvonaglott.

— Fáj, fáj!

— Majd az fog fájni, amit tőlem kapsz.

Nemsokára azonban Zita kiáltott föl.

— Hát ez mi?

A fiú hátán, vállán, karján nagy foltok, dudorok sötétlettek.

— Nem hallottad, mi ez?

Zsolt elfordult.

— Te süket! — ripakodtam rá. — Eleget bosszantottál ma bennünket, megszólalsz, vagy szájon váglak?

Zsoltnak most már nem is vacogott, hanem csattogott a foga.

— Me... meg... vverttekk.

Ijedten néztünk össze. Mi történt ezzel a fiúval? Vonaglott, rázkódott, belekapaszkodott a kád szélébe, mintha görcs rángatná, összeeséstől félné. És zokogott, jajveszékelt, halottat szokás így siratni.

Mi se néztünk már egymásra, csupán reá. Megindultan léptünk hozzá, kezdtük simogatni, babusgatni. Aztán Zita gyöngéden átölelte, fölállította, majd együtt beemeltük a kádba.

Még ott is rázkódott, csuklott, szipogott, de a meleg fürdő lassacskán megtette hatását, remegése megszűnt, kékfoltos tagjait kinyújtotta a vízben, Zita pedig gyöngéden lemosta arcáról a könnyeket.

— Most pedig mond el szépen, mi történt.

A kiáradt víz már megkezdte a visszahúzódást, és Zsolt a megmaradt tócsákba, morotvákba merítgette hálóját. Sikeresen. A félix halászás óta először. Még hozzá magakészítette alkalmatossággal. Végre! Nem kellett mástól kunyerálnia.

— Képzeld el, anyuka, huszonhárom fogtam összesen. A gyermekek körülvettek, csodálkoztak, segítettek elkapni a hálóban fickándozó halakat.

Estefelé hazaindult barátaival. Három nagy fiú azonban a Szamos-híd alatt útjukat állta. Zsolt adja oda a halait! Nem adta. Szájon csapták, belerúgtak. Társai elfutottak. Zsolt azonban fölkapta a háló botját, azzal védekezett. De kicsavarták a kezéből, s azzal verték el. Majd a híd lábához állították, és szembeköpködték.

— Hogy hívnak, te nyomorult?

— Zsolt.

— Ronda név.

— Nesze, ezért is kapsz néhányat. És tanuld meg, taknyádi, hogy ezen a parton mi vagyunk az urak, hárman, s aki nekünk nem engedelmeskedik, jaj neki!

Újabb ütések mértek rá, ekkor azonban a félsötétben az egyik észrevette a földre ejtett halaszacskót. Elfordult, fölvette, a másik kikapta kezéből, majd a harmadik is odaugrott. Veszekedni kezdtek.

— Akkor én fölkaptam a hálót, s kifutottam a híd alól.

Szomorúan hallgattuk. Zita gyöngéden simogatta meg csapzott szőzi hajcskáját.

— Fő, hogy itthon vagy, kisapám, s nagyobb bajod nem történt.

Aztán magára hagytuk, hadd áztassa ki magából a didergést.

— Meg akartam verni — kezdte Zita a másik szobába érve. — De megverték szegény fejét mások.

— És elvették a halait is.

— Az első zsákmányát... Mekkora bánat!

Düh és sajnálat, keserűség és bosszúsomj kavargott bennem, legszívesebben a partra szaladtam volna, hogy helybehagyjam azt a három tekergőt, akik egy jóval kisebb fiút vernek meg és fosztanak ki. De öreg este volt már, eszembe jutottak titkolt szempontjaim, s iparkodtam a kitartás, következetesség felől megközelíteni Zsolt kalandját. Ahogy végiggondoltam egyet-mást, veresége nem is tűnt olyan elkeserítőnek. Hiszen ellenállt. Nem adta oda a halait. Társai elmene-kültek, de ő nem. Botot ragadott, és három nagy fiúval szállt szembe. Állta az ütések, rúgásokat. S nem hiába. Legfőbb kincsét, a maga készítette hálót végül is megmenthette.

— Erős szívű, kemény kis legényke a mi fiunk — összegeztem meglátásaimat Zitának, mire ő bólogatott, arca kissé földerült, de aztán szúrósan tekintett rám.

— De... Mi bajuk lehet a nevével?

Kérdése meglepett, zavart, nem illett előbbi következtetésemhez, de kilógott maguknak az eseményeknek is a logikájából, ugyan mi keresnivalója lehet suhancok csetepatéjában a névnek? Zsolt nem szólt ilyesmiről — akartam mondani Zitának, de utána épp ez a szándékom lepett meg, a tényekkel szembenézni nem óhajtó háborgásom, s válasz helyett már azon törtem a fejem, mi is van mögötte?

De nem voltam lelkiklinikázó hangulatban, különben sem rólam van szó, gondoltam, a Zsolt kalandja... jaj, most már az egészen más... drága bogaram, hős kis horgászom, eddig volt, ahogy volt, csak velünk szemben kellett kitartanod halimádatod mellett, de ládd, immár külső erők támadtak ellened, s a nevedbe is belekötöttek. Az igazi hadd-el-hadd csak ezután következik.

Othagytam csodálkozó feleségem. Bementem a fürdőszobába, leültem a kád szélére, s együttérzőn, bátorítón és szorongón, aggódva és reménykedve meredtem Zsoltra, mi lesz vele ezután, vajon az újabb, nehezebb próbatétel során is képes lesz helytállani?

KISS JENŐ

DOKTORRÁ AVATÁSON

Dr. Horák Józsefnek

A vegytan egyetemi szinten számomra nincsen, vagy másként szólva, pontosabban, káprázat csak, megfoghatatlan. Azok a képletek, azok a szerves és szervetlen anyagok! Én ehhez oktondi vagyok. Kit doktorrá avatnak ebben (egy öblös, sokpadú teremben) roppantul megnő a szememben. Mennyivel többet tud az élet dolgairól az ily egyén, mint én, ki mindig csak a szépet kerestem, melyre nincs se képlet, se ábra — amely csak rányíl a világra, csak felrozsállik zárt egén. És ha felülkerekedett értelmet kutatón az ész, nem a sok részlet érdekelt, hanem az átfogó Egész.

Mik voltak nékem az összetevők, a rejtett, anyagi erők!
Pedig hát — pedig hát éppen hogy a rész szabja meg, hogy mi az egész, milyen az, rüt-e, szép-e, az apró részlet hat ki az Egészre. Bizony nem ártott volna tudnom, amit oly jól ismernek a vegyészek: szerepét minden kicsi résznek. Így inkább tudtam volna, hogy mi jó, mi szép — és mi csupán illúzió.

Ezért tekintek kellő tisztelettel ez újdonsült vegyészdoktorra itt, nélküle tán sohasem ismerem fel szépség s valóság egybeesését s szakadékait.

1981. jan. 4.

König Miklós fejfájára

Ha majd valaki megírja értelmiségünk fejlődéstörténetét, a gazdaszoknak tiszteletreméltó helyet fog szánni. Egyetlen alkalmazott tudomány művelői sem forrottak össze annyira a néppel, s tettek oly sokat gazdasági és művelődésbeli fölemelkedésünkért, lettek légyen a hajdani Erdélyi Mezőgazdasági Egylet szervezői, oktatói, főiskolák és technikumok tanárai, gyakorlati gazdálkodók, tankönyvek, tudomány-népszerűsítő kötetek, szakcikkék szerzői vagy napjainkban gépállomások, állami gazdaságok, téeszek agrónomusai. Valamennyiüknek a nevét is hosszú fölsorolni, gondoljunk csak Antal Dánielre, a két Szövérfire, Opra Pálra, Mózes Pálra, Veress Istvánra, Pap Istvánra, Nagy Miklósrá, Mezei Sándorra, Csávossy Györgyre, Kozán Imrere — hogy csupán néhányat említek. A sor pedig nem szakadt meg. Noha a mezőgazdasági főiskolán régóta nem tanítanak magyarul, néhány újonnan végzett gazdász nem sajnálta a fáradságot, magánúton megtanulta mestersége magyar szaknyelvezetét, és előadásokat tart az agrotechnikai tanfolyamokon, szakmai tanulmányokat ír, sok-sok gyakorlati dolga mellett elméleti és nevelői munkát végez.

Nincs hely itt arra, hogy e jelenség okait elemezzük, csak arra mutatnék rá, hogy manapság, amikor a humán értelmiség aránya nemzetiségünk körében megcsapant, és a műszaki értelmiség túlsúlyba került, jó tudni, hogy a legrégibb műszaki értelmiség, az agrármérnökök java régóta megtalálta a nemzetiségiszolgálat, a művelődési beilleszkedés útját-módját.

König Miklós életpályája példás ebben az értelemben. Jó indítást kapott hozzá hazulról. Közeli rokona volt az irodalomtörténetből ismert Tábori Kornél, Tutsek Anna, Tábori Róbert. Ő maga Mosonmagyaróvárott, régi, patinás, kiváló főiskolán szerzett mezőgazdasági diplomát. És mint diák nem a főúri osztálytársak gáláns kalandjaira, ivászataira figyelt, hanem a népi írók mozgalmára, Kovács Imre és Erdei Ferenc, Kerék Mihály és Veres Péter munkáit olvasta, részt vett a Márciusi Front egyik-másik megmozdulásában. Majd miután — a háború előestéjén — visszatért szülőföldjére, bekapcsolódott az illegális pártmunkába.

A szülőföld is jó útravalóval látta el; hazánk nyugati kiszögellése ez a tájék — Varjas, Billéd, Nagyszentmiklós, Béba, Pusztakeresztúr, Nagylak —, gazdag múltú vidék, Gellért püspök itt hallotta a kézimalmom lisztet őrölő lány sajátos, ismeretlen dallamú magyar énekét, itt alakult meg hazánk egyik első könyvtára (Csánád), errefelé vívtak kemény harcokat Dózsa fölkelő hadai, itt született Lenau meg Bartók Béla. De nem kevésbé nevezetes ez a tájék arról, hogy Délkelet-Európa legjobb termőföldje s legfejlettebb kultúrájú agrárövezete.

König Miklós emez indítások jegyében egy életen át küzdött a haladásért, jobbulásért. Mint gazdász a család földjén igyekezett ésszerűbben megszervezni a munkát, többet termelni, majd 1945-ben ő kezdi meg azon a vidéken a földosztást, s aktívan részt vesz minden gazdasági és társadalmi megmozdulásban; gépállomást társulást, majd termelészövetkezetet szervez, aztán tanár lesz a kolozsvári főiskolán, közbe-közbe minisztériumi bizottságok tagja, fölméréseket, javaslatokat tevő bizottságok, szakmai jelentéseket, dolgozatokat készítő csoportok munkatársa. Szakírói és közéleti ember, gyakorló gazda egyaránt. Ami aztán gazdaggá, eredményessé, alkotó jellegűvé tette életét egyfelől, de meg is keserítette — másfelől. Mert volt idő, amikor megrágalmazták, lefokozták, s a főiskoláról kitétték. Falura került, téeszt irányított, szőlőt ültetett olyan mezőségi tájakon, ahol azelőtt sohasem termett bor. Majd visszakerült a katedrára, s tovább tanított; járta az országot, írta szakcikkeit a *Falvak Dolgozó Népe*-be, a *Korunk*-ba, szaklapokba, kötetekbe, egyetemi jegyzetekbe, magyarul és románul.

Ezt tette nyugdíjasan, betegen is, fáradtan és fáradhatatlanul. Jó szemű, tisztán látó ember volt, aki többek között azért járta idősen is az országot, mert — amint egy régebbi beszélgetésünk során mondotta — sokfelé találkozik tanítvá-

nyaival, s figyeli, hogy azok miként gazdálkodnak Zsombolyán vagy Nagybányán, Kolozson vagy a háromszéki Szépmezőben. (A *Korunkban* közölt legutóbbi írásában is két tanítványa, Brassay Sándor és Fränkel Elek talajvédelmi kötetét ismertette.) Nem kicsiny elégtétel ez a tanárember és a szakíró számára. De számunkra sem, akik emiatt is tisztelettel adózunk emlékének.

Herceg József

Régi lapok — új lapok

Ellenzék, 1928. május

Velem nagyjából egykorú, az ötvenen még jócskán innen levő ismerősöm mondja, hogy fia értetlenkedve, sőt gyanakodva nézett rá, amikor fiatalságának Kolozsváráról mesélt neki. Pedig nem volt az sem gyermek-, sem felnőtt-mese, hanem egyszerű emlékezés a huszonöt-harminc évvel ezelőtti városra, lakóira, utcái hangulatára. Először megütköztem a történelmi idő rövidségén, illetve a változások gyorsaságán (amelyekről hétköznapijainkon nem adunk eléggé számot magunknak), aztán megpróbáltam higgadtan átgondolni a dolgot. Vajon nem csodálkozunk el mi is, amikor apáink történeteit hallgatjuk, vagy — ha már nem hallgathatjuk — olvassuk őket?

A húszas években jelentős (Kuncz Aladár szerkesztette), irodalmi melléklettel rendelkező *Ellenzék*et lapozva, természetesen elméláztam a *Műfordítások román költőkből* című cikknél (1928. május 20.), minthogy a cikk alatt az engem is megillető névvel találkoztam. Dr. Kántor Lajos nyilvánvalóan nem én vagyok — nemcsak „doktorságom”, de létem sem derengett még a horizonton; fiúi örökségként mégis közöm van a cikkhez, s talán nem csupán a Bitay Árpád-féle antológia recenziójához, hanem magához az ügühöz is, amelyet az antológiaszerkesztő irodalomtörténész, a felsorakoztatott néhány jelentős műfordító (Révai Károly, Franyó Zoltán, Fekete Tivadar, Kádár Imre mellett Berde Mária és Áprily is!) és recenziósunk felvállalt. Örömmel fedezem fel a tisztas ismertetésben a kritikai szempontokat, e szempontok egy részének igazolódását (az értékelésben Áprily Lajos Blaga-fordítása, *A tölgy* került az élre, és a Berde magyarította *Az esticsillag*), szerencsére azonban nem hagyom eluralkodni magamon a nosztalgiát, s a szövegkörnyezet megismerése érdekében visszalapozok május hónapra. Ős mindjárt olyan közleményekkel találkozom, amelyeket legalább idézetek formájában érdemes át-emelnünk az új lapokba, különösen a szárhegyi fordítói tanácskozás összefüggésében.

A Helikon írói Bukarestben — adja tudtul a kolozsvári napilap, 1928. május 15-én, a bukaresti Victoria téren lévő köztisztviselői palotában történeteket, a román főváros közönségének és az erdélyi magyar íróknak ünnepi találkozását. A Koós Ferenc Kultúregyesület nevében Nagy Sándor ref. lelkész köszöntötte a vendégeket („Bukarest tisztelt benneteket, de nem ismert. A magyar írók Erdély lelkét hozzák”), az üdvözlésre „a Helikon vezére válaszol, először magyarul, majd tekintettel a jelenlevő előkelő román írókra, akik közül sokan nem értenek magyarul, Bánffy Miklós gróf francia nyelven vázolja rövid beszédben a Helikon célkitűzéseit”. Másnap, azaz a május 16-i számban az *Ellenzék* fordításban közli a bukaresti román lap, a *Curentul* beszámolóját, *Román sajtóhang a Helikon bukaresti felolvasó estélyéről* címmel. E különösen érdekes szövegből bővebben idézünk:

„Május tizenkettedikének napját piros ceruzával kell megjelölni a román és magyar kultúrtestvériesülés naptárában. Az erdélyi magyar írók Helikon egyesülete leutazott Bukarestbe, hogy tagjai irodalmi munkásságukból olvassanak fel.

Este 9 órakor a bukaresti magyarság nagy hullámokban vonult a Victoria téren lévő köztisztviselői palotába. Megjelentek a román írók is: Liviu Rebreanu, a román írók egyesületének elnöke, Nichifor Crainic, Victor Eftimiu stb. A légkör meleg és családias. Fél 10 órakor felemelkedik a függöny...”

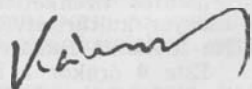
E tudósítás hangvételén egy valóban fontos, történelmi esemény kiváltotta ünnepélyesség uralkodik el, s úgy tűnik, nem pusztán publicisztikai fordulatról, újságírói fogásról van szó. Erdemes tárgyszerűségére is figyelünk: „Bánffy Miklós gróf megköszöni azt a melegséget, amellyel a Helikon egyesületet körülveszik. A román írók iránti figyelmességéből — olvassuk itt is az est egyik lényeges mozzanatáról —, akik eljöttek, hogy a kultúrközeledést elősegítsék, gróf Bánffy Miklós a megnyitó beszédét francia nyelven tartotta: »Ahhoz, hogy megértsenek bennünket — mondta —, ismernünk is kell egymást. A magyar kultúra lelkének megismerésével humánus célokat fognak szolgálni.« A bukaresti Helikon-esten Bartalis János, Kádár Imre, Olosz Lajos, Tabéry Géza volt még jelen, Makkai Sándornak betegsége miatt haza kellett utaznia, elbeszélését azonban felolvasták. A *Curentul* cikkírója sorra jellemzi az elhangzott műveket és szerzőiket. Az erdőről hazatérő favágókat és Az erdélyi országhúton-t felolvasó „Bartalis János egy nagy rusztikus székely, akinek verseiből a székely paraszt tekintetének varázsa vibrál. Tabéry Géza meleg hanghordozással olvas fel egy eredeti magyar témát tárgyaló novellát [Nyelvlecke]: egy magyar tisztviselő küzdelmeit, aki öreg agyát megfeszítve, nappal dolgozik, éjjel pedig románul tanul. Leányának sorsáért fejt ki ezt az emberfeletti munkát. Széles humanitás árad ki a novellából. A lelki küzdelmet szuggesztív erővel tárja elő. Nagytehetségű író.“ Kádár népköltészeti fordításai — köztük a megmagyarított *Miorifa* — ugyancsak tetszést arattak. „Általában a békülékenység hangulata lebeg a fejek felett. Nincs egyetlen csepp gyűlölet sem a mi lelkeinkben, a magyarok és a románok lelkében. Ez az irodalomnak a csodája“ — tartja fontosnak leszögezni, tudósítása végén, a *Curentul* cikkírója, 1928 májusában.

Több szempontból is hasznos továbbgondolni ezt a korai eseményt és sajtó-visszhangját. Irodalom- és művelődéstörténetileg a konkrétumok sem érdektelenek (Bánffy szerepének újraértelmezése tekintetében például: az ő politikai tekintélye ugyancsak közrejátszhatott a bukaresti Helikon-est jelentőségének korabeli megítélésében, a kéznyújtás történelmi érzékeltetésében), a részleteken túl azonban a távlatnyitás az elsődleges, amelyben mindkét fél realitászérteke szembeütköz.

Még néhány napot — lapot — visszaforgatva, az *Ellenzék* 1928. május 8-i számában egy másik, részben szintén Helikon-vonatkozású beszámolóval is találkozunk: *Áprily Lajos ünneplése* cím alatt a kolozsvári Újságíróklubban május 5-én lezajlott ünnepségről, az *Erdélyi Helikon* és az újságírószervezet közös társasvacsorájáról található tudósítás. Az alkalmat az szolgáltatta, hogy a romániai magyar írók közül elsőként Áprily Lajost a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta. Bánffy, Makkai Sándor, Kunz Aladár, Kovács Dezső, az újságíró Perédy György és az irodalomtörténész Borbély István pohárköszöntője után Áprily meghatottan válaszolt: „Magam is, ha irodalmi szereplésem nyolc esztendő múltján végigszaladok, csodálkozó és megzavart lélekkel állapítom meg: milyen különös, hogy a titokzatos hangulatból szó lesz, a szóból muzsika, a muzsikából visszhang, a visszhangból vélemény s valamennyiből: életemet és sorsomat akaratomtól függetlenül is alakító erő.“ Az új erdélyi magyar irodalomról ugyancsak van néhány fontos szava — persze, hangvétele 1928-ra, az indulást követő néhány esztendőre jellemző: „Emelkedett érzéssel tölt el, hogy munkása lehettem egy olyan irodalmi alakulásnak, mely Erdély kiegyenlítő és haladó erejével a nagy magyar hagyománykincsbe beleépítette a megtermékenyítő új tradíciót, távol tudta tartani magát a végtelen politika hullámcsapásait s a türelem és szabadság predestinált földjén alapot tudott teremteni egy szabad és nemes fejlődés számára. Jól tudom: ez az irodalom a tragikus melabú és a dacos keserűség hangján intonált. Mégis megtartó és építő erő lett belőle, mert ilyen erőt adott neki az őszintesége.“

Az első világháborút közvetlenül követő idősokra vonatkoztatott szavak nem nélkülözik, persze, az alkalomtól is ihletett pátozst. Mint ahogy nem nélkülözik a meghaladás igényét — de az illúziókat sem. Annál megdöbbentőbb lehetett (tudjuk: volt!) a kortársak számára — éppen Áprily távozása, egy évvel az ünneplés s e mélyen átértett válasz után.

A szövegek viszont megőrződnek. A titokzatos hangulatból szó lesz, a szóból muzsika, a muzsikából visszhang, a visszhangból vélemény...

Keret és önkritika

Januári kis jegyzetnek egy közbevetett félmondatáról — „okosan élve a szocialista demokrácia nyújtotta elvi és gyakorlati lehetőséggel” — többen is megkérdezték, hogyan értettem. Lehet talán okatlanul is élni a mondott lehetőséggel, vagy éppen hebeburgya, ostoba módon?

Elképzelhető olyan helyzetek és magatartások, amelyek középete s amelyeket felvéve, egy egyén vagy egy kisebb közösség igenis okatlanul próbál érvényt szerezni valamilyen jogos törekvésének; ez az eset azonban nálunk, úgy érzem, nem tipikus. Sem abban a változatában, amikor a szóban forgó törekvés egy nagyobb közösség szempontjából minősül helytelennek, s a nagyobb közösségbe az egyén vagy a kisebb közösség is beletartozván, a dolog távlatilag számára is rossz (stratégiai hiba), sem pedig abban, amikor a nagyobb közösség szempontjából különböző partikuláris törekvés kifejezése, megfogalmazása okatlan (taktikai hiba). Nálunk, úgy érzem, a helyzet inkább az, hogy a demokrácia kerete tágabb, mint amennyi tartalmat mi próbálunk ebbe a keretbe illeszteni.

Égészen biztos, hogy ez a kijelentés sokak előtt furcsának tűnik, még talán hihetetlennek is meggyőző példa nélkül. Nos, példa lépten-nyomon felbukkan az életben; mi sem egyszerűbb dolog, mint taláalomra idéznem egyet.

Negyedünkben üzletház kezdett épülni tavalyelőtt, több alegységből álló kereskedelmi és szolgáltatási egység; s mi, blokklakó szomszédok, az ügyben érdekeltek, másfél éven át tanakodtunk egymással, hogy vajon mi kap helyet az alakatlan állványhalmazból lassan kibontakozó épület mintegy féltucatnyi helyiségében. Trafik van a közelben kettő, egy biztosan itt is lesz, vélte a gyomorbaajos nyugdíjas; jól fogna egy mosoda, sóhajtott a fiatal tanár, meg egy háztartási bolt, tette hozzá mindig a felesége; ki ezt óhajtott, ki amazt, abban azonban mindnyájan megegyeztünk, hogy egy postahivatal feltétlenül szükséges, az egyáltalán nincs a környéken. Magától értetődik, hogy mikor elkészült az üzletház, az egyik tágas, vitrines helyiségből trafik lett (olykor be is nyit egy-egy háziasszony, egy-egy dohányos ember, s megkérdi, jött-e gyufa), de ajánlott levéllel, csomaggal, távirattal, CEC-könyvvvel, előfizetéssel stb. tovább is bejárunk a városba; a tippel fele bevált, az óhajok is nagyjából ilyen arányban teljesültek, csak az egyetlen közös, osztatlan kívánságra fűtyültek — kik is? Kiktől függ végső soron, milyen közhasznú objektumok létesüljenek egy lakónegyedben?

Szégyenkezés fog el, valahányszor elmegyek az üzletház előtt, mert a kérdésre most sem tudom a választ. Elfelejttem megérdeklődni, mert ez így kényelmesebb; hagyom magam elidegenedni a negyed, a város ügyeitől, és elhitem magammal, hogy nem lehet másképp, hogy nem tudom áttekinteni a fejem fölé nőtt bonyolult apparátust, holott csak egy kis fáradságot nem veszek hozzá; még egy fájó életérzés is meg-meglegyint, lemondó nosztalgia patriarchálisabb viszonyok iránt, és rosszabb napjaimon még szenvedek is miatta. Csak lényem értelmesebb, de többnyire nem elég éber és nem elég erélyes fele nem ejtődik át; nem hisz az „így kényelmesebb” ideológiájának a felelősség alól felmentő érveiben, és arra biztat, hogy kérdezzek, tanuljak, szóljak és cselekedjek — ha egyelőre nem sokkal többet ért is el, mint hogy naponta szégyenkezni késztessem (naponta járok el az üzletház előtt). S meggyőződésem, hogy ezzel mindenki így van. Meggyőződésem, hogy ha van valamelyes közéleti erkölcsiségünk, akkor az korántsem a zsigereinkből fakad; értelmünk, józan eszünk, okosságunk diktálja.

Ezért kell hát okosan élni a demokrácia nyújtotta lehetőséggel; okosan, azaz felelősségteljesen, nyíltan, aktívan, erkölcsösen. Itt van a példaképpen felhozott eset. Milyen egyszerű lett volna, ha eszünkbe jut elmenni a képviselőkhöz, s nem megkérni rá, hanem — hiszen minket képvisel — megbízni vele, hogy szerezzen érvényt a postahivatalra vonatkozó kívánságunknak, és addig ne szálljon le a döntést végső fokon meghozó illetékes nyakáról (ő csak tudja, hogy ki az), ameddig az alá nem írja a megfelelő papirost, ráútvén egyszersmind a szükséges pecsétet is. Ha eszünkbe jut, mondom. De nem jutott eszünkbe; vagy lehet, hogy eszünkbe jutott, csak bonyolultnak, fáradságosnak találtuk az eljárást, s még azt is meggondoltuk, hogy miért éppen mi menjünk és intézkedjünk, menjen a gyomorbaajos nyugdíjas a földszintről, ő inkább ráér; vagy pedig — próbáljunk meg sokoldalúan igazságosak lenni — az is lehet, hogy valamikor, valakik részéről rossz tapasztalatokra tettünk szert, s meg akartuk kimélni magunkat egy esetleges újabbtól. Még ebben az utóbbi esetben is bennünk van azonban a hiba, hiszen mi vagyunk erőtlenekek kiállni egy-egy antidemokratikus magatartással szemben. Ilyen-

kor elfelejtjük, hogy nálunk intézmény a demokrácia, amelyet kötelességünk megvédeni; intézmény, amelynek alkalmas, funkcionális szervei vannak, s mi ezeket a szerveket működtetjük, amikor közügyeket intézünk — és működtetnünk is kell őket már csak azért is, hogy el ne sorvadjanak, mint az állandó használatból, más szóval az állandó stresszből, kopásból, sűrűlődségből kiiktatott emberi szervek.

Megvan a keret, de mindennap újra okosan és bátran meg kell töltenünk eleven tartalommal. S ha jobbítani akarunk a világon, legyen az egy lakóegyezi kis világ is, azzal kell elkezdenünk, ami a legnehezebb: az önmagunk jobbításával.

Vereben János

Balogh és Bencsik

E két művésznők csak azért szerepel itt együtt, mert a véletlen hozadéka révén, ha nem is együtt, de egyidejűleg rendeztek kiállítást a fővárosban. Balogh Péter az idősebbek közé tartozik, Bencsik János a fiatalabbak közé, de valójában együttvé tartoznak ők, nincs közöttük nemzedéki szakadék, noha egyrészt más-más képzőművészeti műnemben dolgoznak — amitől persze stílusosan vagy egyéb indítatásból, vagy célirányosság tekintetében még rokonok lehetnének — másrészt, e kiállításaikon mindenképpen, más ihletésű és valóságvételestű munkákkal jelentkeznek.

Balogh Péter kiállítása egy egész korszak vagy inkább életszakasz szobornaplója, Bencsik Jánosé grafikai és akvarellekben tetten érhető olaszországi úti-könyv, egy peregrinus rajzos naplója. Balogh Péterrel térben megtestesülő jelképeit és látomásait kapjuk szemrevehető élményként, Bencsik Jánostól síkban megelevenedő szín- és vonaljátékait a valóság egy meghatározott — igaz, közismeretlen szépségekben tündöklő — sarkáról. Jómagam gyönyörös ámulattal szemléltem végig egyszer és még egyszer nekem ajándékozott világaikat.

Szeretem a rögzítésekkel viaskodó művészeket. Balogh Pétert efféle viaskodó idegkötegekből „faragták”, jobban mondván effélékből faragta ki ő magamagát. E rögzítéssége: a pár. Vagy a párosság. A kettősség. Szobrainak döntő többsége e rögzítésséget közelíti meg, mely egyidejűleg témája, tárgya, látomása, mondanója, jelképességének motivációja, elvontságainak rejtett valóságalapja, figurálisának ihletforrása, de egyben nonfiguralitásának is. Pár, szerelmespár, vitaközök, ellentétek, ellentmondások, szembeszegülések, egyetértések, nézeteltérések, egymásbaborulások, farkasszemet néző szenvedélyek, egymás fölött elnőző szenvtelenségek, birokra kelő érzelmek, viaskodó gondolatok, az egymásra bukkanás vagy a szakítás pillanatai, az ölekezés, a kibontakozás az ölelésből, az egymást vonzó s az egymást taszító delezesség, a rideg egymáshoz fűzöttség és a forró egymást-vállalás — mindez nála végtelen és plasztikailag mindig azonosan-más képzeletjáték szerint megoldott változata a párosságnak, a mindig párban járó emberi önteremtésnek, a párosságban megtestesülő emberi sorsnak, magának a párban járó adott világnak, magának a párban szervesedő, oszló, bomló és újraeledő létnek. Minden szobor, nyilván, annyi gondolatot sugároz, amennyi éppen művészi autonómiajából fakadó önértéksugárzása révén belégondolható. Az én nézetemben ez a sugárzás egyértelműen, de sokrétűen a szolidaritás gondolat- és érzelmi világát gerjeszti, annak kellését, de egyben ellentéttségeit is, bonyolultan fájdalmas ziláltságait és totális harmóniaigényét, a harmóniák töreéseinek sikolyos és teremtődéseinek lávaforró pillanatait. Balogh Péter szobrai nem engedek elfelejtenem, hogy meghatározott létem értelme attól függ, milyen mértékben és mekkora igenléssel vállalom az egy és a más, a különneműség és a különnemiség, a különnézetűség és a különalkatiság, a végtelen különösségek és különbözőségeik mindenek ellenére való párbaforrasztását.

Bencsik János olasz útiképeiben lírikusként lep meg. Ezek a munkák természetesen azt sugallják, hogy Olaszország — ahonnan egykor az újkori európai piktúra, építészet és szobrászat indult — szép. Táj és város, vidék és település,

vizek és felhők, falak és terek, tornyok és talányos zsákutcák latinos lírával fodrozódnak egy rendhagyóan intenzív érzékenység hullámhosszán. De Bencsik valami újat hoz ezekkel az útiképekkel, nem csupán azzal, amit megragad és rögzít a látottakból, hanem azzal is, amit kihagy belőlük. Szinte majdnem mindenik képen marad egy jellegzetes kihagyás, egy nyomatéktalan vagy hangsúlytalan részlet, szöglet, szárnyék. Látszatra valami vázlatosság. Mintha a száguldó és meg-meg-álló, szemét legeltető művész gyors vázlatainak, szinte futtában rótt följegyzéseinek óhatatlan műfaji jegyével volna dolgunk. Pedig Bencsiknél mindez tudatos csel. Ezek a hiányok szinte jobban vonzzák a tekintetünket, mint maga a látvány, minthogy maguk is látványrészvények. A kihagyások szabad teret teremtenek tekintetünk számára az egész látóhatár és a látóhatáron túli világ befogadására. Olaszország szép, de Olaszország nemcsak az, amit szabad szemmel, még ha művészszemmel is láthatunk belőle; a reneszánsz vagy barokk épület, a hullámdombos táj mögött, mellett, alatt és fölött, de mintha benne magában is, ott rejtőzik a valóság megannyi rétegződése, és mindazok mögött az egész világ, a nagyvilág, minden, ami volt s van, ami... Szép? Rút? A kettő elege? E kettőnél is többnek elege? Bencsik kihagyásainak ablakain messzire engedí látni képeinek szemléelőit. Az egész világra. Csak éppen szem kell hozzá, látás, melyhez az indítást a rálátáshoz és a messzire-egészre látáshoz éppen az ő képei adják.

Hánfais

Kell a törődés

Ha kétnyelvűségről beszélünk, mindig annak tökéletes formájára gondolunk, holott nagyon hosszú az út odáig, sok-sok állomása van. E rövid jegyzetben e hosszú útnak az elejéről és a végéről esik szó: honnan indulunk, és hová tartunk?

Az elején — a nyelvismeret első szakaszában — az anyanyelv az uralkodó; ilyenkor még fordítgatunk, a másik nyelv tökéletlen ismeretében nem mindig szerencsésen. Ekkor még anyanyelven gondolkodunk. A második nyelv tökéletes ismerete esetén már elszakad az ember az anyanyelvi talajtól, s a másik nyelven is képes gondolkodni. Itt megszűnik az egyik nyelvről a másikra való fordítgatás: a két nyelv „békésen“ megfér egymással, független, szuverén egyéniség mindkettő. A tökéletes kétnyelvűségben a két nyelv ismerete egyenértékűvé válik. Mindez nemcsak a szókincs árnyalt használatára teszi képessé az egyént, hanem — mindkét nyelvre ható érvennyel — az alaktan és mondattan bonyolultabb útvesztőiben is biztos érzékkel eligazodik. Ahhoz, hogy a két nyelv ne alá-, hanem *egymás mellé* rendelődjék, hogy függetlenek maradhassanak, s ne zavarja egyik sem a másik körét, szilárd anyanyelvi alap, biztos nyelvérzék szükséges, valamint az, hogy mindkét nyelv használata elérje az árnyaltság azonos fokát.

A második nyelv tökéletes elsajátítása után, ha az anyanyelv történetesen csupán belső, családi használatra korlátozódik: térben-időben leszűkülne a használata, a második nyelv fölénybe kerülhet; az anyanyelv nemcsak színeiben, ízében halványul, szegényedik, hanem a kétnyelvűség kezdetleges fokán tapasztalható „fordítgatás“ ezúttal a visszajára fordul. Ekkor már nem az anyanyelv a kiindulási pont, hanem a második, a gyakrabban használt nyelv szavait fordítjuk magyarra, keressük az anyanyelv elkallódott szavait, s bizony, a próbálkozást nem mindig koronázza siker. Rosszabb esetben nem is „keressük“ az odaváló szót, hanem azt használjuk, ami „kéznél van“. És mi van kéznél? Rendszerint a legkevésbé választékos, a pillanatnyi beszédhelyzetnek nem a legmegfelelőbb, hanem talán éppen a legelkopottabb, a legszürkébb, esetleg olyan, ami hasonlít ugyan a keresetthez, de nem az. Ha egyáltalán megvan bennünk a törekvés, hogy valamit saját szavunkkal jelöljünk meg. Ennek híján megelégedünk azzal, hogy anyanyelvi ragot, képzőt ragasztunk az idegen szóhoz („deplaszárén“ van valaki, nem kiszálláson, számla helyett a „faktúrát“ állítja ki stb.). Ahelyett, hogy tárcsáznánk, „formáljuk“ a szót, s ha nem jelentkezik az illető, „újra jövünk“ vagy „visszajövünk“, ahelyett hogy visszahívnánk. Fizetéskor az üzleti pénztárosnő „visszatart“; így lesz a levonásból

is „visszatartás“, a felmondásból „lemondás“ és így tovább. *Magyarul vannak, de nem magyarul.*

Az anyanyelvhasználat közömbösei — talán nemtörődömségből, talán kényelmességből vagy tudatlanság okán — már nem is „keresik“ a szót, hanem keveréknyelven gagyognak. „Diszpenzáriba“ mennek, ha betegek (orvosi rendelő helyett), a gyereket nem bölcsődébe, hanem a „kresába“ viszik, az autóbuszon lyukasztás helyett „komposztálják“ a jegyet, mert nem akarnak „amendát“ (büntetést) fizetni, ha jön a „kontrol“ (ellenőr). A „navétázók“ (ingázók) rendszerint „abonamentet“ (bérletet) váltanak, sietnek az „autógárára“ (autóbuszállomásra), nehogy lekéssék a „kurszát“ (járatot; itt: autóbuszt). S folytathatnám a példákat a végtelenségig — az élet bármely területéről. Szándékosan köznap helyzeteket tükröző szavak közül válogattam, pedig a hivatali nyelv, a közélet nyelvhasználata volna csak az igazán „hálás“ téma; ott keresve is nehezen találunk magyar szót. A hivatal nyelve, mondhatni, ismeretlen terep számunkra — anyanyelven; nincs dolgunk vele, tehát nem is firtatjuk, mit hogyan nevezzünk. A szakmák nyelve? Örvedetes módon kezd gyarapodni hazai szótárkiadásunk. A helyesírási és az idegen szavak szótára, a román—magyar műszaki szótár, a többnyelvű botanikai szótár után napvilágot látott a kétnyelvű mezőgazdasági szótár is. Reméljük, a többi fontosabb szakma szótárának a kiadására szintén sor kerül. Nem azért, hogy ne felejtjük el, hanem hogy *megtanuljuk a magunk nyelvén is* a különféle szakmák kifejezéseit. A szótárakhoz hasonlóan nagy szükség volna az ismertebb, népesebb szakmák kézikönyveire; ezek a legfontosabb tudnivalókon kívül tartalmazzák még a szak-kifejezések kétnyelvű szótárát. Nyerne velük a szakma, de mindenekelőtt művelőinek látókörét, tudásanyagát gazdagítanák az effajta kiadványok. Talán még a nyelvi öntudatot, igényességet is növelnék? Segítségükkel közelebb juthatnánk mindenestre a kétnyelvűség eszményi megvalósulása felé, amelyben mindkét nyelv egyenértékű, egyenrangú, egyik sincs alárendelt helyzetben a másikkal szemben. Ez a fajta kétnyelvűség mind a két nyelv szempontjából a tökély legmagasabb fokát jelenti. Erre törekedni hasznos; egyúttal nemes, emberbaráti feladat, a testvériség érzéseit gazdagítja.

szabó Ilona

Bencsik János rajza

Beszédhibák — logopédiai nevelés

Allandóan szakosodó oktatásunkban sok, régen fontosnak számító tantárgy háttérbe szorul, mindinkább teret engedve a reáliáknak és a különböző gyakorlati tevékenységeknek. Ezzel egyidejűleg sokat hallunk és olvasunk az elsődleges fontossággal bíró tárgyakat tanító tanárok, mérnök-tanárok gondjairól, sikereiről vagy éppen sikertelenségeiről. Nem kívánom megkérdőjelezni ezeknek a valóságunkban gyökerező tényeknek a fontosságát, melyek javarészt az általános fejlődési tendenciát tükrözik, hangsúlyozni szeretném azonban — és ezzel nem mondok újat —, hogy a többi tantárgy és foglalkozás túlzott mellőzése hiába volna. És itt nem is az említett, régen divatos tantárgyakról kívánok beszélni, hanem egy nálunk ugyancsak új foglalkozásról, mely — úgy tűnik — kezdi elveszíteni hitelét, még mielőtt kellőképpen bizonyítani tudott volna. Pedig nem egy klasszikus értelemben vett tantárgyról van szó, mely ilyen vagy olyan ismeretet nyújt, látókört szélesít, hanem egy olyan tevékenységről, amelyet inkább „kezelő-gyógyító” munkának neveznék. Nem igények vagy óhajok kielégítését célozza, hanem a fizikai-pszichikai értelemben vett teljes értékű személyiség kialakítására vagy éppen megmentésére irányul. A logopédiáról, vagyis a beszédhibák, valamint az összes többi, rokon értelmű zavar feltérképezésére, megelőzésére és javítására irányuló tevékenységről van szó.

Általában elmondhatjuk, hogy a gyermekek nagy része szinte észrevétlenül tanul meg beszélni. A beszéd elsajátítása azonban csak látszólag spontán folyamat. A környezet — a család, az óvoda, az iskola — meghatározó módon és szükségszerűen befolyásolja, rányomja bélyegét a beszéd fejlődésének folyamatára. A spontaneitás látszólagossága azonnal nyilvánvalóvá válik, ha olyan gyermekkel találkozunk, akinél ez a fejlődési folyamat valamilyen akadályba ütközött. Ilyen akadályok viszont a leghozzáférhetőbb és legtökéletesebb környezeti és nevelési feltételek mellett is jelentkezhetnek. Eltekintve az öröklött, a veleszületett vagy a poszt-natális szervi zavaroktól — megfelelő környezet és nevelési feltételek mellett — a gyermekek 90-95 százaléka képes arra, hogy helyesen képezze és ejtse ki az anyanyelv különböző hangjait. A fennmaradó 5-10 százalék, hozzáadva az előbbieken kizárt eseteket, logopédiai nevelésre szorul.

A beszédhibák, az összes többi rokon értelmű zavarral együttvéve, sokkal komolyabb gondot jelentenek, mint ahogy azt általában hiszik. A beszéd különböző zavarai nyomán az emberi fajra jellemző, sajátos kommunikációs lehetőség szenved károsodást. Ezenkívül köztudott a dialektika egyik alaptételeként szereplő gondolkodás—beszéd kapcsolat jelentősége; eszerint e két folyamat elválaszthatatlan, egyik feltételezi a másikat, az egyik fejlődése kihat a másik fejlődésére, és viszont. A süketnémának született gyermeknél, akinek nincs lehetősége igénybe venni a *demutizálás* speciális nevelési formáit, éppen a beszéd hiánya miatt nem alakulhat ki az emberre jellemző sajátos gondolkodási forma.

Közösségbe kerülve a beszédhibás gyermek az esetek nagy részében nem tud lépést tartani társaival, sőt állandóan a gúnyolódások, csúfolódások kereszttüzében él. A negatív élmények és hatások folyamatos megnyilvánulásai között elzárkózik a közösségtől, fokozatosan magányossá válik. Kialakul a logofóbia, a beszéd-féltékenység, amely már súlyos személyiségzavar, és esetlegesen bekövetkező egyéni tragédiák hordozója. Ezenkívül a beszédfélénkség gyakori kiváltója lehet a dadozás súlyos formáinak, melyek nagyon nehezen kezelhetők, és csak teljesebb teszük az amúgy is meglehetősen torzult személyiség összképét.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a beszéd fejlődésének kezdeti szakaszában, a kisgyermekkorban, sőt még az óvodáskorban is a beszédhibák különböző formáinak jelenléte normális fiziológiai jelenség. Főleg a nehezen képezhető mássalhangzók (r, s, sz, z, zs stb.) ütköznek kezdeti nehézségekbe a hangos beszéd folyamatában. Ezeket a hangokat a gyermek vagy másokkal, már ismertekkel, könnyebben képezhetőkkel helyettesíti, vagy kihagyja, esetleg egy sajátos, egyéni „hanggal” helyettesíti. Az élettani pöszeség esetével állunk szemben, mely teljesen normális, a beszéd ontogenezisével együtt járó folyamat. Ezt a

látszólagos „beszédhibát“ nem kell javítani, sőt nem is kell felhívni rá a gyermek figyelmét. Az állandó gyakorlás és a szülők, a környezet által közvetített helyes modell hatására magától megtanulja a helyes képzést. Nem is az jelent gondot, hogy a szülők apró, 2-3 éves vagy még ennél is kisebb gyermekeikkel rohannak a logopédushoz. Éppen ellenkezőleg. Az a gond, hogy a szülőknek nagyon tetszik ez a pösze beszéd, olyannyira, hogy sokan „átveszik“ a gyermektől, és maguk is így, dajkanyelven beszélnek vele. Egyesek annyira megszokják a gyermekkel való közlésben ezt a „jaj de aranyos“ beszédet, hogy semmiképp sem akarják abbahagyni, és a gyermek a helyes modell hiányában nem tud továbblépni a beszédfejlődésben. A beszédhibák okait kutatva, nemegyszer találkozunk olyan esettel, amikor csupán e helytelen és nagymértékben felelőtlen — tudatlanságból eredő? — szülői magatartás okozza a zavart. Mert — sajnos — értelmiségi, sőt pedagógus szülőknél is előfordul! Természetesen az ilyen esetek kialakulása nagyrészt azoknál a gyermekeknél tapasztalható, akiket a szülők túlzott féltésből, rosszul értelmezett szeretetből egyébként is nagyon helytelenül nevelnek, óvodába se járatnak, nehogy „rossz társaságba kerüljön“.

Az élettani pöszeséghez hasonlóan, különösen az óvodáskor első éveiben, feléphet az élettani dadogás is. Itt arról van szó, hogy a kisóvodásra jellemző beszédéhség, közléskényszer nincs összhangban sem szókincsének, sem gondolkodásának fejlettségével. A gyermek mindent és azonnal el szeretne mesélni, amit látott, hallott vagy átélt, esetenként még azt is, ami csak a saját képzeletében született (a konfabuláció jellemző esete), de nincs még meg hozzá a kellő „alap“, amire építeni tudna. Ilyenformán elkezd dadogni, és addig „hebeg-habog“, míg bele nem fárad. Itt talán még fontosabb a figyelmeztetés, hogy ne akarjuk ezt a dadogást mindenáron megakadályozni — úgysem fog sikerülni! —, sőt ne is hívjuk fel a gyermek figyelmét arra, hogy dadog. A sok figyelmeztetéssel és kijavítással tudatosíthatjuk benne a dadogást — amely még nem dadogás! —, olyannyira, hogy kialakulhat a beszédfélénkség, vagy pedig a gyermek valóban dadogóssá válik.

Bár a beszédhibák nagy részét, mintegy hetven százalékát, a pösze beszéd (dislalia) különböző formái alkotják, a logopédiai nevelés első számú problémáját mégis a dadogás jelenti. Ez azzal magyarázható, hogy míg a pöszeség „tisztá“ állapotában — vagyis, ha nem komplikálódik más beszédhibákkal, esetleg problematikus fizikai, pszichikai háttérrel — nagyrészt teljes sikerrel javítható, addig a dadogás már sokkal ellenállóbb a logopédiai kezeléssel szemben. A dadogás azt jelenti, hogy a beszéd ritmusát görcsös megakadások szakítják meg, s ezáltal a légzés, a hangképzés, a mimika és a gesztikuláció összerendezett mozgásában zavar keletkezik. Statisztikai adatok szerint keletről nyugat felé haladva nő a dadogók száma — ez különben a beszédhibák összességére érvényes —, az Egyesült Államokban például több mint kétfélmillió dadogót tartanak nyilván. Mondhatni, ez a komplex beszédhiba belépett századunk „divatos betegségeinek“ a sorába. A dadogásnak óriási szakirodalma van, de mégsem mondhatjuk azt, hogy mindent tudunk róla, vagy hogy minden nehézséget legyőztünk vele kapcsolatban. A helyzetet nehezíti, hogy a dadogás az óvodáskoron és az első iskolai évek korán kívül a pubertáskorban is felléphet, vagyis minden olyan kritikus időszakban, amely különböző megrázkódtatások csiráit rejtí magában. Érdekes, hogy a fiúk körében sokkal gyakoribb a dadogás. A Nadoleczny által megvizsgált közel nyolcszáz dadogó 77 százaléka fiú volt. Idősebb korban az arány tovább romlik a férfiak kárára (Seeman szerint a 20 éven felüli dadogók között 5,82 férfira jut egy dadogó nő).

Fontosnak érzek megemlíteni egy másik, kisgyermekeknél mind gyakrabban előforduló tünetet, amely nem is beszédhiba, hisz a légzés-kiejtés kifogástalan, viszont a hang színe rekedtes, fátyolos, elveszti csengését. Azért is lényeges beszélni erről a jelenségről, mert megelőzésében bárki részt vehet — és a gyermek környezetének részt is kell vennie! —, mivel az ebből esetleg kialakuló hanghiba javítása a későbbiek során igen körülményes. Döntő szerep hárul tehát a megelőzésre, és minden pedagógusnak óvodában, iskolában egyaránt kötelessége részt venni ebben a munkában. Sajnos, gyakran előfordul, hogy épp a különböző gyermekközösségekben végzett helytelen nevelői munka vagy éppenséggel helytelen nevelői magatartás vezet a hanghiba kialakulásához. Kerüljük — óvodában, iskolában egyaránt — azokat a tevékenységeket, amelyek túlzottan és hosszadalmasan igénybe veszik a gyermekek hangszálait. Szünetekben, játék vagy sportolás közben se engedjük meg az oktalán, túl hangos kiabálást. Az énekléssel kapcsolatban pedig: csak a korának megfelelő hangterjedelemben engedjük énekelni a gyermekeket. Ha észrevesszük, hogy egy gyermek rendszeresen szájon át lélegzik, hívjuk fel a szülő figyelmét, hogy forduljon orvoshoz vele, mert ez a légzési mód könnyen okozhatja a hangszálak állandó megbetegedését, ami szintén rekedtséghez vezet. Ne beszéljünk túl hangosan, és próbáljuk a gyermek környezetét is

ilyen irányban befolyásolni. Annál is inkább, mert a túl hangos beszéd a ránk figyelők hallását is károsítja!

A beszédhibás gyermekek mintegy 5-6 százalékánál jelentkezik az orrhangú beszéd (rinolalia), mely szintén a hang színének kóros elváltozásában nyilvánul meg. Több formája ismeretes, de általában mindegyiknek szervi okai vannak (az orrgaratmandula kóros megnagyobbodása, különböző összenövések, duzzanatok az orrjáratokban vagy a szájpadhasadék különböző nagyságú formái). Ezen esetekben az orvosi beavatkozás után következik a fáradságos, hosszadalmas logopédiai munka.

Szólni kell még a megkésett beszédfejlődésről, amely nem minden esetben jelent szellemi fogyatékossgot, ahogy azt általában, tévesen hiszik. Ha egy gyermek hároméves korában még nem beszél, és ennek sem szervi, sem pszichés okai nem mutathatók ki, akkor megkésett beszédfejlődéssel állunk szemben. Ennek oka lehet öröklődés (apai ágon ötven százalékkal gyakrabban mutatható ki!), hátrányos környezeti tényezők, a beszédnevelés hiánya vagy általános lemaradás a testi fejlődésben. A pedagógusnak fontos tudnia, hogy azoknál a gyermekeknél, akiknek a beszéde megkésvé indult, gyakran tapasztalható az írás-olvasás területén jelentkező komoly zavarok. Az írás-olvasás zavarai (disgrafia-dislexia) szintén a logopédia tárgykörébe tartoznak, és még a vele született eseteknél is — ha értelmi fogyatékossgáról nincs szó — kitartó munkával szép sikereket érhetünk el.

Keserű együttérzéssel olvastam Dánielisz Endre *Lapok egy iskolapszichológus naplójából* című írását a *Korunk* 1979. októberi számában. Bár nyilvánvalóan több tapasztalattal rendelkezik szalontai kollégám, problémáink nagy része közös. Magam is tagja vagyok hosszú évek óta különböző képességvizsgáló és iskolaérettséget meghatározó munkacsoportoknak, és a többi pszichopedagógiai érvényű probléma mellett mint logopédus is megteszem észrevételeimet. Míg Dánielisz Endre joggal hiányolja egy logopédus jelenlétét Szalontán, én elmondhatom, hogy Nagykárolyban, amely rövidesen municipium lesz, egyedül vagyok főfoglalkozású logopédus — munkahelyem az óvodáskorúak gyermekotthona —, az egész várost szolgáló logopédiai rendelés viszont még mindig nincs, bár többször kértük létrehozását. Míg itteni kollégáim javarészt más munkát végeznek, egyes városokban, hallom, nem pszichopedagógiai képzettségű pedagógusokat neveznek ki logopédusnak.

Mindezek kapcsán elmondhatom, hogy nagyon rapszodikus a logopédia szerepe, sőt jelenléte a különböző megyékben, városokban, iskolaközpontokban. Saját, csupán tájékozódó jellegű megfigyeléseim nem jogosíthatnak fel arra, hogy konkrét helyeket vagy helyzeteket nevezek meg, ehhez legalábbis egy hozzávetőlegesen pontos felmérés volna szükséges. Így is közölhetek azonban annyit, hogy míg egyes megyékben, városokban, iskolaközpontokban igyekeznek a körülményekhez képest mindent megtenni a logopédiai nevelés fenntartására és ösztönzésére, máshol ez a tevékenység teljesen elmarad a mindenhol egyformán sürgető megoldás igényei mögött. Ehhez még hozzájárul — vagy talán ennek a következménye? —, hogy sok helyen a szülők, sőt — le sem merem írni — néhol még a pedagógusok sem (!) igénylik a logopédus segítségét, egyszerűen az adott helyzet és a potenciális lehetőségek nem ismeretében. Ide kapcsolódik az a sajnálatos gyakorlat is, hogy sok szülő annyira nem veszi tudomásul a beszédhibás gyermekének saját helyzetéről, hogy gyermekét nem angyalulvi osztályba íratta be, ezzel aztán véglegesen megzavarva fejlődését és az esetleges logopédiai kezelés eredményességét.

Ismételném fel szeretném hívni a figyelmet arra a bebizonyított tényre, hogy a beszédhibás gyermekek száma — nemcsak a dádógosoké — világviszonylatban növekvő tendenciát mutat, és egy ország egy etnikum általános fejlődésével párhuzamosan növekedve halad. Ennek megvannak a jól körülhatárolt indokai, melyeknek leírására most nem térek ki.

A logopédiával kapcsolatos nehézségek és a mellőzés legfőbb oka nyilvánvalóan az, hogy ez a tevékenység még tulajdonképpen „fehér folt” a közvélemény, és néhol — sajnálatosan — nemcsak a közvélemény előtt. A tények újratermelik önmagukat, és olyan helyzet alakulhat ki, hogy azok, akik kellő ismeretek hiányában eleve pálcát törtek a logopédiai nevelés fölött, utólag „igazolva láthatják” véleményüket. Ott, ahol a szakember nem kap segítséget, a kellő eszközök teljes hiányában, magára utalva, egy-két könnyebb esettől eltekintve, nem érhet el látványos sikert, amiből egyesek esetleg messzemenő és teljesen téves következtetéseket vonhatnak le.

Megpróbáltam néhány gondolat felvetésével „láttatni” kissé a beszédhibák és a logopédiai nevelés gondjait. Reménykedem, hogy talán ezzel is hozzájárulok valamelyest ennek a meg nem érdemelten háttérbe szorított problémának az átgondoltabb értékeléséhez.

Kádár Ferenc

Levelek Rómából

Kováts József és Gáll Ferenc Rómában kötött barátságot. Éppenséggel ismerhették egymást otthonról is, hiszen mindkettejük szülővárosa Kolozsvár volt — egy időben egy utcában is laktak, a Rákóczi úton —, de Rómába kellett vezetnie minden útnak, az ő útjuknak is, hogy találkozzanak. A szépírónak, irodalmárnak és kritikusnak induló Kováts József egészen másképp jutott ki a harmincas években az olasz fővárosba, mint a nála hat évvel fiatalabb Gáll Ferenc, a művész-pálya várományosa. A pécsi egyetem magyar—olasz—francia szakos diplomásaként Kováts 1932-ben fél évre szóló ösztöndíjat kap, hogy a Római Magyar Intézetben filológiai képzettségét gyarapítsa. Az új esztendő első napjaiban érkezett meg a Collegium Hungaricumba, s mint pár hónappal később egy hazaküldött tudósításában írja, egész Rómában csak ketten Gállal voltak kolozsváriak, „abban az értelemben, hogy státus, család, illetőség szempontjából egyaránt az említett város legyen a hazánk”. Gáll Ferencet korán megmutatkozó művészi hajlama csábítja az olasz útra. 1929 októberében Fülöp Antal Andorral érkezik meg a római Termini pályaudvarra, anélkül hogy egy szót is tudna olaszul, és hogy összekötetései túlságosan biztatóak lettek volna. De felvételi je sikerül, a dallamos hangzású Accademia delle Belle Arti növendéke lesz. Hogyan boldogul a torkot szorító idegenségben, azt éppen Kováts Józsefnek mondja el, színes anyagot kínálva neki egy riporthoz, hazaküldött római tudósításhoz. Tömegszálláson lakik, csodaváró vagy idegenlégőbe készülő magyarok társaságában tengődik, míg székely sorstársa, Boros Sándor beajánlja egy keleti papi szemináriumba, inasnak, mosogató fiúnak. Két éven át reggelijét úgy szerzi meg, hogy harangozást vállal... „Kopottan és éhesen mentem fel végül egy befolyásos római magyar úrhoz — olvassuk az 1932. április 7-én, a nagyváradi *Erdélyi Lapok*ban megjelent riportban —, aki kijárta, hogy a Magyar Akadémián kosztot és lakást kapjak ingyen. Monsignore Lutornak kellett ennek fejében inaskodnom. Úri élet következett...“ Amikor Kováts Józseffel találkozik, egy ösztöndíj nyertese, kérendelése szaporodnak, s ha anyagi helyzete nem is fényes, keserves római gyökérverése inkább emlék, romantika már.

Gáll Ferenc sok mindent köszönhet e barátságának. Kováts jó szemű kritikus, észreveszi, mi akadályozhatja a fiatal festő révbe jutását. Nem elég a rajztudás, a brillírozó komponáló készség, az egyre biztosabb eligazodás a művészettörténet stílusában, a nagy alkotók műhelytitkaiban; mindez, figyelmezteti Gállt, csak akkor hoz megnyugtató eredményt, ha egyéniségét adja képeiben. Kritikáiban később is ezt kéri tőle számon. Közben írásaival segíti festő barátja népszerűségét, a hazai közönségnek mutatja be fejlődését, kiállításait, festményeit. Ő keres vevőt a képeinek is. Kolozsvári és nagyváradi lapokban jelennek meg a róla szóló írásai; 1932-es kolozsvári kiállítása katalógusához Kováts ír előszót.

Barátságuknak, sokáig meg nem szakadó kapcsolatuknak emléke az a két levél is, mely az író hagyatékában megmaradt. Gáll a Kováts elutazása után történetekről tudósít bennünket, hangulatképet ad a római művészkolóniáról, leírja, milyen is volt a harmincas években az ottani „akadémiai lét”. Leveleinek (melyeket csupán néhány személyes részlet elhagyásával és a mai helyesírásra korrigálva teszünk közzé) dokumentumértéke éppen megelevenítő erejében van.

Igen sok művész, köztük több erdélyi is megfordult a húszas-harmincas években a köznapiv névén Collegium Hungaricumnak nevezett Római Magyar Intézetben. Gerevich Tibor irányításával itt születik meg a neoklasszicizmust hirdető „római iskola”. Gáll Ferencel egyidőben Pátzay Pál, Aba Novák Vilmos, Patkó Károly, Molnár C. Pál, Hincz Gyula és több más művész lakik a Palazzo Falconieriben. A Via Giulia álló épület (ahonnan Gáll Ferenc is keltezi leveleit) tulajdonképpen nem akadémia, nem oktatási intézmény. Történészeknek, régészeknek, képzőművészeknek, művészettörténeti kutatóknak nyújtott lehetőséget — adott szállást és ellátást —, hogy Rómában tetszésük szerint képezhessék magukat. Gáll Fe-

renc épp akkoriban érkezik az olasz fővárosba, amikor a két és fél millió líráért megvásárolt palotába az intézet berendezkedik. Amit műterme kényelmességéről ír, nem túlzás. A kolozsvári *Ellenzék* egyik, 1930-as riportjában olvassuk: „A palotát központi fűtéssel, minden szobában hideg-meleg vízzel, telefontal, fürdőszobákkal szerelték fel, a nagyobb termeket festőműtermekké alakították át, míg a szobrászoknak a palota melletti kertben építettek alkalmas műtermeket.“ Gáll innen jár be az olasz főváros művészeti akadémijára, Umberto Coronaldi korrek-túrára. Esténként a palota társalkodójában beszélgetnek a művészek, másik vita-fórumuk helye a Piazza Venezián levő Faraglia kávéház terasza...

A levelekben említettek többsége ismert név, kilétük „kikövetkeztethető“ akkor is, ha csak vezeték- vagy éppen keresztnévükön említik őket. Várady Imre dr. művészettörténész, az intézet adminisztrációját vezette, „a művészek barátja- és pártfogójaként“ emlegették. A már említett Luttor Ferenc vatikáni követségi tanácsos, több római útikönyv, népszerűsítő munka szerzője, az intézetben az egy-házi kutatásokat végző papok felettese. A Tibi néven emlegetett közös ismerős Kardos Tibor, a humanizmus kora és az olasz irodalom egyik legkiválóbb ismerője és kutatója lesz; később, egy ideig a római intézet igazgatója.

A művészek között Jeges Ernő (1898—1956) festő és grafikus, a római iskola neoklasszicizmusának feltétlen híve, akit mint freskófestőt is számon tartottak. Mészáros László (1905—1945) a modern magyar szobrászat kiválósága; 1931 és 1934 között volt a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa. Több ismert munkája, a fasizmus ellen tiltakozó szobra és plakettje készült Rómában. 1935-ben a Szovjetunióba emigrált. Ispánki József (szül. 1906) mint köztéri szobrász és éremművész lett ismertté. Római ösztöndíjas 1931 és 1933 között. Deák Nándor a két világháború között Kolozsváron és Nagybányán dolgozó festő; naturalista-impresszionista stílusban, a hagyományos képszerkesztés szabályait betartva dolgozott.

A festő Papp (Popp) Aurél, akiről szintén említés történik az első levélben, voltaképp felfedezője volt Gáll Ferenc tehetségének. Még jóval a római utazás előtt történt, hogy a fiatal fiút rajzai, kez ügyessége láttán magával viszi szatmári kerámiagyárába, illetve felsőbányai nyári műtermébe.

Kedves Jóska!

Ne vedd rossz néven, hogy eddig nem írtam. De — Te tudod a legjobban, mennyi dolgom van, különösen mostan.

Fájdalom, hogy rossz helyre tettek a klinikán, de ne búsulj, mert ott leszel jól nemskorára, el tudom képzelni [a] körülötted levő rossz szagú betegeket, csoda regényeket komponálhatsz róluk.

Itt a régi megszokott mederben folyik minden. Várady szabadságra ment, a Dirí itt olvassa még az újságokat. Szóval minden a régi.

Nem kosztolhatom lent, kifogytam minden pénzből. Az elmúlt héten egy cent nélkül járkáltam. [...]

Magolok, kedves Jóska, de úgy születtem, mind otthon jár az eszem, hiába, nincs senkije az embernek, nem is csuda. Szeretném minden képemet eladni, hogy vigyek haza egy kis pénzt, mert bizony otthon is jól fogna egy-két ezer lej. Szegény apám nemigen dolgozott, most még beteg is volt, mire egészen jobban lesz, híre-nyoma sem lesz a munkának. Az útiköltségemet reméltem a beszélt kiállítás-ról, de pechünkre, ezt sem csinálják az idén, oda is egy csomó pénzt adtam rá-mára. Szegény Kati, egészen el van keseredve, nem tudja kosztját fizetni, van baj elég. Napokban fogok írni Papp Aurélnak, haragszik az öreg rám: de mit csináljak.

[...] Vargával most jól vagyok. Tibiről vagy Rólad néha beszéllek, csak hümmög és fejét hajtogatja: nem szeret titeket, neki — kommunisták vagytok! Luttor meg az unokahúga haragszanak, az orruk igen hosszú, ti, egy portrét kellett volna az asszonynak festeni. Anyagra 80 lírát kértem: máskülönben teljesen ingyen festettem volna meg. Sokallta [a] 80 lírát, így meg vagyok mentve a fölösleges munkától. Rettenetes egy perszónák. Fő — amiért megdolgozok — az ebédet adják rendesen, azután Isten áldja meg tovább. Igazam van?

Papok között sokszor esett szó Rólad, és mindig a legjobban, — különösen Galla részéről (Varga rettenetesen szidja a papokat, ezért valószínű, nem lesz hosszú életű az akadémián).

Az újságod megkapod? Ide igen rendszertelenül érkezik, ami jön, azt én rendszeren elküldöm. Most hogy vagy? Mi van Kardos Tibivel? — üdvözlöm a fiút, add át majd alkalomadtán. Nem kívánom, hogy bélyegre költsd a pénzed külön, ha egy pár sort írni fogsz, azt tedd majd a Ria levelébe.

Ezt a sok hibákkal teleírt levelem befejezem, igyekezz, kedves Jóska, hogy júliusban már Kolozsvárt lássalak.

Addig is szeretettel gondolok Rád

Feri

Kelt Róma 1932 [1933?] május 30.

[Címzés a borítékon:] Nagy[s] Dr. Kováts József Úr — Pécs. Központi egyetem: Ungheria

[feladó:] Gáll Ferenc festőművész, Via Giulia, Róma

Kedves Jóska!

[...] Az itteni életünkre vagy kíváncsi. Ez bizony itt — örökös esős időhöz hasonlítható — borús és szomorú. A ház az idén is — mint minden évben — megtelt protekciós, fölényes, nagy hangadókkal. Csupa kificamodott beteg lelkekkel van tele az Accademia híres falai. Kivéve egypárat közülük.

Az utálatos S. is, akiben a nagyképűség és a butaság már virágokat hajt — ezévre is megjött, hogy a tradíciós tunya életükkel újabb és újabb oszlopai legyenek a tömegeket kihasználó kapitalizmusnak.

Ah, még sok van itt, aki megjött, és aki már itten volt, s akikért kár az idő meg a tinta, hogy az ember papíros[ra] kuszálja rafinált életüket. Jeges úr megkezdett munkájáról nem tudok semmit írni, mert ezévből nem láttam. [...] Mészáros Laci meg Ispánki komolyan dolgoznak, az üzenetedet, valamint üdvözlétedet átadtam nekik.

Ami a kommunistaságod illeti, Te sose törődj ezekkel a barmokkal (ügyelj, hogy evvel a gondolatokkal nehogymártírrá tedd magad az emberek előtt). Tavaly rám is orroltak, mert meg mertem hallgatni oktatásaid, és volt bátorságom személyed szeretni és tisztelni. Néha hallom fonnyadt szájok üregéből előbugyborékoló vértelen, kaján hangokat, „Na, mit csinál az a barátja?!“ Nem jövök dühbe, ezek az emberek olyan kis pontok életünk bús tengerén...

Jelenlegi pénzügyi helyzetem! 12,75 cent, s egy óra múlva még kevesebb lesz. Ebből sok mindent „kéne“, jó, hogy csak kéne kifizetni — villanyt, mosást, a múlt hónapi tejet s kosztot, nem beszélve a többi fontos dolgok beszerzéséről.

Ezek az urak várnak. Csak egy kevéske idő kell, mert az Úristen ide szalaszt egy szegény őrültet, akinek még ma is (!) kép kell. Februárban 850 [írára] adtam el képet, az adósságom kifizettem. Rossz cipőm helyett újat vettem, anyagot is beszereztem, s megint nincs pénzem: a mostani helyzetem nem aggaszt, mert ha a pénzem, amit hülye fejemmel kölcsön adtam egy barátomnak, megkapom, akkor megint lesz egypár napig vig élet a „Grand Italiában“. Kérlek, Jóska, az anyagi helyzetem tényálladékaról ne szólj senkinek. S ha netalán képet leszel szíves vásároltatni, azzal a pénzzel szüleimet óhajtanám segíteni, mert ők szegényebbek, mint én, nagy szükség volna a pénzre most otthon, ezt ugyan nekem nem írják. (Kép ára képek hátá[ra] van írva.)

Kedves Öreg, ne szomorkodj, én hiszem, hogy mi még sokáig fogunk együtt vigadni és búsulni ezen a földön. Szegény Deák Nándit, legalább, mint magyar embert, Te pártold, amennyire tőled telik, mert anélkül is a többi kollegák [...] igen gögősek, gorombák vele szemben.

Jótanácsaid — most is, mint ennek előtte tettem — szeretettel megfogadom, és igyekszem irányításaid számomra hasznosítani.

Egészségileg hál' Istennek jól vagyok. Rendesen látogatom az accademiát, szorgalmasan dolgozok és tanulok. Műtermem nagyon kellemes, minden szabad időm benne töltöm el. Jelenleg két nagyobb kompozíció dolgozom. [...]

Szeretettel ölel

Gáll Feri

Kelt Róma 1933. március 3-án.

Ui. Tisztelőid meleg üdvözlétüket küldik. Mészáros, Ispánki, Novotny, Guszti és Luigi.

[Címzés a borítékon:] Nagy[s] Dr. Kováts József úr, Cluj. Romania, Str. Gen. Grigorescu 100.

Gáll Ferenc, Via Giulia 1, Roma.

MURÁDIN JENŐ közlése

Egy Dési Huber-levél margójára

Dési Huber István leveleinek sajtó alá rendezése közben családi levelesládánkból előkerült egy ceruzával, sebtében fogalmazott levél, melyben a művész a *Korunk* egykori szerkesztőivel való megismerkedéséről is beszámolt bátyjának.

A levél több mint fél évszázada íródott. Ekkor járt, kilencévi távollét után, ismét itthon Dési Huber István, akit felesége és sógora is elkísért. Az útról Dési Huber Istvánné is megemlékezik könyvében: „1930 nyarán lementünk Désre, ahol apósom és Pista bátyja lakott. Bandi is velünk jött Désre, és amikor Kata, aki ekkor otthon volt apjánál, s akivel állandóan leveleztünk, megtudta, hogy Désre megyünk, táviratozott, hogy ő is jön, és Désre egyszerre érkezünk meg. Bandi hamarosan beleszeretett a gyönyörű fiatal teremtsébe, és hazatérve azzal az örömhírral leptek meg, hogy össze akarnak házasodni. — Dést Pista nagyon élvezte, s később is, amikor életében még néhányszor elmentünk Désre, örömmel ment haza. Számos képe és utolsó nyaráról maradt rajzai, jegyzetei is tükrözik azt a szeretetet, amellyel kedves városát meg akarta örökíteni.” (Dési Huber Istvánné: *Dési Huber István*. Bp., 1964. 49.)

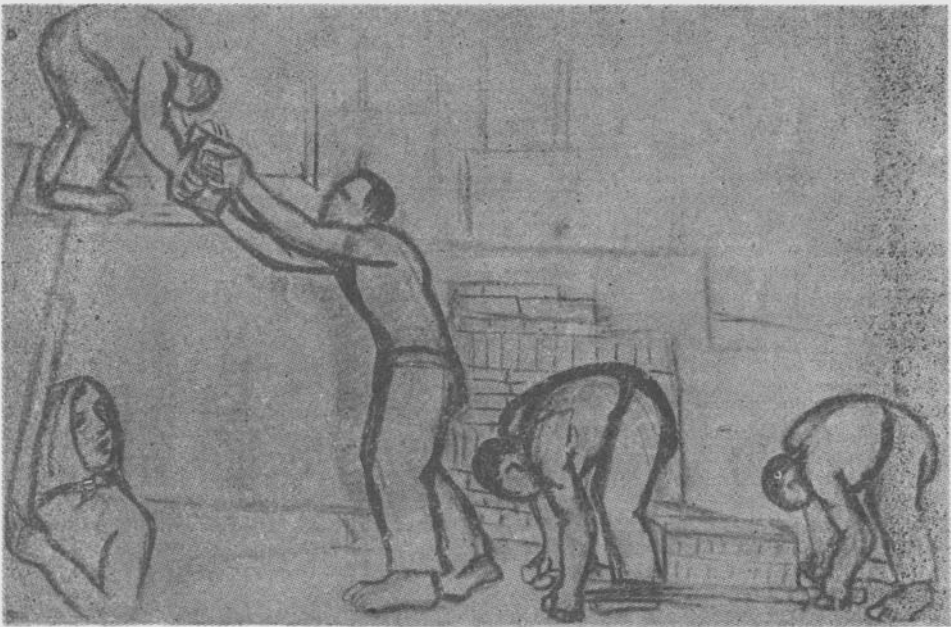
Az idézetben szereplő Bandi: Sugár Andor (1903—1944), a szocialista képzőművészek csoportjának egyik alapítója volt. Művészetével a fasizmus elleni harcot szolgálta, mindaddig, amíg 1944-ben elhurcolta a Gestapo. Felesége, született Kalmár Kata, fotóművészként dolgozott. Dési útjuk során készült a mellékelt felvétel. Középen Dési Huber István áll, mellette apja és bátyja, mögötte felesége és későbbi sógornője. Oldalt apja utolsó felesége és egy ismerős.

„Édes Óreg Barátom! — írja Dési Huber, apámnak. — A levélírás nem kenyerem, belátom, s különben is, míg odalenn lógtam Nálatok, úgy felgyűltek itt a dolgok, hogy már ezek miatt sem jutottam az íráshoz.

Hazajövet egy napig Kolozsvárott voltunk, s ott megismerkedtünk a Korunkgárdával, egy igen kedves estét töltöttünk körükben, és ott találkoztam, kellemes meglepetésemre, a dési Vajda ügyvéd legkisebb lányával, mint jó elvtársnővel, — a végén kölcsönösen gratuláltunk egymásnak, hogy hova jutottunk. Egyébként, a Becsi Andor felesége és a Cluj-i Munkás Kamara Színház fő erőssége. Érdekes!

Dési Huber István családjá körében (Dés, 1930)

Dési Huber István: Építők

Ígéretet tettem, s azóta meg is írtam egy cikket a múlt évi pesti festészetről, kíváncsi vagyok, lehozzák-e, jó lesz-e? Alnév alatt, mint István Gyula írom, tekintve, hogy magam is aktív pictor vagyok.

Különben, hogy vagy, mi van a könyveddel? Nyomdában van már? [...]

Magunkról: vagyunk — dolgozunk — olvasunk. Most olvasom: *Barbusse: 150.000.000 baut eine neue Welt* című munkáját; érdekes, jó és persze pathetikus Barbusse.

Sokat festek, ha nem is dolgoztam otthon, sok témát hoztam magammal, magamban. [...] Moldváról, a csángókról akarok érdeklődni, a népművészet igen belső ügyem. Véleményem szerint, amint a modern muzsikához — Bartók, Kodály — úgy az új picturához is sok köze van.

Rapszódikusan írok, no majd legközelebb talán jobban megy.

Szervusz Öreg Bátyám, csókollak: Pista."

Dési Huber István és a *Korunk* kapcsolatáról már többen írtak. Sajnos, a *Korunk* 1930—1931-es példányai között nem leltem István Gyulára, de más, Dési Huber tollára utaló írásra sem. Így, továbbra is, első *Korunk*-jelentkezésének *A festészeti „izmusok” bírálatához* című tanulmányt kell tekintenünk. Ezt, mely 1933-ban jelent meg, az évek folyamán újabb írások követték. „Ezek az írások egyformán fontos dokumentumai Dési Huber művészi fejlődésének s a *Korunk* több szálból sodródó művészetpolitikai vezérfonalának; az útkeresés, illetve — különféle hatások közepette — a tisztázódás dokumentumai” — állapítja meg Kántor Lajos, *Kép, világgép* című művében (Buk., 1977. 82.); hiszen Dési Huber „missziót teljesített. Azt aényt, hogy esztétikai írásainak mennyiségileg és minőségileg legjelentősebb részét (amíg a folyóiratot be nem tiltották) a *Korunk*nak küldte, csak akkor mérlegelhetjük reálisan, ha tudjuk: Dési Huber István nem csupán festőként ért el a magyar szocialista művészet élvonalába, de marxista műkritikusként is az élen járt”. (I. m. 96.)

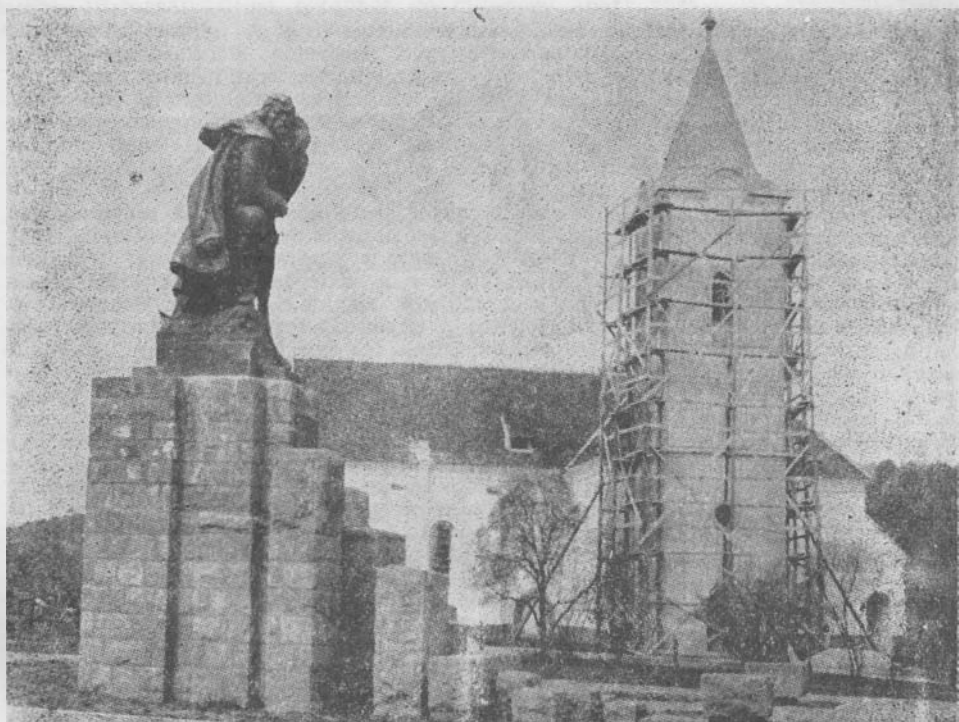
S hogy miért éppen a *Korunk*nak küldte írásait, arra Ráczy Győző szavaival válaszolhatunk: „Korántsem véletlen, hogy Dési Huber remek kritikái a Gaál Gábor szerkesztette népfronti *Korunk*ban jelentek meg. A két világháború közötti Délkelet-Európában az RKP irányította romániai *Korunk* volt ugyanis az egyetlen marxista orgánus, amely az ő szocialista szellemiségű képzőművészetelméletét maradéktalanul vállalta, és a leginkább érdekelt volt az általa képviselt művészetfilozófiai igazságok kimondásában.” (Ráczy Győző: *A lírától a metafizikáig*. Buk., 1976. 83.)

Dési Huber sem szóban, sem írásában nem szeretett mellébeszélni, taktikázni. Elt há a marxista szókimondás lehetőségével, melyet a legnehezebb években is — szinte késélen egyensúlyozva — biztosított Gaál Gábor a lap munkatársainak.

Az 1930-as dési út után festette Dési Huber a *Nyitott ablak a dési templommal* című képét, melyet két változatban is elkészített. Itthoni emlékeiből született a *Székely menyecske* is, melyet aztán a munkát idéző képei, festői világának további kitérülése: az emberábrázolás követtek.

Olvasmányaiban is elsősorban az ember érdekelt. Barbusse két tilalmas kötete, *A tűz* és *A pokol* frontolvasmányai között szerepelt. A levélben jelzett Barbusse-regényt, a cím szerint ítélve, németül olvasta. Magyarul 1945-ben jelent meg Kolozsváron, Szenczei László fordításában. Dési Huber akkor már nem élt.

Huber András

A dálnoki református templom 1978-ban, előtérben Szobotka András Dózsa-szobra

A dálnoki református templom és rovásfelirata

Dálnok a Bodoki-hegység tövében fekszik, Kovászna megyében. Szülöttének, Dózsa Györgynek az emléke, a helység műemlék-temploma és közelében Szobotka András monumentális műve, Dózsa György bronzszobra — ime a vonzóbb nevezetességek. De itt született Dálnoki Péter Simon, Báthori István testőrkapitánya, Dálnoki János XVI. századi költő s a múlt század első felében tevékenykedett Ferenczi János esperes, irodalmár történelemtudós.

A falu nevét a pápai tizedszedők 1332—1337-ből való számadása említi először: „Notandum, quod archidiaconus de Kyzdi, Dico sacerdos de Dabnuk [Dálnok], pro se et pro sociis suis pro prima et secunda solutione in festo assumptionis Beate Virginis solvit XL. banales antiquos“ (Országos Széchényi Könyvtár, Monumenta Vaticana Hungariae, 72. 871/1/1. jelzet, I. sorozat. — *Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375-ig*, 105.). Ezzel kapcsolatban Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkájában a következőket olvashatjuk: „A regestrum 645. lapján az 1332. évi rovatban ezt találjuk: »Dyco Sacerdos de Dabunk [Dálnok] solvit pro se et sociis 40 banales antiquos«... [A] fizetett összeg nagyságából s a »pro sociis« kitételből azt kell következtetnünk, hogy Dálnok akkor is esperesi székhely volt [l. jegyz., és lásd uo. a hibásan irt helységnévről]. Még tekintélyesebb volt a XVI. században, mert az 1567. évi regestrumban 42 kapuval fordul elő.“ (III. 184.)

I. Az idézett pápai tizedjegyzékből kitűnik, hogy a templom 1332-ben már megvolt. Pontos adatot nyújt a templom későbbi történetére a nyugati fal magassított részén fennmaradt — latin nyelven, gót betűkkel irt — 1526-os évszám, amely az épület átalakításának befejezését örökítette meg. A dálnoki református egyház irattárának egyik, másolatban megőrzött kéziratos dokumentuma pedig arról tájékoztat, kik voltak a szóban forgó egyház lelkipásztorai 1546-tól napjainkig.

A templomot az idők folyamán többször bővítették, átalakították, tatarozták. Az 1977. március 4-i földrengés erősen megrongálta. Fala több helyen szétnyílt, megrepedezett, a mennyezet egy része leszakadt. Az orgona fölötti keleti oldalfal leomlott, tetőzete is tönkrement. Szükségessé vált helyreállítása; a renoválás 1977 augusztusában kezdődött el.

A templomot valaha külső és belső várfal vette körül. A hét méter magas és két méter széles belső várfalat 1912-ben lebontották (ez könnyebb volt, mint megjavítani). A külső várfalról a földben maradt alapja tanúskodik; lebontási idejét nem tudjuk. A templom csatornázásakor a vízlevezető árkok kiásása sok nehézséget okozott, mert a munkát régi épületek alapkövei és sírok tömege akadályozta. A templom belső nyugati felében a bejárónál forró mészbe rakott falra és három lépcsőre bukkantunk, és ott fedeztünk fel egy falmaradványt, amely a templom alapzatához kapcsolódott. Támpillér lehetett, vagy kisebb méretű torony alapja volt. Előkerült egy négyszögű mesterjegyes kő ajtókeret is, több évszázaddal ezelőtt rávakoltak, ezért rejtve maradt. Az orgona fűjtatójára szögezve XVII. századi festett kazettás padelót találtunk, ez adta az ötletet, hogy eredeti motívumokkal, kazettás díszítéssel fessük le a padok elejét és a karzatokat. Közbevetőleg hadd ejthessünk szót arról is, hogy a templom szép, értékes darabjai közül mindenekelőtt a fából faragott szószék-korona és az úrasztala érdemel figyelmet; mindkettő 1611-ben készült. Az úrasztalán a festés alól tulipános és eredeti székely díszítőelemek kerültek napvilágra.

A falakat két méter magasságig kívül-belül meg kellett tisztítani a régi sátramos vakolattól. (És minthogy a padlózat korhadott volt, el kellett távolítani az alatta levő méteres vastagságú töltéssel együtt.) A renováló-feltáró munka során újabb és újabb emlékek jutottak napfényre. Az északi falon például előkerült egy főszentelési máltai kereszt, közvetlenül az eredeti vakolat színén, az első meszelesen. A déli fal alsó részén szürke, fehér és fekete, vörös színnel festett virágmintás freskótöredék maradt fenn. A kép első felén a Michael, a hátsón a Gabriel név olvasható.

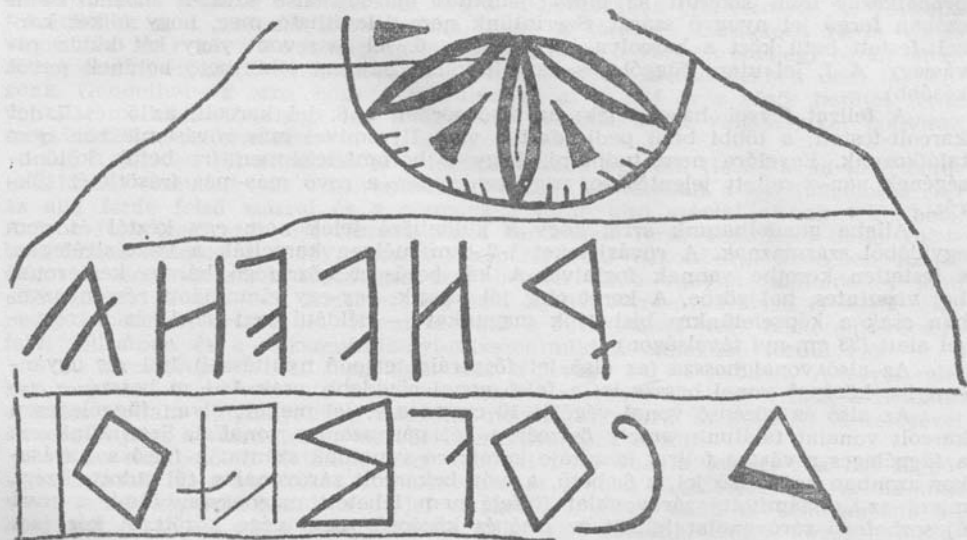
A nyugati falmezőn került elő a rovásfelirat, a padlózattól számítva 4,5 méternél valamivel magasabban meszelt falrétgen. A feltárás során először öt rovásjel látott napvilágot, majd 1978 telén a javítások folytatásakor ugyanabban a sorban még három jegy, és fölötte új sorban további hat jegy került felszínre. Most már biztosak lehetünk abban, hogy a bekeretezett szöveg nem töredék. A feliratot e sorok írói közül Mike Bálint helybeli református lelkész fedezte föl; jelen volt Kónya Ádám is, aki hozzáértésével segített feltárni az emléket.

A leहुलott vakolat helyén itt-ott barna betűformák tűntek elő, és így sikerült feltárni a nyugati falmezőben rejtőző 30-40 cm magas gót betűs latin nyelvű feliratot.* A szöszék mellett a legalsó vakolatban például ezt a bekarcolt és fehér mésszel kitöltött feliratot leltük: Stephanus Italia. Ebből arra lehet következtetni, hogy a templomot olasz mesterek építették, vagy végezték az épület átalakítását, javítását. A feliratos emlékek több szempontú, részletekbe menő elemzése további feladat; ezúttal az egyik legbecsesebbet, a rovásfeliratot elemezzük.

II. A magyar rovásírás feltárt emlékei eddig jelentős számban gyarapodtak, és várható, hogy újabb leletek kerülnek elő. Az utóbbi időben Vásáry István vizsgálta meg a rovásírással kapcsolatos leglényegesebb elvi kérdéseket (*A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. Keletkutatás, Bp., 1974. 159-171.*), újabban pedig Ferenczi Géza és Ferenczi István írt tömör, összefoglaló jellegű tanulmányt rovás emlékeinkről *Magyar rovásírásos emlékekről* címmel (*Művelődéstörténeti tanulmányok. Buk., 1979. 9-32.*).

Az 1977-ben fölfedezett dálnoki rovásfeliratról először Kónya Ádám adott hírt a *Megyei Tükör* 1978. február 28-i számában (*A késő-gótika feltárt emlékei Dálnokban*), majd Ferenczi Géza és Ferenczi István a *Megyei Tükör* mellékletében, az 1978 áprilisában megjelent *Fórumban Rovásírás Dálnokon* című cikkükben tüzetesen megvizsgálták a szóban forgó emléket és a vele kapcsolatos körülményeket, kérdéseket. Ferenczi Géza és Ferenczi István említett tanulmányukban (27-28.) is foglalkoznak a dálnoki felirattal. E cikkek öt rovásjéről szólnak, mivel először csak ennyi került felszínre. A további kutatás során újabb jelek láttak napvilágot, s az emlék most már teljes egészében feltárt. (Ezúttal mondunk köszönetet Ferenczi Istvánnak a dolgozathoz fűzött észrevételeiért, ezeket hasznosítottuk cikkünk végelezésekor.)

Mielőtt hozzákezdünk a dálnoki rovásfelirat vizsgálatához, bemutatjuk másolatban. (Sajnos, közlésre alkalmas, jó minőségű képet nem lehet készíteni róla.) A következő ábra teljes, illetve kiegészített alakjában jeleníti meg:

6.	5.	4.	3.	2.	1.	
8. (?)	7.	6.	5.	4.	3.	2.
						1.

* Ismertetésükkel Benkő Elek foglalkozott a Korunk februári számában megjelent Középkori feliratok Dálnokon című tanulmányában.

1. Kovászna megyéből (a régi Háromszékről) a dálnoki emlék az első, felszínre került rovásfelirat. A gelencei rovásírásos emlékről hírből tudunk, de nem ismerjük (l. Ferenczi Gézának és Ferenczi Istvánnak az idézett *Művelődéstudományi tanulmányok*ban megjelent közleményéből a 8. jegyzetet). Itt hadd jegyezhessük meg: elgondolkodtató, hogy a rovásfeliratok zöme a szomszédos területhez, a volt Udvarhelyszékhez kötődik.

A dálnoki felirat értékét emeli, hogy eredetiben maradt fenn, szemben a másolatban ránk hagyományozott terjedelmesebb rovásírásos feliratokkal, amelyekbe, így Marsigli naptárába, a csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi és a konstantinápolyi feliratba a másolás során sok — a tudományos vizsgálódást hátráltató — romlott forma és paleográfiai pontatlanság vegyült.

A dálnoki emlék rovásjegyei aránylag hatalmas méretűek, és olyan falemzőbe íródtak, ahol jól láthatók, olvashatták őket. A többi egybevethető rovás-emlék jóval kisebb méretű. Persze tudjuk, hogy a külső körülmények, a rovásíró célja, az, hogy hova és mivel ír, valamint a betűk nagysága mindig összefüggenek egymással.

A szöveg alsó sorának betűi halványan, de jól látszanak. A felső sor rovásjegyei megrongálódtak. Mindegyik jelt érte kisebb-nagyobb sérülés; amikor a falat csáknányolták, más feliratokat is megrongáltak a régi javító mesterek. Emiatt alig mutatkozik a felső sor 1. jelének keresztvonása. Ugyancsak a felső sorban a 3. és 4. rovásjel pedig jórészt hiányosan, elmosódottan látszik. Az emlék fölfedezésekor azonban teljes formájuk kivehető volt, és összefüggő vonalaik most is kirajzolódnak, ha sérült falfelületet befedő malterfoltokat megnevesítjük. Másként a felső sor 1., 2., 5., 6. jele különösebb akadály nélkül, egyértelműen kibetűzhető.

A betűk eléggé gyakorlott és határozott írásra vallanak, formájuk általában az eredeti, régi rovásírás jellegzetességeit őrzi. Magasságuk 20-22 cm az alsó sorban. Ugyanekkorák vagy valamivel nagyobbak a felső sor betűi; az 1. jel 25 cm magas. Utána a 2., 3., 4., 5. jelet a habarcsfoltok miatt nem lehet pontosan megmérni. A vakolatra festett betűk eredetileg okkersárga színűek voltak, majd barnulni kezdtek. Szembetűnő, hogy az alsó sorban az 5. (m) és közelében a 7. (k) jelt a feliratszerző először belekarcolta a falba, s azután megfestette. A festett vonalak hol a karcolt betűszárakon, hol szorosan azok belső mentén haladnak. Az 5. rovásjegy festett fekvő szára alatt kétesen látszik a karcolt vonás. Kissé följebb, párhuzamosan a ferde szár és a függőleges szár között, egy félig és egy végig meghúzott karcolt vonal figyelhető meg. Úgy látszik, hogy a rovásírónak csak többszöri próbálkozás után sikerült az előző betűkhöz igazodó alsó szinten meghúznia a szobán forgó jel nyugvó szárát. Szerintünk nem állapítható meg, hogy a két karcolt-festett betű közt a karcolva írt, festetlen 6. jel összevont vagy két külön rovásjegy. A 7. jel utáni függőleges karcolt vonal bajosan tekinthető betűnek (erről később).

A felirat jegyei háromfélék: az alsó sorban a 6. jel karcolt, az 5. és 7. jel karcolt-festett, a többi betű pedig festve van. Ilyesmivel más rovás-emlékben nem találkozunk. Egyelőre nem tudhatni, hogy a háromféleképpen írt betűk különbségének van-e rejtett jelentősége, vagy ez csupán a rovó más-más írástétletét tükrözi.

Aligha gondolhatunk arra, hogy a különböző jelek nem egy kéztől és nem egyidőből származnak. A rovásjeleket 1-2 mm mélyen karcolták a vakolatrétegbe, s festetlen keretbe vannak foglalva. A két betűsört közrefogó három keretvonal hol vízszintes, hol görbe. A keret elég jól látszik, egy-egy elmosódott részén azonban csak a képzeletünkre bízhatjuk magunkat. — például lent az 1. és 2. rovásjel alatt (33 cm-nyi távolságon).

Az alsó vonal hossza (az első jel főszáráig terjedő nyújtással) 1,51 m; ugyanennyi a középső vonal hossza is; a felső vonal rövidebb, csak 1,31 m hosszú.

Az alsó és középső vonal végétől 10 cm-re a 7. jel mellett olyan függőlegesen karcolt vonalat találunk, amely összeér a két párhuzamos vonallal. Szerintünk ezt a függőleges rovást a felirat készítője keretzáró vonalnak szánta; a felső sor írásakor azonban az utolsó jel, a 6. betű, a már bekarcolt záróvonalon túl jutott. Ezért, mivel az „elszámított“ záróvonalat fölfelé nem lehetett meghosszabbítani, a rovó új sorbefogó záróvonalat húzott az alsó és középső vonal vége között. A kérdéses függőleges vonal záróvonal voltát azzal is bizonyíthatjuk, hogy összekapcsolódik az alsó és középső vízszintes vonallal. A rovásjelek vízszint nem érintik a párhuzamos vonalakat.

Az alsó és a középső vonal között 24—25 cm, a középső és a felső vonal közt 26—31 cm távolság van. Az alsó és a felső vonal között tehát 50—56 cm a távolság. (Itt jegyezzük meg: az emlék állapota olyan, hogy minden részletében nem lehet egészen pontos mérést végezni.)

2. A továbbiakban a rovásjelek hangértékét és alaki sajátosságait tanulmányozzuk a lentről fölfelé és a jobbról balra haladó olvasási irányt követve. Ehhez és egyben a többi rováslellyel való összevetéshez segítséget nyújt Németh Gyula táblázata: *A magyar rovásírás betűi*, valamint a betű-összevonásokról (ligatúrákról) közölt jegyzéke (pl. *A magyar rovásírás* [Bp., 1934] című művének VI., VII. mellékletét, illetve 5. ábráját; ezután a rövidítésük: Németh VI, VII és Németh 5). A megfelelő jeleket persze összehasonlítottuk az eredetiben vagy másolatban fennmaradt rováslelkek betűivel is (e célból elsősorban Sebestyén Gyula *A magyar rovásírás hiteles emlékei* [Bp., 1915] című munkáját használtuk fel). Ferenczi István szíves figyelemztetése szerint a ligatúra módosíthatja az összevont egyszerű betűk „szabályos” alakját, ezzel tehát föltétlenül számolni kell.

A dálnoki emlék alsó sorának 1. betűje az *a*, *á*, rovásjelnek ahhoz a dőlt változatához hasonlít, amely a csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi feliratban (1501) lelhető meg. A „dálnoki betűnek” a szokásosnál nagyobb a háromszögű feje. Megemlíjtük azt is, hogy ennek a jelnek az átlagosnál jóval vastagabb, 2,5 cm széles az alsó mellékszára. Úgy véljük, hogy az első betű az *a* névelőt jelöli. A magánhangzó utáni 2. betű minden bizonnyal az *n* jele. Szárának az a különlegessége, hogy fent horogszerűen begöbörül, alsó vége pedig hosszan, majdnem egyenesen elnyúlik. A 3. és az ismétlődő 7. betű *k* értékű. Nem szabályos rombusz alakúak, száraik egyenlőtlenek. Az első *k* testesebb, szélesebb a másodiknál, és bal oldali csúcsa feljebb van a jobb oldalnál; a második *k* oldalsó csúcsai közül viszont a jobb felőli emelkedik magasabba.

A 4. betű problematikus. Ferenczi Géza és Ferenczi István két olvasati lehetőséget vet föl. Az egyik az, hogy a szóban forgó jel egyszerű betű, talán torzított alakú *g*-nek vélhető. A második föltevés szerint, ha összetett jegynek tekintjük, a rövid ferde vonal a felső végéhez kapcsolódó függőleges szárral az *i* jele lehet, a felső vízszintes és a teljes függőleges szárból álló betű pedig Kájonai János — XV. század végi—XVI. század eleji forrásra visszamenő — ábécéjének *s* jelével egyezhet. A teljes felirat ismeretében most már arra is gondolhatunk, hogy a kérdéses ferde és függőleges vonalú betű nemcsak *i*-, *i*-t, hanem *j*-t is jelölhet. *S* a következtetett vízszintes meg függőleges szárú betűnek is tulajdoníthatunk *i*, *i* vagy *j* hangértéket, ha föltesszük, hogy a rovásíró a jellegzetes ferde mellékszár helyett vízszintes és kissé hosszabb vonalat használt (vö. Németh VI: *i*, *i*; *j*). Megjegyzendő: Telegdi János *Rudimentájában* a *j* egyik kései jelváltozata ugyanilyen alakú. Marsigli — XV. század végi eredetiről másolt — rovásnaptárában pedig az ehhez hasonló betűnek *i* hangértéke van a *si* ligatúrában (vö. Németh 5). Továbbá fölvethetjük a 4. betűvel kapcsolatban, hogy a törzshöz csatlakozó ferde vonás vajon nem az *r* jele? Az is nagyon lehetséges, hogy a vizsgált írásjegy olyan ismeretlen értékű egyszerű betű, amellyel a többi magyar rováslelkekben nem találkozunk. Gondolhatunk arra, hogy a feliratszerző az *i*, *i*, *j* és *s* közös betűjét ferde vonallal mellékjelezte, hogy így a kérdéses hangok közül valamelyiket pontosan megkülönböztesse (erre nézve l. Vásáry: I. m. 169).

A 6. jel veti föl a legtöbb és a legösszetettebb kérdést. Ha ez a jel több betűnek kiváló érzékkel való összevonását takarja, e ligatúrában a két függőleges szár az alig ferde felső szárral és a meredeken ferde alsó szárral cs-nak tekinthető. A jobb függőleges szár alsó része a hozzá kapcsolódó ferde vonallal *s* betűt alkothat. Ehhez hasonló *s* a XV. század közepéről való Nikolsburgi ábécében fordul elő, más emlékekben a függőleges szár helyett ferde vonalat találunk. A jobb álló szár és az alsó dőlt vonal esetleg az *s* nyújtott szárú variánsa is lehet, vagy pedig ismeretlen értékű jel. Ilyenféle betű a XV. század végi homoródkarácsonfalvi feliratban és a csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi emlékekben fordul elő.

A keresztvonásos bal függőleges szár *d*-t vagy *i*-, *i*-t jelölhet. A rováslelkek megfelelő jegyeivel való összehasonlításból az tűnik ki, hogy ennek a betűnek a keresztvonala alacsonyabban húzódik, némileg homorú és csekély ferdeségével átmenetet jelez a vízszintes és meredek keresztvonások között.

Nem dönthető el biztosan, hogy a 6. jel felső vonala összeér-e a bal függőleges szárral. Ha nem, akkor a felső vonal és a jobb függőleges szár is alkothat betűt (ezzel kapcsolatban l. a 4. jel értékelését). Vagy talán az sem zárható ki, hogy egy olyan — eddig ismeretlen — jellel van dolgunk, amely törzsből, majdnem vízszintes bal felső szárból és ferde alsó szárból tevődik össze. Ha a 7. betű utáni függőleges vonal, amely szerintünk keret záró, netalán jelnek bizonyulna, akkor *s* vagy *r* hangértéke lenne. Az álló szárú *r* Kájoninál és Telegdinél szerepel.

A felső sorban az 1. rovásjegy bizonyára szó-értékű ligatúra. Az *a*, *á* betű — az első *a*-tól eltérően — függőleges törzszű. A függőleges szár keresztvonással lehet *d* vagy *i*, *i* betű. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a keresztvonás esetleg olvasható *r*-nek (l. Németh Gyula: *A magyar rovásírás*, 5. és 5. ábra). Ehhez az 1. jelhez hasonló

betűösszevonás a Marsigli-féle rovásnaptárban fordul elő, s ott *da* hangkapcsolatot jelöl (vö. Németh 5). Fel kell hívni a figyelmet, hogy a szóban forgó festett jel rövid és ferde keresztvonala különbözik a már elemzett 6. karcolt jel keresztvonaltól. A lehető *a*, *á*; *i*, *í*; *d*-re és *r* (?) betűre való felbontás után több föltehető olvasat kínálkozik: *ad* ~ *ád*; *ada*; *rá* ~ *reá*; *rád* ~ *reád*; *ara*; *irá* (régén 'fest' jelentése is volt). A 2. és 5. jel közönséges *r* betű, de az első *r* keskenyebb, és átlós vonala va. amivel meredekebb.

A 3. írásjegy valószínűleg az alsó 4. jellel lényegében azonos (l. ott), csak emennek nem vízszintes, hanem ferde a felső mellékszára, és lejjebb van az alsó mellékszára. Ferenczi István észrevétele szerint a szóban forgó betű hasonlít az alsó sor 6. jelének a jobb függőleges szárból és a hozzá csatlakozó mellékvonalakból álló eleméhez is. A 4. betű a *p* ismert jele. A rovás emlékek *p* betűi közül paleográfaiul a Marsigli-féle naptár *p*-jéhez áll legközelebb; csakhogy a dánoki felirat jelének fenti oldalsó vonala kevésbé ferde.

S végül a 6. betű *g* hangot jelöl. A *g*-nek általában egységes jele van a magyar rovásírásban. A dánoki felirat *g*-je e betű írott formái közül későbbi rovás emlékek, az énlaki felirat (1668) stb. *g*-jéhez hasonló. A dánoki emlék *g* jelében a mellékszár keresztje a jobb főszárat, szembetűnően átnyúlik rajta, és valamelyes görbeség észlelhető benne.

3. Egyik legfontosabb kérdés az, hogy a fölirat mikor keletkezhetett. Tudjuk, hogy a dánoki templom falát három különböző korban építették. Az alapfalra kétszer is ráfalaztak. A román kori első falrész építéséhez — láthatólag — függőmerőt nem használtak, de a többihez igen. Az előbb mondottakról a levert vakolat és az alatta talált háromféle falfelület tanúskodik. A rovásfelirat a román kori első falrészen van, az írott 1526-os évszám meg a vele egyidejű többi gót betűs latin nyelvű felirat pedig a magasított második falrészen található. A lehántott meszelés- és vakolatrétegek bizonyossága szerint is azt állapíthattuk meg, hogy a rovás emlékek és a latin nyelvű feliratok más-más időből valók, és nem ugyanattól a személytől származnak. Írástörténeti szempontból elég szembeszökő a dánoki emlék mássalhangzós jellege, illetve magánhangzó-kihagyásos jellege, amely a rovásírás korábbi, XV. századi, XVI. század eleji állapotára mutat. A betűk elemzése során ugyanis láttuk, hogy a biztos *a*-, *á*-n kívül csak az *i*, *í* előfordulását tehetjük fel. Az egyszerű vagy összetettebb betűösszevonások (ligatúrák) alkalmazása korábbi gyakorlatra vall. E tekintetben a dánoki felirattal kapcsolatban — szinte kizárólag — csak fölvevéseink vannak (l. fentebb az alsó 4., 6. jel és a felső 1., 3. jel magyarázatát). Ha a sejtett betűösszevonások valóban azoknak bizonyulnak majd, akkor a ligatúrák használata ugyancsak a XV. századi vagy a XVI. század eleji datálást erősítheti. A dánoki szöveg több egybeírt szót takarhat. Két vagy több összeírt szó a csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi meg a konstantinápolyi feliratban is előfordul. Időbeli fogódzókat keresve, ez a föltehető egyezés sem hagyható figyelmen kívül.

Kormeghatározást kutatva, nagy időhatárok között tapogatóztunk. De az időbeliséget tovább bővíthetnők; az is lehet, hogy a dánoki emlék a XV. századnál korábbi. Még csak annyit: a rovásfelirat keletkezésének idejét több közvetlen vagy közvetett írás-, művészet-, építéstörténeti ismérv, fogódzó segítségével kellene minél biztosabban meghatározni.

4. Ferenczi Géza és Ferenczi István az első öt rovásjeltől álló töredéket — föltételesen — „neki sem”-nek betűzte. Most, a teljes szöveg ismeretében átfogó értelmezésre van szükség. Egyelőre azt sem tudjuk megállapítani, hogy a dánoki rovás emlék hány szóból áll; a felirat törzsrészeiben ugyanis nincs semmiféle tagolás, noha több szót rejthet magában. (Ilyen jelenségre más rovás emlékekben is találunk példát.) Csak az látszik valószínűnek, hogy az alsó sor 1. jele és a felső sor 1. összetett jele egy-egy külön szót rögzíthet, mert utánuk körülbelül fél írásjelnyi távolságra következik a többi betű. Ebből kiindulva azt sejtethetjük, hogy valamilyen összefüggő szöveggel van dolgunk. Bizonyára csak merő véletlen, hogy az alsó 1., a felső 1. és az alsó 2., 3., 4. betűből álló sabálytalan sor „a dánoki”-nak olvasható. (Dánok nevét ma is ejtik *l* nélkül.)

Észrevételeink, megállapításaink között biztosan akadnak olyanok, amelyek a további vizsgálatok során tévesnek minősülnek. E cikk kapcsán Németh Gyulának, a rovásírás kiváló tudosának szavai jutnak eszünkbe, amelyeket a homoródkarácsonfalvi felirat ismertetésekor írt: „Ami az elolvasást illeti, az másodsorban megoldandó feladat, és a feliratnak a székely írás emlékei közé való besorozása mellett másodrendű kérdés. A germán rúnafeliratok jó nagy része is megfejtetlen vagy kétes megfejtésű.”

A végső célt nyilván mindig a sikeres megfejtésben és egyéb lényeges kérdések tisztázásában látjuk. Ezért a nemrég fölfedezett dánoki rovásfelirat további

részleteket, összefüggéseket feltáró és a néma emlék titkát megszólaltató kutatásra késztet. Végezetül: a dálnoki műemléktemplom nemcsak becses rovásfelirataért, latin és magyar nyelvű felirat-émlékeiért, hanem építéstörténeti, művészet-történeti és régészeti értékeiért is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Mike Bálint—Kósa Ferenc

Egy kantianus erdélyi professzor a XIX. század elején

Hajós József a kolozsvári könyvtárakban található XVIII. századi Kant-köteteket vizsgálva¹ felteszi a kérdést: vajon megértették és terjesztették-e őket? Volt-e vajon sok olvasójuk, és felfogták-e legfontosabb gondolatait? A különböző kérdésekre ma már a további kutatások csak részben adhatnak választ. A könyvtárainkban levő régi Kant-kötetekbe ugyanis be lehet írva az egykori tulajdonos neve, és esetleg olyan bejegyzések is vannak bennük, amelyek útbaigazítást adnak. Ezenkívül tudjuk azt, hogy a XVIII. század végén az erdélyi diákok közül kik jutottak ki a német egyetemekre, kik hallgattak Jénában, Göttingában vagy Odera-Frankfurtban filozófiai előadásokat, s ezek közül kik lettek ismert erdélyi kantianus professzorok, tudósok, könyvbarátok. Hajós József ezúttal csak a Kőrmöczi János, a Kőteles Sámuel, a Timotei Cipariu, továbbá a gróf Teleki Sámuel nevét említi meg. Ime egypár erdélyi professzor és tudós könyvgyűjtő, akiknek a könyvtárában nemcsak megvolt Kant valamelyik munkája, hanem Kantot követve tanították a filozófiát, vagy pedig egész munkásságukra rányomták bélyegüket a kanti filozófia fontos gondolatai, főként az, hogy az ész erejével a műveltség terjedését és az emberiség boldogságát vihetjük előbbre, s ezért kell dolgoznunk.²

A legismertebb kantianus professzor Marosvásárhelyt és azután Enyeden Kőteles Sámuel volt. Tanítása elég széles körű hatással lehetett nemcsak a tanítványaira, hanem megértő tanártársaira is. Gondolatokat ébresztett, és megerősítette az erkölcsi törvények tiszteletét, a nemzeti művelődés önzetlen szolgálatát az előadásaira figyelő ifjakban. Kitérítette látókörüket, hogy az erdélyi élet hibáit és elmaradottságát meglássák. Tanítványai köréből emelkedik ki gróf Mikó Imre, és a nála néhány évvel fiatalabb Kemény Zsigmond is eljárhatott az élete végéhez közeledő professzor előadásaira. Habár általánosan tisztelték, egy-egy önállóbb szellemű férfi mégsem tartotta eredeti gondolkodónak. Teleki Domokos, aki az 1820-as években az enyedi kollégiumban volt hallgatója, ezt írta róla³: „Kőteles Sámuel, a philosophia tanára kevés eredetiséggel bírt. Felsőszékesnek tartotta Kant valamely tételét tagadni, de a tudomány akkori állását a maga kiterjedésében ismerte. Szorgalmas, tiszta, hévteljes előadása, melylyel az ész és jog természetét s az erkölcsi törvényeket fejtegette, maradandólag ragadta meg az ifjúságot.“ Németországi tanulmányai folyamán ő is már az 1790-es években hozzájuthatott az első Kant-kötetekhez, és hazatérése után 1803-ban kezdte el magyarul tanítani a politikát, két év múlva a statisztikát, 1807-ben pedig a *Bevezetést az erkölcsi filozófiába*.⁴

Előtte Benke Mihály volt az enyedi kollégium filozófiatanára; munkásságát a kollégium fellendülésének korszakában kezdte el, amikor vele együtt már hét professzora volt a kollégiumnak. Tanártársai közül ma is gyakran hivatkoznak Herepei Ádám, a történelem és Benkő Ferenc, a természettudományok professzorának nevére és munkásságára.

Benke Mihály 1757-ben született, szülei háromszéki székely nemesemberek voltak.⁵ 1773-ban lett tógátus diák Enyeden. 1783. október 9-én beiratkozott a göttingiai egyetemre mint teológus, ott biztosan filozófiát is hallgatott, de 1785. március végén Odera-Frankfurtban folytatta tanulmányait. A kor szokása szerint egy-egy erdélyi diák egymás után több német egyetemet látogatott, és így válogathatott a professzorok és kurzusok hallgatásában. Hazatérve Teleki Lajos nevelője lett 1791-ig, innen hívták meg az enyedi kollégiumba professzornak. Egykori tanít-

¹ Irásának közlésével köszöntjük a hetvenötödik életévét betöltő Vita Zsigmondot.

ványa, id. Zeyk János *Emlékiratában* így emlékezett meg róla⁶: „székelyfi, Benke Mihály nagytudományú, tekintetes ember, külföldi egyetemből beszállva, professzorságra lépve taníta a bölcselkedményt, filozófiát egész terjedelmében. A szilárd tanító szigorú rendet tartta; s Herepei mellett legfőbb tekintete lévén — csendes hangjától a legpajkosabb ifjú is remegett. Nem igen nagy vénségben elhalván az enyedi köztemetőbe tétetett.“

Maradtak róla még más életrajzi feljegyzések, így például Jakab György megírta azt, hogy „a vándor magyar színészek nagy pártolója volt“, és mint a kollégium rektora, ő fogadta Kazinczyt. A nemzeti színjátszás pártolása az ifjúságra is hatással volt, a nagy közönséget vonzó kollégiumi színi előadások megrendezéséhez is hozzájárulhatott.

P. Szathmáry Károly is csak kevéssel tudott többet az életéről. Megírta, hogy 1791-től 1817-ig tanított. Energikus, gyakorlati érzékkel bíró professzor volt, rendben tartotta, fejlesztette a kollégium vagyonát, és jól ismerte a nép életét, nyomorúságát. A továbbiakból kitűnik, hogy nemcsak jó gazda, hanem humánus szellemű férfi is volt, aki segített ott, ahol erre szükség mutatkozott. „Az 1812 éven kezdődőleg évenként súlyosodó szűk esztendőkből 1817-ig a collegium anyagi állását úgy igazgatta, hogy a 17-ben legmagasabbra hágott szükség idején képes volt a fő iskola insséggel küzdő jobbágyainak minden visszavárára nélkül felesgabonát kiosztani. [...] Hetenként egy kenyeret osztatott ki az éhező nép között“ — olvassuk róla. Az erdélyi éhínség idején román és magyar jobbágyok egyaránt élvezték a kollégium segítségét, amely az éhenhalástól mentette meg őket. Ezért tisztelték a kollégiumot a szegények.

Azt is feljegyezték Benke Mihályról, hogy latin nyelven tanította a filozófiát. Erre vall például Salamon József önéletrajza, aki az 1800-as években Benke tanítványa volt, és I. éves korában a vizsgán ezt a kérdést kapta: „Quid est imaginatio?“ (Mi a képzelet)? A kérdést részletesen kifejtette, és jutalmul 100 forintot kapott. Tehát latinul vizsgázott. De emellett Benke, úgy látszik, magyar előadásokat is tartott. A filozófia professzora az 1793—1794-i tanévben az I. osztályban két éven át tanította a lélektant, a filozófia történetét, a pedagógiát, az embertörténetet (*Historia Hominis*), a logikát és a metafizikát, a II. osztályban pedig az erkölcsi filozófiát. A természeti jogot ekkor Kováts József, a statisztikát és a politikát pedig Herepei Ádám tanította, de ez később megváltozhatott.⁸

Megjegyezzük, hogy Benke Mihály tanári munkásságának kezdetén már megtörténtek az első kísérletek a magyar nyelvű tanítás érdekében. Benkő Ferenc magyarul tartotta székfoglaló előadását, és azután magyarul kezdett tanítani Benke Mihály és Herepei Ádám is. Aranka György 1791-ben hozzáfog az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság megszervezéséhez, annak munkájába bevonja a korszak minden jelesebb professzorát és a tudomány pártfogóit is. Benke sem marad ki ebből a munkából, és 1794-ben „ígéri a filozófiára tartozó szokat a magyar nyelvre“ fordítani, sőt már „a filozófia hazai történetét“ megírását is.⁹ Ez akkor még különösen merész vállalkozásnak tűnhetett fel, és nem is valósulhatott meg. Megértette és támogatta az ifjúság önképző törekvéseit, a Nagyenyedi Magyar Társaságot, amely 1792-ben már kiadta a *Próba* című zsebkönyvet. Ebben segítséget nyújtott Herepei Ádám is, aki Genfben járt az egyetemre, és így biztosan jól tudott franciául. (A diákok Molière-vígjátékot fordítottak.)

Hajós József szerint előadásaiban bőven merített Crusiusból¹⁰, aki többek közt „a leibnizi maradi optimizmus elutasításával hatott a nagy königsbergire“. A nemzeti művelődés és a filozófia kérdéseiben tehát kétségtelen, hogy Benke haladó magatartást tanúsított, sőt nemcsak a Kant előtti filozófusokat, hanem a Kant munkáit is felhasználta tanításában. Ez tűnik ki a Teleki Tékának egy eddig észrevétlenül maradt, két kötetből álló, bekötött kéziratából, amely Benke Mihály előadásai nyomán 1805-ben készült. A két sűrűn teleirt kötet szinte négyszáz oldalt tesz ki, így tehát egy egész tanév anyaga van benne.¹¹

A kurzus első része: az *Erköltői philosophia*, egy egész kötetet tesz ki. Ebben Benke a következő meghatározást adta: „A Philosophia az a tudomány, amely szoros tudományos rendben magában foglalja az emberi esmeretnek legfőbb princípiumát, következképpen az úgy nevezett legfőbb igazságokat.“ Ennek az első része az elméleti filozófia, „ennek tzelja az, hogy az emberi értelmet gazdagítsa hasznos ismeretekkel“, Benke tehát *hasznos ismereteket* akart átadni a tanítványainak, ez tűnik ki az itt következő felosztásból is, amelyben akkoriban még kevésbé kidolgozott, a polgárosodás, a XIX. századi gazdasági fejlődés folyamán mindinkább kifejlődő tudományok területét, feladatait jelölte ki. A XIX. század elején ennek az enyedi professzornak azonban nem jut eszébe Apáczai Csere János, habár a *Magyar Encyclopaediát* és annak a gyakorlati életre vonatkozó törekvéseit ismernie kellett.

Az elméleti filozófia első és legrészletesebben kidolgozott része az *Empirica Psychologia*. A Benke lélektana főleg az érzelmek világát magyarázza részletesen. Ezt követte a *Logica*, amelynek tárgya „a gondolkodó és okoskodó ember”, és „megmutattja azt az utat, melyen az igaz eszméretre eljuthatni”, a *politia*, az *oconomia*, a *politica*. Ezeket itt csak megemlítette Benke, és bizonyára később foglalkozott külön is a politikával, az államtudományokkal, sőt már valamelyes közgazdasági és közegészségügyi, közrendészeti ismereteket is adott, de ezek a tudományok nálunk a városi élettel csak ekkor kezdtek kifejlődni. Egypár év múlva Köteles Sámuel Marosvásárhelyt már *statistikát* is tanított, erről azonban még nincs szó a Benke előadásában. A bevezető rész felosztásában megtaláljuk még az *Ontologia*-t, „amely megismereti a dolgokat magokban, azoknak legközönségesebb tulajdonságaival”, valamint a *Cosmologia Transcendentalist*-t is, amely „megismereti a mindenséget”. Ezeket Benke ebben a kurzusában nem tárgyalta, de valószínűek tartjuk, hogy a Kant filozófiáját vette alapul. Erre vannak *erkölcsi filozófiájának* gyakori hivatkozásai. Az erkölcsstanban adta elő Benke „az erkölcsi kötelességeket, a virtust”. „Tzélja ezen Tudománynak — mondotta —, hogy megismertesse mi velünk az erkölcsi embert, annak természetét”, továbbá azokat a szabályokat, amelyeket a „józan okosság” szab az ember elé, „hogy boldogabb lehessen”. Habár a továbbiakban az érzelmeknek, az indulatoknak, valamint az akarat törvényeinek részletes magyarázatát adta az enyedi professzor, gondolatainak a központjában mégis az erkölcsi ember kialakítása áll, aki — amint azt Kant tanította — az észre hallgatva jobbá, boldogabbá teszi majd a világot. Hangsúlyoznunk kell ezért a később még ismételtel visszaterő *virtus* szót. A *virtus* „az erkölcsi erő” és a „virtus gyakorlása” szerzi meg a boldogságot az embernek.

Költők, professorok, filozófusok, akiket a felvilágosodás eszméi vezetnek, az emberiség eljövendő és elérhető szabadságában hisznek az egész Habsburg-birodalomban, de a reakció idején már nem várhatnak semmit a politikai megmozdulásoktól, a forradalmaktól, mert látták, hogy azokat verbe fojtják, letörik. Egy távolabbi jövőben reménykedve, ezért megragadják azt, ami ekkor is lehetséges. Berzsenyi szerint „az ész az Isten, mely minket vezet”, de azt is tudja, hogy az még nem elég. A *virtusban*, a „tisztá erkölcs”-ben való hit erősíti meg a költőt, és csak ez tarthatja meg a hazát.

A szabadság, testvériség és egyenlőség eszméit nálunk nem lehet hirdetni, de a *virtus*, az erkölcsi erő megbecsülése és az arról valló, sokszor egy egész életet vezető tanúságtétel a fiatal nemzedék legjobb szellemeiben jelentkezik. Jellemző például, hogy a nagyenyedi diákok Kolozsvárt kiadott *Próba* című zsebkönyvében (1792) Montesquieu-nek ezt az epigrammáját közlik jó magyar fordításban:

*Egyedül a Virtus az az égi Gazdagság,
Amelytől függeni látszik a boldogság.*

Nem véletlen az sem, hogy a nagy német költők közül éppen a testvériséget és az ember boldogságát hirdető Schiller ragadja meg a Jénában is megforduló Bolyai Farkast, s megpróbálja lefordítani legszebb költeményeit. Benke Mihály azonban nem említi Schillert, hanem csak Bürgert és Gessnert, s így Enyedén ekkor még nem is beszélhetünk Schiller hatásáról.

Az azonban kétségtelen, hogy Benke jól ismerte a Kant előtti filozófusokat, több ízben hivatkozott Rousseau-ra, Helvétiusra, Hume-ra és az angol moralistákra, megemlítette a német filozófusok: Christian Wolff, (Christian?) Schmid, Christoph Meiners göttingai professzor munkáit, továbbá Jakob Ludwig Heinrich erkölcs-tanát, Baumgarten és Sulzer esztétikáját. De leginkább a Kant filozófiáját, erkölcs-tanát értékelte. Kant „megrostálja a régi moralisták princípiumait” — mondta Benke. Legfontosabbnak a *gyakorlati ész kritikáját* (*Kritik der praktischen Vernunft*, 1788) és *Az erkölcsök metafizikáját* (*Metaphysik der Sitten*, 1798), illetőleg *Az erkölcs metafizikájának az alapvetése* (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785) című munkáit tartotta; ezeket valószínűleg már németországi tanulmányai folyamán megvette, és belőlük indult ki. A továbbiakban szó esik majd Kant esztétikájáról, a Hufelandhoz irt levélről és mindenekelőtt *A tisztá ész kritikájáról* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781), majd ismételtel *A gyakorlati ész kritikájáról*. Ezeket tanulmányozta Benke a legalaposabban.

Az Erkölts metafizikája című második résznek és az etikának csak a jellemzőbb gondolatait említjük meg itt.

Az érzelmek és indulatok jellemzésében szintén Kantra hivatkozott Benke, de elfogadta Descartes felosztását. Eszerint vannak kedves, kedvetlen és elegyes indulatok. Kedves például az öröm, amely Kant szerint „az életerő megnyilatkozása”.

Felvetődik ezután az a kérdés: mi okoz az embernek gyönyörűséget? Ebből következett, hogy Benkének röviden össze kellett foglalnia a kor esztétikai felfogását. Első eset az, hogy az enyedi professzor a szép fogalmával is foglalkozik, és igyekszik áttekinteni az erre vonatkozó addigi felfogásokat, de arról nem vesz tudomást, hogy már előtte is jelent meg magyar nyelvű esztétika (Sófai József *Sulzer-fordítása*)¹². Először a görögökről szólt, akik szerint „a többféleségnek és különbségeknek megegyezése van a szépben”, de ez nem elégitette ki. Ezután Baumgarten, Sulzer és Mendelson esztétikai felfogására hivatkozott, és gyönyörködött „a természet harmóniájá”-ban is. A természet szépségét is meglátta német mesterreit követve (Sulzer), és természetesen eljutott Kant meghatározásához: „szép az, ami az embernek emeletesse (érdek) nélkül tetszik.” Tehát nem tőlem függ, hogy mit tartanak szépnek, mit nem. Benke azonban nem fogadta el ezt a meghatározást, ellenvetésként azt mondta: „a rózsának az illata az érdek, ami szebbé teszi.” Azt is észrevette már, hogy „a szép a társasági élet produktuma is”, ez pedig azt jelenti, hogy a társadalom változásával megváltozik a szépről való felfogás. Tovább folytatva a kutatást, arra a megállapításra jutott, hogy az a szép, ami az emberi természet mindhárom (érzelem, értelem, erkölcs) „kivánságát kielégíti, illetőleg, ha nem elégíti ki az erkölcsi érzéket”, nem is sérti azt. Ebből úgy tűnik, hogy a szépség az etikai szempontnak van alávetve, ezt természetesen tartjuk ebben a korszakban¹³. Az etika professzorának az erkölcsi szépséget kellett hangsúlyoznia, de Benke mentes volt minden dogmatizmustól, újra talált ellenvetést: „az erkölcsstelen személy is lehet szép.”

Benke arra is rámutatott, hogy az embernek van ítélőképessége, az ízlésünk (guszthus) függ az értelemtől, a szokástól, sőt az előítéletektől is. Gyönyörűséget talált a fantázia nagy alkotásaiban, a Bürger, a Gessner neve mellett feltűnik a Shakespeare-é is (itt: *Sexpir*), akinek ismerhette a *Hamlet*-jét Kazinczy fordításából is (1790). Értékelte a tragédia és a komédia hatását, de nem említett egyetlen magyar költőt, egyetlen képzőművészeti alkotást sem. A „homo moralis” azokat nem veszi észre.

„A legnagyobb gyönyörűség az igaznak megismerése” — mondotta, és jellemző módon leginkább „az erkölcsi gyönyörűség”-et méltatta. Külön szakaszt szentelt a becsületnek, valamint az „erkölcsi és elmebeli jó tulajdonságokon” felépülő becsüvagnak, amelyet megkülönböztetett a nagyravagyástól. Elítélt minden túlzott tekintélytisztelést, azt sem hallgatta el, hogy „a barbároknál a papok a népet az uralkodó akarattá tudják hajtani”. Ez pedig már lényegében a népnevelés, a nép felvilágosításának kötelességét jelentette.

Ezek után a nevelés hatásáról, a következő részben pedig a kötelességeinkről szövelt Benke. Lényegesnek tartjuk, hogy észrevette és értékelte a játék ösztönét. „Majd minden játékban van valami jó” — mondotta.

A társadalmi kérdésekben Benkét a humanizmus és az angol felvilágosodás eszméi vezették, a társadalmi fejlődésnek volt a híve, mint Benkő Ferenc, és olyan társadalmi rendszert tartott ideálisnak, amely biztosítja a lelkiismeret szabadságát, és a nép javát szolgálja. Így már előkészítette az utat Köteles Sámuelnek, aki határozottabban foglalhatott állást a demokrácia mellett.

Ismerte a nép életét és az emberiség fejlődésének fokozatait: „Már régtől fogva dolgoznak azon a nagy Politikusok, hogy olyanokká tegyék a statusokat, hogy a szegénység ne kénytelenítessék egész nap barmoskodni, hanem csak annyit, amennyivel rendes szükségéit kielégítheti.”

A kormányzatokról írva Benke kifejezte a maga felfogását. Ezek között elsőknek a „despotai igazgatást” határozta meg. Ha az uralkodónak „hatalma vagyon szabadságától és életétől is megfosztani”, ha „ez nagy adókkal kénye szerént terhelheti; ez a nép despotizmus alatt él. E hát a szánakozásra legméltóbb igazgatásnak formája”. Az ilyen kormányzatot Benke éppen olyan határozottan ítélte el, mint professzortársa, Benkő Ferenc, aki a *Parnassusi időtöltés*-ben rámutatott az amerikai élet nagy ellentéteire, a négernek nyomorult helyzetére.¹³ „Amerikában a szeretsenek rakásonként aggattják fel magokat a fákra, mert nem szenvedhetik a Spanyol despotizmust.”¹⁴ Amikor Bölöni Farkas Sándor még nem fedezte fel az amerikai demokráciát, az erdélyi ifjúság mint riasztó, félelmetes és lázító példát ismerhette meg az emberirtó spanyol hatalmat, a gyarmati kizsákmányolást, így erősödött meg benne az általános emberi jogok követelése, az a humanizmus, amely a faji, nemzeti ellentétek és az elnyomás ellen harcol, amikor majd arra több lehetősége nyílik, a reformkorban. Hasonló értelemben beszélt az emberi jogokról és a haza iránti kötelességekről Herepei Adám is, s így a felvilágosodás haladó eszméi egyszerre többfelől hatoltak be az ifjúság körébe.

Különös figyelmet szentelt Benke Mihály „a republicai igazgatásnak”, megkülönböztetett rokonszenvvel beszélt róla. „A republicai igazgatás alatt a nép

legnagyobb része szabad és nem tartozik másnak engedelmeskedni, hanem csak a [...] magok akarattal készült törvényeknek és annak, akit ezen törvények előlüljévé tettek. Egy ilyen igazgatás alatt az élet szerete igen nagy, mert a természeti szabadság megvagy; itt az ember maga magát betsüli, betsüli magában a természeti jussokat, érdemét, virtust; itt az értelem, elmésség élesség kifejlődnek; kedve van az embernek a munkához, mert tudja, hogy amit szerez, az övé, a fainabb mesterségek is igen nagy tökéletességre mennek; itt a büntetések szelidek, mert a büntető is a törvény alatt vagy, és mikor büntet, felteszi, hogy a sor reá is kerülhet... A Hollandus nem szenvedheti az *alázatos szolgáját*." Benke a köztársaság utópiáját eleventette meg hallgatói számára, amelyben a törvények biztosítják az emberek szabadságát és boldogságát, ahol nincs kizsákmányolás, tehát a jobbagyság megszűnt, és így kifejlődhetett az ipar. Kétségtelen, hogy Benke elítélte a hazai feudális rendszert, saját tapasztalataiból láthatta, hogy milyen elmaradott az erdélyi gazdasági élet, és át kell térni a belterjes gazdálkodásra, amely a kollégiumnak több hasznot hoz, de a jobbagyainak megélhetését is jobban biztosítja. Erre a szövegművelés nyújtott példát és további lehetőségeket.

Érdekes, hogy Benke felismerte a köztársasági államforma veszélyeit is, amelyek Athénben még Periklész is fenyegették. Úgy látszik, hogy a dolgozó ember igazi megbecsülésére leginkább Hollandiában látott példát. Egy kiegyensúlyozott, demokratikus rendszer lehetett tehát számára az ideál, de az erdélyi társadalmi és gazdasági életre vonatkozólag itt nem találunk semmi utalást, talán ez az oka annak, hogy az utókor megfeledkezett róla.

A kurzus első, terjedelmesebb részének végén „a monarchiai igazgatás [...] mérsékelt” formájáról beszélt, ilyennek nevezte az angliait és a magyart, amelyben „hathatós rugó a nagyravágyás”, és „ha a büntetések szelidek, a nép is szelidül, ha kemények a büntetések, a szív eldurvul”. Egy évtizeddel a Martinovics-féle összeesküvés után csak ilyen általános jellegű, filozófiai megállapításokkal fejezhette ki az enyedi professzor tiltakozását a szabadság, a függetlenség hirdetőinek üldözése ellen. Kazinczy csak néhány évvel azelőtt kerülhetett ki a börtönből, Csokonai abban az évben halt meg, de a verseit a diákok bemásolták versgyűjteményeikbe. Az üldözött, a bebörtönzött írók, politikai összeesküvők nevét sokáig említeni sem lehetett. De lehet, hogy az enyedi professzortól távol állottak a nemzeti irodalomnak ezek az alkotásai. Nem beszélt róluk.

Az erkölcsi filozófia második és harmadik része az erkölcsi érzést és a kötelességeinket határozza meg Kant tanítását követve. Már a gyermek is különbséget tud tenni a jó és a rossz között, de csak a nevelés által fejlődik ki az „erkölcsi erő”, a virtus, és „a virtus gyakorlatára szerzi a boldogságot”. A neveléssel megérősíthetjük a kötelességszeretetet tanítványainkban; ez a gondolat végigvonul Benke egész kurzusán, és a nevelés jelentőségének olyan értékelése tűnik ki belőle, amely visszatér később Köteles Sámuel előadásában is.

Az itt következőkben Benke ismételtén hivatkozik Kantnak *A tiszta ész kritikája* és *A gyakorlati és kritikája* című alapvető munkáira, és arra a kérdésre válaszol, hogy mi az ember feladata, kötelessége, mi teszi értelmessé, értékessé az emberi életet: „A mi rendeltetésünk pedig az, hogy mi a tiszta eszméretekben is előbb, előbb mennyünk, erre pedig munka kell. [...] Az embernek pedig kötelessége az erköltsi tökéletességben szüntelen előbb, előbb menni, ez szorgalmatosság nélkül nem lehet. A munka, a hasznos foglalatosság megmenti az embert sok erköltsi rossztól, nem enged időt, alkalmatosságot arra, hogy az ember képződési kitsapongjanak.”

A munka megbecsülésének, erkölcsi jelentőségének hangsúlyozásával Benke megközelíti a XIX. századi materialista filozófusok eszmevilágát, amelyben a munka mint társadalomformáló erő központi helyet kap.

Röviden tárgyalja Benke az Istenhez való kötelességeket, és végül, amikor az ember társadalmi, hazafiúi kötelességeiről beszél, ismét a felvilágosodás jellegzetes törekvéseivel találkozunk. Azt hangsúlyozza ugyanis, hogy a hazafi dolgozók, amennyiben lehet, „a tévelygő, babonás vélekedések ellen, melyek a hazát boldogtalanná teszik”, és terjessze „a megvilágosodást”. Egy erdélyi filozófus a XIX. század elején méltán tarthatta hazafias kötelességének a babonás hiedelmek elleni küzdelmet. Azok még általánosan el voltak terjedve a nép körében, és még inkább fordult a falusi javasasszonyokhoz, mint az orvosokhoz. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy mennyi nehézséggel járt a burgonyatermesztés népszerűsítése a nép körében, vagy hogy milyen bizalmatlanul fogadták kezdetben a himlőoltást és minden újabb, kötelezővé váló orvosi rendelkezést.

Ilyen körülmények között a filozófia tanításának, amely a felvilágosodás eszméit terjesztette, és előkészítette a politikai jogok, valamint a jobbagyság felszabadításának a követelését, néhány évtizeddel később különösen nagy jelentősége

volt. Benke Mihály gondolatvilágától egyenes út vezetett az enyedi kollégiumban Köteles Sámuel bölcséletéhez és Szász Károly politikai eszméihez, de azt is érdekes számon tartanunk, hogy tanítványai sorában ült Kőrösi Csoma Sándor is. Senki sem hallgatta meg úgy és tette egészen magáévá az akaratról, a kötelességekről, a fáradságtalan munka és az állandó erkölcsi tökéletesedés parancsairól elhangzott előadásokat, mint éppen ő. De nem egyedül állott azok között, akik egész életükbe bevitték a társadalom haladásáért, a nép felvilágosításáért való küzdelem állandóan munkára sarkalló gondolatait, és akik ezzel együtt ki merték mondani azt, hogy „a lelkiismeret szabadságát [...] az uralkodónak is megszorítani nem lehet”. A szigorú kollégiumi törvények kötelességteljesítésre, a közösségi élethez való alkalmazkodásra, de emellett önállóságra, a jogokhoz való ragaszkodásra és a tehetségek megbecsülésére neveltek. Erről tett tanúságot később számos visszaemlékezés és emlékirat Ujfalvi Sándortól Teleki Domokosig vagy Mikó Imréig, akik a kollégiumnak a közösségi életre nevelő hatásáról hálásan írtak.

Vita Zsigmond

JEGYZETEK

1. Hajós József: *Korai Kant-kötetek Kolozsvárt*, Utunk, 1979. 9.
2. Nagy József: *Kant*. In: *Gondolkodók*. Bp., é. n.
3. Deák Farkas: *Gróf Teleki Domokos emlékezete*. Bp., 1881. 6.
4. Hajós József: *Köteles Sámuel*. Buk., 1969.
5. Benke Mihály életét P. Szathmáry Károly: *A Gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagy-Enyed, 1868. című munkájában foglalta össze röviden (301.). Egyetemi tanulmányairól l. Borzsák István: *Budai Ezsaiás*. Bp., 1955. 192. és *Protestáns Szemle*, 1889. I. 200. — Életrajzát l. P. Szathmáry Károly: *A Bethlen-Kollégium levéltára*. Ms. 502. II. 31. és II. 33. a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban.
6. Id. Zeyk János *Emlékirata*. Másolat. Ms. 334. a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban.
7. Sámuel Aladár: *Autobiográphiám*. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1877. 439., 456.
8. Az 1793—1794-i tananyag-beosztást l. Ms. 196. *Leges Collegii Albensis, Bethlen-Rákocziანი antiquae*. 70—72. Kézirat a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban.
9. Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Buk., 1955. 347. Idézi Hajós József.
10. Hajós József: *I. m.*, 19—20.
11. *Erköltői philosophia. Professor Benke Mihály szerént*. Ms. 177. a marosvásárhelyi Bolyai—Teleki Könyvtárban. Két bekötött kötet, az első kötet lapjai számozatlanok, a második: 88+59 l.
12. Benke előadásai előtt huszonhét évvel Sófalvi József már lefordította Sulzer esztétikáját. L. Hajós József: *Aki megérdemli a bölcs nevet*. A Hét, 1979. 8.
13. Benke esztétikai és filozófiai felfogása közel áll a német felvilágosodás íróinak hasonló szellemű nézeteihez. Lessing szerint például a művészet feladata az embereknek az erkölcsiség szellemében való nevelése. Valószínűnek tartjuk, hogy Benke ismerte Lessing és Schiller munkáit, de nem hivatkozott rájuk. Vö. *A filozófia története*. II. Bp., 1960. 20—24., ugyanítt Kantról: 33—48.
14. A fentiekhez hasonló, ugyancsak élesen elítélő felfogást fejezett ki a Köteles Sámuel politikai kurzusa. L. Hajós: *I. m.*, 101—125. A felvilágosodás humanista felfogását Gáll Ernő *A humanizmus viszontagságai* (Buk., 1972) című munkájában jellemzi. Benkő Ferencről l. tölem: *A természet megismerésének útján*. In: *Tudománnyal és cselekedettel*. Buk., 1968. 179—206. *A Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. május 1-én jelentette, hogy Benkő Ferenc, Benke Mihály és Herepei Ádám magyarul kezdtek tanítani, de a főkonzisztórium 1792 szeptemberében újra elrendelte a latin nyelvű tanítást. (Benkő Ferenc kéziratosa hagyatéka a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban.) Herepei Ádám hazafias szellemű tanítását Hege-dűs Sámuel dicsérte halotti beszédében (*A közhasznú professzor és historicus egy halotti beszédben*. Kvár, 1814).

A népességnövekedés kérdőjelei

Gondolatok a könyvtárban

Nem tévednek a szakemberek, politikusok, akik az emberiség ún. *globális problémáit* helyezik előtérbe. Köztudott, az emberiség eddigi története folyamán először kerül szembe olyan problémákkal, amelyek nem korlátozhatók regionális egységekre. A népesség és az ipari termelés gyors növekedése következtében lényeges változások történtek (még inkább történni fognak!) az emberiség létfeltételeit biztosító környezeti egyensúlyban. Az ökológiai egyensúly bizonytalanságai földgolyónk minden lakóját érintik. Az egyik legnagyobb fenyegető veszély a fejlett és a fejlődő országok között keletkezett egyenlőtlenségekben rejlik. Észak-Amerika és Európa — például — a világ népességének 19,2 százalékával a világ jövedelmeinek 61,8 százalékát birtokolja, ezzel szemben Ázsia a népesség 52,7 százalékával a jövedelmeknek csak 10,7 százalékát kapja. A világhelyzetet az súlyosbítja, hogy a fejlett országok jövedelme gyorsabban emelkedik, mint a fejlődőké, ugyanakkor a világ népessége Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában robbanásszerűen növekedik.

Földünk lakossága az egymilliárdot több ezer év folyamán, a XIX. század húszas éveiben érte el, a kétmilliárdot az ezt követő 110 év alatt, de a harmadik milliárdhoz csak harminc év kellett. Ahhoz, hogy elérje a jelenlegi 4,3 milliárdot, mindössze 15 évre volt szükség. A demográfusok szerint 2000-ben a világ lakossága legalább hatmilliárd lesz.

A népességi helyzet másik jellemzője a kontinensek közötti egyenlőtlenségek növekedése. A XX. század első két harmadában a világ népessége a kétszeresére szaporodott, Afrikáé viszont csaknem háromszorosára, Latin-Amerikáé három és félszeresére. Újabb adatok szerint a népességrobbanás epicentruma Latin-Amerikából az afrikai-ázsiai országokba tevődött át. A növekedést a születések számának emelkedése mellett a halálozások csökkenése is befolyásolja. Még Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában is sikerült a halálozási arányszámot, elsősorban a gyermekhalandóságot, lényegesen csökkenteni. Mindez a biológiai tudományok és az egészségügy fejlődésének köszönhető.

A népességnövekedésnek van biológiai paradoxonja is. A fejlődő országokban még a mindennapi kenyér megszerzése is problémát jelent, a gyengék, betegek meghalnak, a természetes szelekció érvényesül. Ezzel szemben a gazdag országokban a természetellenes szelekció fokozatosan kiszorítja a természetet: a fogamzásgátlás és más módszerek alkalmazásával a leendő népesség jelentős része elpusztul, mielőtt a világra jönne. De növekszik a kóros génekkel születők száma, mert a kényelemre berendezkedő szülők mindent elkövetnek azért a magzatért, akit akarnak. Ahogy a szakemberek mondják, már a méhen belüli időszakban megkezdődik a küzdelem a természetes kiválasztódás érvényesülése ellen: „A fejlődési tendenciákat figyelembe véve igen valószínűnek látszik, hogy a különbségek belátható időn belül sok helyütt kiegyenlítődnek, és a természetes szelekció helyébe sok esetben a természetellenes szelekció lép. Ez ugyanis az életkörülmények javulásával szükségszerűen jelentkezik az elsődleges szükségletek kielégítése után.” (Csaba György—Vörös László: *Ma és holnap*. Bp., 1975. 16—17.)

A népesség növekedése nem állandó tendencia. Európában a XIX. század második felére (még inkább végére) a gyors növekedés lelassult. Az ipari fejlődés, a proletarizálódás és a városiasodás új magatartást alakított ki. Az agrártársadalmakra jellemző sokgyermekes családmodell elvesztette vonzóerejét, a jobb életkörülmények nem ösztönzik sokgyermekes család alapítását. De megjelenik az előbb említett biológiai paradoxon, fokozódik a természetellenes kiválasztódás: a kisebb család a minőségileg gyengébb gyermek felnevelését segíti elő.

Napjainkban a fejlődő országokban megkezdődött az agrárgazdálkodásról az ipari gazdálkodásra való áttérés. De továbbra is megőrződött az agrártársadalomra jellemző népességreprodukció. Kérdés, hogy a hagyományos család típus meddig tud ellenállni, a nagy szaporulat mellett állandósítani lehet-e az életszint emelkedését. Hogyan oldódik meg a „harmadik világ” országainak élelmezése?

A világ népességének problémáival foglalkozik Semlyén István könyve (*Hétmilliárd lélek*. Buk., 1980). Az előbb leírtak és a könyv olvasása közben gondolkoztam el azon, merre is tart az emberiség gyarapodása. A szerző bevezetőjében a Janus-arcú problémák szerény figyelőjének nevezi magát: „Mindössze — írja — arra érez magában erőt, hogy kísérletet tegyen a világ és ezen belül az európai és hazai népesedési valóság pillanatnyi tárgyi helyzetének felvázolására, és ennek érdekében ne pusztán számadatokat soroljon fel és vessen össze, hanem a közeli és távolabbi múltba visszatekintve s a jövő lassan kibontakozó láthatárát vizsgálva párhuzamokat vonjon, összefüggéseket keressen, objektív helyzetjelentést igyekezzék adni.” (7.) Semlyén István jóval többet nyújt a tárgyilagos helyzetjelentésnél. Legfőbb érdeme, hogy az ismeretközlést, a tájékoztatást összhangba tudja hozni a problémák megfogalmazásával. A könyvtárnyi irodalomból, melyet a népesedési problémáról írtak, a legsikerültebb tanulmányok, könyvek gondolkodásra, a kérdések fölötti töprengésre készítetik az olvasót. Semlyén István könyve ezek közé tartozik. Tudományos tárgyilagosságára jellemző, hogy jöttányit sem enged az annyira elterjedt prognóziskészítés csábításainak. Aki szakismereteket akar szerezni, azokat is megtalálja; az *Omega pont vagy lassuló gyarapodás?* című fejezetben például megismerheti a logisztikai görbéket, a kohorsz módszert, elméleti modellek készítését.

Semlyén István összefoglaló és ugyanakkor problémákat láttató könyvét a sorozat — *Korunk könyvek* — egyik legsikerültebb darabjának tartom. Csak elismeréssel szólhatok a szerző munkájáról és a sorozat szerkesztőiről, mert ilyen és ehhez hasonló könyvekből és tanulmányokból érthetjük meg helyzetünket a világban. Mondhatnám úgy is, hogy a jelen körülményei között a globális, az egész emberiséget foglalkoztató problémák ismerete nélkül csak fogyatékos helyzetképet alkothatunk önmagunkról. Semlyén István könyvében a népességnövekedés sokrétű és bonyolult problematikáját nem elvontan elemzi, hanem a mi gondjaink és problémáink nézőpontjából.

A fejlett európai országok többségében évek óta harc folyik a család méreteinek további csökkenése és a lakosság elöregedése ellen. Az NSZK lakossága a mai 62 millióról az ezredfordulóig 57,7 millióra apadhat. Hasonló a helyzet Angliában, Ausztriában, Svédországban, az NDK-ban és nem sokkal jobb Magyarországon, Belgiumban. Ezekben az országokban az egy nőre jutó gyermekszám kettő alatt van; hosszabb távon nem pótolja a mostani népességállományt.

Semlyén István foglalkozik könyvében Románia népességének alakulásával. Érdemes adatai közül a legjellemzőbbeket kiragadni. Az egyesült román fejedelemségekben, a háborús veszteségek és az ismételt visszatérő kolerajárványok ellenére, a lakosság száma 1859—1912 között — fél évszázad alatt! — közel kétszeresére emelkedett. Erdély, valamint a Partium és a Bánság magyar, román, német és más nemzetiségű népessége jóval lassabban szaporodott: az ipari forradalommal járó népességrobbanás itt elmaradt, a halálozási arány csökkenésével párhuzamosan a születések száma is apadni kezdett.

A nálunk végzett két utóbbi népszámlálás között eltelt 11 év alatt az ország népe közel 2,5 millió fővel gyarapodott, ami 1,1 százalékos átlagos növekedés. Eszerint Románia a népességyarapodást illetően Európában az emelkedő országok közé tartozik. Érdekes, hogy az ország három legszaporább megyéje Vaslui, Iasi és Botoşani. A történelmi országrészek között Moldva népessége a legszaporább. Feltűnően alacsony a születések száma Arad, Temesvár és Krassó-Szörény megyében.

A Romániában élő nemzetiségek számának gyarapodása lassú. Az 1977. évi népszámlálás előzetes adatai szerint a romániai nemzetiségek száma 2 557 695 lélek, az ország lakosságának 11,9 százaléka. A magyarság lélekszáma 11 esztendő alatt mindössze 87 000 fővel nőtt, viszonyszámokkal kifejezve az ország 12,9 százalékos gyarapodásával szemben a magyar nemzetiség gyarapodása csak 5,4 százalékos volt. Semlyén István számításai szerint a 11 év alatt „a magyar nemzetiségű családokban világra hozott újszülöttek hozzávetőleges száma ezek szerint 336 000 volt, ami a két népszámlálás végeredményének közeparányosához viszonyítva 18,36 ezreléknek felel meg, szemben az országos 20,8 ezrelékes, az erdélyi 20,3 ezrelékes és a körösvidéki-máramarosi 19,5 ezrelékes átlaggal”. (203.) Csak Hargita és Kovászna népessége gyarapodott a várakozásoknak megfelelően. Hargita népessége 15,7 százalékkal, az országos átlagot 2,8 százalékkal meghaladó arányban nőtt, Ko-

vászna megyében a gyarapodás 12,6 százalék volt, ami nagyjából megfelel az országos átlagnak. Hargita és Kovászna megye magyar lakossága a romániai magyarságnak csak 25,4 százaléka. A lemaradás az ország többi megyéjében nagyobb.

Semlyén István megkísérli a lemaradás okainak összefoglalását. Az okokról átfogó képet nem tud nyújtani, mert e területen módszeres, interdiszciplináris kutatómunkára volna még szükség. A lemaradás magyarázatát — szerinte — „a magyar nemzetiség [...] termékenységéi magatartásában kell keresnünk“ (202), továbbá az interetnikus házasságokban, valamint a városiasodással együtt járó életmódváltozásban és a hagyományok megváltozásában. Figyelemreméltó adat: a nemzetiségi város—faluk aránya 52,8—47,2, a városokban és a peremközségekben élő magyarok száma meghaladja a 900 000 főt.

Általános tapasztalat, hogy a termékenység rendszerint akkor kezd csökkenni, amikor a népesség 60-70 százaléka városlakó lesz, s a férfi munkaerő mintegy negyötöde nem a mezőgazdaságban dolgozik. A romániai magyarság, és a többi nemzetiség is, e felé tart.

Ezek a magyarázatok, tapasztalatok nem adnak a népesség lassú növekedésére kielégítő választ. Semlyén István is ezért sürgeti a rendszeres kutatómunka megindítását. A nemzetiségi népesség kutatásában a gazdasági-társadalmi tényezők mellett megkülönböztetett figyelemben kell részesíteni a társadalomlélektani tényezőket.

Vitathatatlan tény, hogy az emberiség majdnem egyharmada — számításaim szerint több mint egymillárd ember — nemzetiségi közösségként él a földgolyó különböző országaiban. A népességrobbanás nem esik egybe a nemzetiségek, etnikai csoportok szükségszerű beolvadásával a nagyobb egységet jelentő nemzetekbe. A csökkenő vagy a stagnáló lélekszám nem elkerülhetetlen velejárója a nemzeti és a nemzetiségi együttélésnek. Az észak-amerikai néger kisebbség gyorsabban szaporodik a fehér bőrű többségnél, a jugoszláviai albánok száma gyorsabban nő, mint a szerbeké, horvátoké, szlovéneké; a Szovjetunió ázsiai köztársaságaiban élő kirgiz, üzbec, tadzsik, türkmén nők kétszer olyan termékenyek, mint az orosz asszonyok. Ez utóbbi helyzetkép nem szorítkozik kizárólag a Szovjetunió köztársaságaira: a világ más területein is kimutatható ilyen tendencia. Hasonló szaporulat figyelhető meg az életmódban és a kultúrában a türkménekhez legközelebb álló kurdoknál is. A kanadai franciák az angoloknál és a többi kanadai nemzetiségnél magasabb népszaporulatukkal tudták erősíteni befolyásukat. A népességcsökkenés tehát nem elkerülhetetlen velejárója a nemzetiségként létezésnek.

A felsorolt példák különböző életmódú és kultúrájú népekről tudósítanak. Alapos elemzésre szorulnak mindegyik nemzet életmódjának és társadalmi körülményeinek összetevői.

A népesség világméretű növekedésével összefüggésben felvetődik a nemzeti és nemzetiségi integráció stabilitásának bonyolult kérdéskomplexuma. Elsősorban azért, mert megfigyelhető, adatokkal bizonyítható (a nemzetiségek számbeli gyarapodása), hogy az etnikailag sokszínű világ konszolidációja felé haladunk. Annál is inkább, mert a számbeli gyarapodás egyben a nemzetiségek stabilizálódását is jelenti.

A Föld életképes etnikai-társadalmi szervezetei (európai fogalmaink szerint: nemzetiségei) 85-90 százalékban endogám jellegűek. A nemzetiségi népesség állandóságára vonatkozóan szükséges J. V. Bromlej számításait idézni: „Hogy az etnoszra nézve milyen következményekkel jár a 10-15%-nyi vegyes házasság, az mindenneke előtt attól függ, hogy az ilyen házasságból származó gyermekeknek mekkora hányada vallja majd magát az illető etnoszhoz tartozónak. Még ha feltételezzük is, hogy 10%-nyi vegyes házasságból származó valamennyi gyermek a másik etnosz közösségébe fog tartozni, az utódok egyszerű újratermelődése során is 5-6 nemzedékre, tehát legalább 100-150 évre van szükség ahhoz, hogy az adott etnosz lélekszáma felére csökkenjen. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy amennyiben a vegyes házasságokból született gyermekek 50%-a megőrzi az adott etnoszhoz való tartozását, akkor az utódok egyszerű újratermelődése során ezek a házasságok nem mutatkoznak meg az illető etnosz lélekszámán.“ (*Etnosz és néprajz*. Bp., 1976. 149.) Bromlej számításai olyan esetekre vonatkoznak, amikor a természetes beolvadás érvényesül. Az erőszakos asszimiláció révén, főleg antidemokratikus politikai rendszerekben, nemcsak az utódok hovatartozását szabják meg, hanem a felnőtt lakossággal is lelket cseréltetnek, egyrészt azzal, hogy az előrejutást, az érvényesülést, a kívánt státus megszerzését etnikai hovatartozáshoz kötik, másrészt erőszak alkalmazásával népességet toboroznak a „különbek“ kijelentett nemzetnek, nem ismerik el a kollektív nemzetiségi jogokat, az intézmények, szervezetek működésének szükségességét és jogosságát.

A modern ipari társadalomban, amely felé a „harmadik világ“ országai is tartanak, az intézmények közül a legfontosabb stabilizáló tényező az anyanyelvű iskola. Az amerikai szociológusok megfigyeléseinek sokasága bizonyítja, hogy az amerikai életstílus elfogadtatása a fiatalokat minduntalan arra sarkallja, hogy eltávolodjanak az etnikailag homogén család szokásokban, hagyományokban, kultúrában gyökerező kötelékeitől. A család és az iskola a legfontosabb továbbítója a kultúra etnikai értékeinek és információinak. Mintegy összefoglalóul, figyelmünket a világ sokszínűségének várható jövőjére összpontosítva, megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségi közösségek csak olyan társadalmakban képesek létük megőrzésére és megszilárdítására, ahol a beolvadást erőltető beavatkozás korlátozott, de leginkább ott, ahol egyáltalán nem kerül rá sor.

A világ és az emberiség globális problémáit illetően a társadalmi haladást alapjaiban veszélyeztető jelenségekre kell elsősorban figyelni. Ezek a problémák külön-külön, de még együtt sem — így a népességnövekedés sem — oldhatók meg. Gondolok az emberiséget veszélyeztető világkonfliktusokra, az ésszerű alternatívákat zárójelbe tevő ideológiák uralmára, az egyetemes emberi értékektől és érdekektől való tudatos eltávolodásra, a szavak uralmára az emberek és a dolgok fölött, mindazokra az álértékrendszerekre, amelyeket a kényszer, a szervezett meggyőzés fogadtat el a „megváltoztathatatlan fejlődés“ nevében. Ezért történhet meg a tudomány és a technika századában, hogy nemzetek, nemzetiségek, népcsoportok létezését vonják kétségbe nyíltan vagy rejtetten, mondván, hogy a nagyobb egységbe asszimilálódás pozitív folyamat. Végző soron az általunk tárgyalt etnikai sokszínűség konszolidációját tagadják.

A szellemi, erkölcsi, világnézeti megújulás tarthatja nyitva az emberiség alternatíváit és a globális problémák megoldását. A kultúra „abban segíti az embert, hogy meghaladja mindenkori valóságának létező diszkordanciáit“ (Claude Lévi-Strauss). E diszkordanciák egyike a bürokratikus, jezsuita jellegű, türelmetlen teologikus szellem. Marx írta: „A bürokraták államjezsuiták és államteológusok.“ A tudományos-műszaki forradalom világméretű kiteljesítése, a globális problémák megoldása elválaszthatatlan az olyan morális-humán központú kultúrától, amely — reméljük — képes a diszkordanciák megszüntetésére, és a társadalomvezetés olyan új rendszerét hozza létre, amely a legmesszebbmenően türelmes a különböző értékrendszerek és a nemzetiségi sokszínűség iránt.

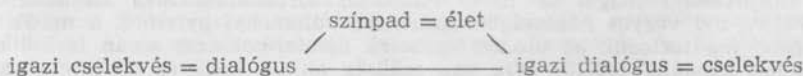
Fábián Ernő

Nyilvánvalóságok

Bevezetés

„...az igazi cselekvés a színpadon a dialógus, az igazi dialógus az életben a cselekvés.“ (Huszár Sándor: *Színház [majdnem] az egész világ*)

Csak a fokozottabb szemléletesség kedvéért rajzoljuk ide emez aforizma zárt és kihívóan tökéletes képletét:

Amint látjuk, a megfelelések annyira pontosak, hogy már maga ez az egyetlen mondat igazolja a címet, amely Shakespeare-től (és nem „Segszpir“-tól) vététtét át. Cím igazolja aforizmát, aforizma igazolja címet — egyremegy: as you like it. Huszár Sándor azonban még apró engedményt is tesz, ami a „(majdnem)“ betoldásban jut érvényre. Mielőtt ezt a „(majdnem)“-et vennők kissé szemügyre, a képlet adta egyéb megfelelésekről kell szólanunk, ugyanis a „(majdnem)“-nél kezdődne egy egészen másfajta regény; számunkra azonban csak az a kettő létezik, amit Huszár megírt. Avagy valóban két regény-e? Mert a fent idézett aforizmából következik Huszár szerkesztési módszere, amely a „teljes nyilvánvalóság“ jegyében fogant. A módszer egyöntetűségéből pedig további következmények adódnak. Hogy

1. a két regény — *Így láttam a trapézról*. Buk., 1979.; *Színház (majdnem) az egész világ*. Buk., 1980. — végül is egyetlenegy: egyik a másiknak a folytatása, vagy éppen fordítva. Így is elcímezhetnők őket: I. Világ az egész színház, II. Színház az egész világ. 2. A második regény vége — mint azt később meglátjuk — hangvételében, hangulatában azonos az első regény kezdeteivel, olyannyira, hogy ha emez első nem kezdődne kifejezetten a gyermekkorral, akkor az olvasó azt is hihetné, hogy „a hátulsó megy elől“. És: 3. mint azt megint csak később fogjuk kifejteni, a szerző számára „történelmi pillanatként“ számitó két „reznációs pontja“ eme két regénynek elhozza a főszereplő angvallá átlényegülését, csak hogy a két könyvben más-más előjellel. De térjünk vissza első asszertációnkhoz s ahhoz a következményéhez, hogy e két-egy könyvben minden a nyilvánvalóság jegyében kelt, s innen szerző és szereplő gyakori meghasonlása világgal, irodalommal, önmagával. Ahelyett, hogy a kritikus bizonyítana, bizonyítsa a tételt maga a szerző, hisz ő állította föl. Az idézeteket pedig nem esetlegesen ragadtuk ki, de nem is a kimerítő teljesség igényével, bár e tétel helyességének igazolására ugyancsak vissza fogunk élni az idézetek használatával, s lévén hogy e pillanattól a két könyvet egyként fogjuk kezelni, az idézetek helyének föltüntetését a továbbiakban mellőzzük.

„— Ezért nem tudok írni! — szólalt fel ekkor a Diri. — Pedig bevallom, próbáltam. De a dolgok túl nyilvánvalóak. Nem tudom feltenni a csörgöspikát, nem tudok feltárni, s így nyilván megfejteni sem titkokat. Manapság nincsenek titkok. Nevetségesnek érzem magam, mikor holmi jöttment sztorikkal szórakoztatom a közönséget. Nevetségesen naivnak, hisz sztori van dögivel, bárki elmondhatja ezt is és az ellenkezőjét is. De hát ezért ír az ember? És nem azért, hogy bizonytalanságokon vergődjön által, és így legalább a saját lelkiismeretét megnyugtassa? Persze nem nyugtathatja meg, mert a bizonytalanságai megmaradnak. Nincs mérce, uram! Nincsenek normák. Megírja az ember a művet, jó esetben ki- vagy előadják, és akkor mi van? És megdicsérik, vagy meg sem dicsérik, ami tulajdonképpen egyremegy. Talán jobb is, ha nem dicsérik, mert akkor legalább a sikertelenségben társakra akad. Ha dicsérik, félsz, hogy zseni lesz, és ott nincs pardon, mert a zseni nálunk divatcikk, akinek kötelezően fel kell mázolni a cipőjére a nemzetközi piacok sarát. Esetleg szilvórium helyett történelmet kell lehelnie.“ Az idézet nemcsak a fenti állítást igazolja, nemcsak a nyilvánvalóságon kesereg, hanem egy sor másvalamit is megvillant: rejtett gőgöt, ugyanabba a nyilvánvalóságba vetett mély hitet s egyben kételyt is íranta, földolthatatlan antinómiát, sértődöttséget... De vegyünk egy másik idézetet, amelyik újfent igazoló jellegű, ám valamivel hangsúlyosabb benne a kételyre utaló kérdés: „Az urak állandó nehézségeket gördítenek a regényírás útjába. Abban már az elmúlt könyv alkotása során megegyeztünk, hogy az írói fantáziát sikeresen helyettesíti a valóság. De arra vonatkozóan nincs recept, hogy mit kell tenni, ha se valóságunk, se fantáziánk!“ Más: „Mert egész életünkben van valami provinciális végletesség: csak istenben és ördögben tudunk gondolkodni.“ És: „...semmi sincs az Ökörben, ami nem volt a Szerkesztő tudatában.“ — amiből aztán láthatjuk, hogyan magasztosul a locke-i szenzualizmus: (Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu), Huszár Sándor-i szubjektívizmussá, amiből viszont az tűnik elő, hogyan győzi le kételyeit a szerző egyetlen megnyugtató mondattal. Ilyen idézeteket seregével emelhetünk volna ki bármelyik könyvből, ezek voltak viszont a legexplicitebbek, ezekből tűnik ki leginkább, hogyan igazolja Huszár a két regény eszmevilágának, regénykompozíciós elvének, világlátásának nála immár kitűnően bevált módszereit. Az író a dolgok nyilvánvalóságán kesereg, s ezért „nem tud írni“, tehát ezért „iratja“ az Ökör törzsgárdájával ezt a kollektív regényt. Úgy véljük, ha rövid kommentárjainkból nem is, az idézetekből megnyugtatóan kiderül Huszár módszerének célravezető volta.

Tárgyalás

Mi az Ökör? Azt már tudjuk egy fülszövegből, hogy „exkluzív csehó“, ahol mindenki — a főhóst magát is beleértve — a főhös bánatát, megaláztatásait, apró elégtételeit stb. mondja el. Azt viszont csak a (két) könyv végigolvasása után tudjuk meg, hogy ennél sokkal több is: a Tarka Ökör maga az álló jelen, az Időnek az a különös területe, ahol érinti vagy metszi egymást múlt s a jövőbe vetett hit. Egyesek szerint ez a kocsoma az a kocsárd, ahol az idősíkokat váltják, ámde mindez Huszár jól sikerült csele csupán; ami az Ökörben történik, az az állomásfőnök trükkje: egyetlen dolog folyik itt (a snapszon kívül): az események lineáris cselekménykeretbe való foglalása; a váltás csak akkor következik be, amikor a Szerkesztő (a Direktor) belefárad mondókájába, s valaki beugrik helyette. Még inkább az idősíkváltás illúzióját kelti, hogy az amúgy egyenes vonalban haladó

sztorit pretericiókkal terhelik, vagy éppen szertelenül és esetlegesen előre- meg visszaugrálnak az időben) mesélők. Ez pedig egyáltalán nem az a valódi idősikváltás, amely az (időben) egymástól távolabb eső eseményszekvenciák közötti kauzalitás megteremtését célozza. Mégis van egy olyan föltételezésünk, miszerint a szerző csele valahol csak bevált: megteremtette az előbeszéd illúzióját, amire megingt csak később térünk rá. Eleinte csak anyni történik, hogy a szerző bemutatja családfáját, rátér gyermekkorára, s annak eseményeit kettős szemszögből tárja elénk: egyrészt akkori emlékeit mondja gyermeki nyíltsággal, másrészt gyermeteg nyíltságot mosolyogja meg immár felnőtt tudatával. A kettős látásmódban csupán anyni a különbség, hogy — parafrázáljunk egy Huszár által is igen kedvelt műfajt — az egyik szemem sír, a másik is sír. Sőt, az Ökörben mindenki a Szerkesztő sanyari sorsán kesereg, kivéve olykor Balzsák úr pártos szellemét, aki itt amolyan „a fejedelem hivatalos ellenzéke”. Az Ökör-beli emlék-gyerek pedig a szemünk előtt cseperedik, fejlődik, izmosodik tudatilag és öntudatilag egyaránt. Átesik nyomoron, megaláztatáson, kisebbségi érzésen és egyéb proletárgyermek-betegségen, míg végül az Ökör tagsága előtt szerényen bejelentetheti: „a munkásosztály én vagyok!” De akkor már egyben ő a Nagy Redaktor is. Miközben bejön neki egy korábban idézett szentenciának a bizonyítása, hovatovább bennebb haladunk a főhős történelmébe, ahol kétféle embertípus létezik: a gonosz és megalázó világ s maga a főhős. (Lásd: „Mert egész életünkben van valami provinciális végtelenség: csak istenben és ördögben tudunk gondolkozni.”) A nyilvánvalóság nyúga tehát most már egy szélesebb skálán bizonyítható, az élménykört tágító elbeszélés folyamán egyre nyilvánvalóbbá és kifejtettebbé válik ez a tétel, s ez egyben az alaptétel helyességét is igazolja. Ahol annyira egyöntetű minden vélemény egy életútról, mint az Ökör tagságának körében, ott csakis a világ mit sem tartogató nyilvánvalóságán kesereghet főhős. Valóban: az Ökör világa megfosztotta a Redaktort attól, hogy véleményeket villóztasson össze, ha mégoly képletre leegyszerűsíthetőket is, mint Settembrini és Naphta szópárbajainak esetében. De attól még Huszár Sándor (két) regénye marad téziszregény — az a téziszregény, amelyik egyetlen tételt igazol a hit pajzsa mögül, oldalak százán át; nevezetesen, hogy a Redaktornak (a későbbi Dirinek) mindig mindenben igaza volt és van. A tételt Pityu úr, a „színművész” dúcolja alá a maga bátor és semmit el nem lepülő módján, az igazsághoz hozzáadva a hős jellemének egy másik vonását is: „Az az igazság, urak — mondotta Pityu úr elgondolkozva —, hogy főnökünket megfertőzte az elhivatottság tudata. Nem volt hajlandó — úgymond — konspirálni. Nyílt sisakrostély! — ez volt az elve.” Mindezt aztán — harmadik személyben, de ugyancsak önmagáról — ellentmondást nem tűrően állítja a főhős is: „Éveken keresztül — minden buktató, bántás és kudarc ellenére — érezte, hogy ő törvény. Természetes vezetője egy emberseregnek. Soha ezt senki így ki nem mondta. Ezért volt igaz. A tudatokban volt benne, meg a tudatalattikban. A reflexekben. Meg a hitekben. Hittek benne. Ösztönösen. Hitetlenül. Akkor is, amikor eladták.” Ne higgyük, hogy ez a krisztusi tudat megmarad a regényben az egyszerű kijelentés szintjén. Ez is csak a minden dolgok, összefüggések nyilvánvalóságának következménye, s ha a főhős igazának nyilvánvalósága nem eléggé nyilvánvaló, akkor megtoldja egy megcáfolhatatlan nyilvánvalósággal: „Ezért ha a cselekvést nem biztosítja bizalom, akkor tulajdonképpen a cselekvés szabadsága válik kérdésessé. En azonban egy olyan szerencsés generáció tagja vagyok, amelyeknek nincs múltja, és felesküdni a jövőre esküdtött fel. Megítélésünk kritériuma sem lehet más, csakis a jövő. Ezért van az, hogy az akadályozó körülményekkel talán másoknál elszántabban szállunk szembe.” Ezek után pedig ugyan ki vonhatná kétségbe azt az ugyancsak főhős által felállított igazságot, hogy ő „természetes vezetője egy emberseregnek”? Idézeteket kellett bevetnünk annak érdekében, hogy a hős elhivatottságát minden kételyt kizáróan tudatosítsuk az olvasóban a továbbiak érdekében. Mert most már nem lehet kétséges, hogy a Nagy Redaktor, a későbbi még nagyobb Direktor nem öntelt akkor sem, ha mindvégig, valahányszor csak szólásra emelkedik: ítéletet hirdet, kinyilatkoztat, a beszélgetést lezárja, elhallgattat, nem tűr ellentmondást stb. Még inkább igazolja megokoló idézetünk jogosságát az, hogy elfogadjuk a jeles főhős szájából az alábbi apoftegákat és aforizmákat, amelyek szervesen épülnek be a regénykompozíció más, csak összefüggésekben emlegethető és csak a rész—egész viszonyból kimutatható igazságainak átfogó láncolatába. Szállóige gyanánt is idézhetők a következő alaptételek: „Korszerű csakis az igazság lehet”; „Feltámadás igenis van, mert valamennyien feltámadunk az utódainkban — feltéve ha vannak”; „Uraim! — szólalt meg ekkor a Szerkesztő. — Ne hülyéskedjék el a dolgot, mert a történelem nem az a vonat, amely várakozik, ha mi elkésünk”; „A giccs persze azért veszélyes, mert az ember elnyúlik ben-

ne, mint a disznó. És feladja önmagát. Felváltja magát sok hamis csillogású pillanatra.“ Stb.

Mint említettük, minden kerek, lezárt és megnyugtatóan nyilvánvaló ebben a (két) regényben, úgyhogy a főhősnek valóban van min keseregnie. Az összefüggések láncolata azonban nem ér véget a már idézettekkel, hanem egy szélesebb keretben is érvényesül. Említettük azt is, hogy az *Igy láttam a trapézról* elején van egy bájos történet: az ajándék-karácsonyával hazatérő gyerek-főhős egy másik gyerek útközben angyalnak nézi. Az ötlet nem heverhet parlagon, valóban, s mivel Huszár tudatosan szerkeszti egybe könyveit, ettől az angyalmotívumtól kezdve egész sor megváltó és angyali korszakok vezérlő keresztül főszereplőjét — aki időközben ugyancsak felnőt, megizmosodott —, hogy aztán történelmi korszakok viszontagságai után megpihenhessen az Ökörben. S jól gyanítottuk már a legelején, hogy az angyalság nem megy ki könnyen annak a fejből, aki azt már egyszer kipróbálta. Azon kívül, hogy a két regény egyetlen rondót alkot a szerző szándékának megvalósulása szerint, s a *Színház... végén* valami rezignáció vesz erőt a Dirin, újra kismizmizettnek és félreállítottnak kezdi érezni magát egy újabb történelmi korszakában (ámbátor más szempontból), egyszer csak eszébe jut az életútja legelején róla felöltő kép, mely eddig is ott fészkel a tudatalattijában. És akkor már mindenre megvan a gyógyír: az emlékek összefonódnak a jelennel, s a Szerkesztő máris ott röpdös a kocsmá állóidejében, bár éveit tekintve kissé élemedetten, lélekben azonban még mindig — azaz egész életén át — önmagával azonosként: „Igazuk van — vallotta be a Szerkesztő. — Engem a sorsom mindig odaállít valahová, cselekszem, mint akkor, azon a hóhullásos karácsonyon. És akkor jönnek egyesek és azt mondják: Ébredjen fel, mert horkol. Jönnek mások s azt mondják: Ne hülyítsük kérem a világot! Különben is, kitől kapott irodalmi hajtási engedélyt?“ Bár angyalsága főként a közéletre korlátozódik, nem hallgathatjuk el a bizonyítás kedvéért azt sem, hogy a magánéletben is volt angyal a főhős, hiszen nem lehet őt egyoldalúan bemutatni. Pironkodva ugyan, de azt is bevallja a regény során, hogy színigazgató korában egy, már az első virágzásán túl lévő, hamvadó bájú színésznővel is gyakorolta (volna) az angyalság nehéz mesterségét, csakhogy közben egy kicsit elaludt, mert sokkal mértéktelenebbül fogyasztotta a snapszot, mint jelenleg az Ökörben. Az egész (kevésbé) gáláns kalandból csupán egyetlen tanulság maradt az utókor számára: „Csak valami hamis nagylelkűség vihetett bele a kalandba. Mert a nagylelkűség nálam gyakori, folyvást meg akarom magammal ajándékozni a világot.“ A jórészt csődöt mondott angyali szándék is szemléletesen igazolja Pityu úrnak az imént említett tanúságtételét a Direktor nyíltságáról: ha tudata nem is, de reflexei megóvták attól, hogy egy már tönkrement házasságban bár az egyik felet — nyilván a nőt — boldoggá tegye amúgy angyaligazából. Márpedig a mértéktelenül italos ember reflexei — mint azt magunk is jól tudjuk — igazán kitűnően működnek a házasságtörés elkerülésének szempontjából. Az angyali kör bezárul tehát, kétség itt egyetlen részletkérdést sem illet. Tanúsítják ezt az Ökör törzstagjai, akik néha egészen szigorú tárgyalást rögtönözve ítélik meg a főhős viselt dolgait, s ezen a kocsmái tárgyaláson mindenki a vádolt védőügyvédje, legfőképpen maga a vádlott. Amikor éppen nem az idősíkváltás illúzióját keltve lébecolnak a csehóban, vagy a kinosabb pillanatokat snapszöveteléssel vészeli át, beleköttyognak az elbeszélés olykor megnyugtató lineáris menetébe, mindig csak azt teszik: a tárgyalóterem nyílt kapuit döngetik, s a Szerkesztőt ért igazságtalanságokat nyugtázzák kortynyi „döbbsé“ csenddel. Ebből a nyilvánvaló egyöntetűségből következik aztán az írásunk elején említett „(majdnem)“ fontossága, de nem abban az értelemben, ahogyan azt az Ökörben jelen lévőkhöz gondolták, amikor közös erővel címet adtak a regénynek. Mert a történetek színháznak is akkor lennének színházképesek a javából, ha egy másik vetületében is megvalósulna a kritika elején idézett alaptétel: az igazi dialógushelyzet. Erre célzott a zárójeles engedményben a szerző, s ha a színpadon a „dialógus-cselekvés“ az üdvös, akkor a regényben valószínűleg a „cselekvés-“ vagy inkább a „cselekmény-dialógus“. Ez azonban — mint az Ökör tagságának szövegeiből kiderül — nem valósult meg, a regény sztorijában, a cselekmények konfrontációiban nincs elég „dialektikus lüktetés“, s így a leírás megragad a *puszta leírás* szintjén, mint ahogy az idősíkváltásokat is csak a közbeszólások „jelzik“, nem éppen meggyőzően. A regénybeli (sztoribeli) cselekvések így válnak pötcselekvéssé, s a pötcselekvés így ad dinamikát... a látszatnak. Csak az a „(majdnem)“ menthetné a helyzetet, amibe annyi minden beleferne az igazi konfliktushelyzetek kiélezésétől az igazi dialógushelyzeteken keresztül az igazi, több nézőpontból látható regénykompozícióig, ahol az életből kölcsönzött események látszólagos véletlenszerűségei szükségszerűségévé szerveződnének. Ahol e látszólagos véletlenszerűség tenné életszerűbbé az írást, amelynek nem kellene

(látszat)nyilvánvalóságban tengődni, s így szaporítania a szerző kétségeit. Am ha már ennyire nyilvánvaló minden Huszár Sándor számára, ilyen „elkeserítően nyilvánvaló”, még akkor is volna egy megoldás: bevetni a nyilvánvaló dolgokat a különösség fényébe vonó esszéstílust. Ami persze nem zárja ki a humoros-gunyos hozzáállás lehetőségét...

Befejezés

Igen: a humor mint göröcsoldó Huszár Sándor regényében, amely valóban olyan korszakot ölel föl, amelyiket csak „oldott állapotban” lehet adagolni a mai olvasónak, annyira komor, tényanyagát tekintve. Azt a korszakot, melyben a főhős annyi megpróbáltatáson ment át, s azt a korszakot is, amelyben a megpróbáltatások bizony olykor mondva csináltaknak hatnak, legalábbis olyan mértékben, ahogyan azt nekünk Huszár elmondja. Érti az író is: valamivel oldani kell a tömény igazságtalanság érzetét — elnéző mosollyal, kocsmai humorral... De hol van az a kocsmá manapság (az Ökrön kívül), ahol a színészt akár több tucatszor is „színművésznek” lehet nevezni, ahol egy ördögien gonosz rendezőt végig le lehet „Segszpirezni”, ahol „kártyázás esete forog fenn”, s a kiszólásokban „egy neves atomtudós” úgy véli jobbá tenni a világot és a stílust, ha vérebek helyett verebekkel, ágyúk helyett az agyukkal, sértések helyett sertésekkel örvendeztetik meg egymást az emberek, miután valaki „ebből a szempontból a fejét is megvakarta”. Jelen sorok írójának nagylegény korában bizony sokkal több pofon járt volna ki effélékért a külteklen, mint amennyit az író írásában fölemlít, s amelyeket a főhős még csak nem is beköpcseiért kapott. Rejtő Jenő alias P. Howard pedig igencsak nyűgölködik sírjában, amikor utókora olyasmiket olvas, hogy „szürkülöttajt — amit abban az időben nyolc óra körül tartottak —”. Meg Köntös-Szabó is kiloccsantaná a sörét „Májerni”, ha ezzel jönne be oda valaki: „Ilyen tirádával érkezett meg a Szerkesztő abba a háborús időbe és a kocsmába, s mit sem törődve a történelmi hűséggel, nevezetesen, hogy az elsötétítés későbbi keletű, arcán, szemében bánat feketélt.” És rossz emlékezetű nekrológot idéz föl bennünk Einstein úrnak ama „tréfája”, hogy: „A családom, hiszen tudják, véletlenül betévedt egy sziléziai krematóriumba.” S bizony jócskán lejárt az ilyen „érzékletességek” ideje: „A hatás leírhatatlan volt, a csend pedig olyan terjedelmű, hogy közben sokaknak lejárt a személyazonossági igazolványa.” Ez a humor bizony olyan, mint Piszkos Fred közismert mosolya: ha földerült arcán, csak akkor látszott, milyen rokonszenvesen tud ő komor lenni. A regényekben megszámlálhatatlan utalás esik a *János vitéz* című daljáték, operettek és magyarnóták közszájon forgó igazságaira, amelyek kivénhedt bonvivánok műmosolyából elővillanó hamisfogsorát idézi föl bennünk; no meg akad egy-két alapvicc is, ami annyira megtetszett a szerzőnek, hogy érdemesnek találta a regénybe foglalni. Erre mondják egy másik alapviccben, hogy százhuszonhárom, s már röhög is a társaság, még ha ez a Hochgesellschaft nem is az olvasóközönségből verbuválódik össze ama viccben. Ez a fajta humor megint csak a nyilvánvalóság Huszárt annyira elkeserítő tényezőit szaporítja, immár a stílus szintjén. Színház e két regényben az egész világ, bizony, minden „(majdnem)” nélkül, csakhogy a pingált kulisszák előtt nem valósul meg az igazi dialógus, az a valódi élet pedig, amelyből valódi cselekmény lehetne kölcsönözni két regény számára, szétázik a cselekmények kisajátításában, privát jellegében, s az összkép felaprózik atomnyi partikularitások esetlegességére. Hiába a képlet és a módszer, ha a valóság úgy, ahogy van (s nem amilyennek a szerző önkényesen elfogadtatni akarja), nem fér belé. A regények olvastán az a képzetünk támad, hogy az Ökörben megidézett helyszínek — a két regény helyszínei — egyazon helyiség egyetlen lengőajtóval szétválasztott két szárnya. Az igazságtudatótól megrészegült főhős pedig olykor erre vagy arra kirúgja ezt az ajtót, s beleereszti a tölténytárat azokba, akik nem fedezték föl angyalságát akkor, amikor ennek az angyalságnak az elismerésére legnagyobb szüksége lett volna. És tele a csehó hullákkal, akik önnönmaguk gonoszságának vagy ostobaságának áldozatai, míg csak egyetlen igaz ember marad a helyszínen, s dicsőség ugyan van körülötte, de ezt éppen a „leleplezett” áldozatok tanúsíthatnák csupán igazából. Igen, van dicsőség, sőt megdicsőülés, csak éppen élet nincs már körülötte. Így lesz minden a legtökéletesebben nyilvánvaló és élettelen. Most aztán van is min keseregnie Főhősnek.

Utóirat

Olvassuk a *Színház (majdnem) az egész világ* József Attila-mottója alatt: „A regény hősei kitaláltak, minden hasonlóság élő személyekkel a véletlen játéka.” Kételety csupán csak az előző regény fűlszövegének egy szava támaszt bennünk: (ön)-életregény. Am lelkiismeretesen végiggondolva a regényalakok és az egyes ismert személyiségek közötti esetleges összefüggéseket, végül is becületlenek meg kell nyugtatnunk a szerzőt, hogy az olvasás után elvetettük ama gyanúkat, miszerint Katona Sándor nagy Redaktorban Horváth Andorra ismerhet bárki, a Rektorban (volt Rektorban) a festő Nagy Istvánra, Segszpir alakjában a Közél-Keletre nem távozott Adám Ottóra, valamint a Fejedelem sem az író Kovács György. Hölgyek nevét pedig még a gyanú kizárásának okából, tévesen sem említjük. (A kegyelet-teli kritikusk)

Utó-utóirat, avagy a kritikus nosztalgiája

Egyesek szemében bírálatom talán túlzottan méltánytalannak tűnhetik Huszár Sándorral, az *íróval* szemben. Es itt előre kell bocsátanom, hogy e kritika — mint általában minden írásom — nem az embert igyekszik kurtítani, s nem az író *általában* óhajtja érdemeiből kiforgatni. Nem mint íróegyéniséget utasítja el. Csupán csak azt az alapattitűdöt teszi vizsgálat tárgyává, amelyik végső soron rányomja bélyegét még a művek stílusára is. Kétség nem férhet hozzá, hogy jelen kritikában csupán e két utóbbi könyvről esik szó anélkül, hogy e sorok írója az általánosítás sokak által igen boldogságosnak tartott bűnében kívánna lubickolni. Mert mindezek után még egy vallomással azért tartozom az olvasónak és az írónak egyaránt. Es pedig azzal, hogy magam a romániai magyar irodalommal annak idején éppen Bálint Tibor és Huszár Sándor révén ismerkedtem meg, s bizony jóideig azért irigykedtem fentnevezettekre, mert azt a környezetet írták le a kezdet lendületével, amelybe abban az időben számomra is bepillantás nyújtott, s amely környezet minél pontosabb és árnyaltabb leírásának vágya a mai napig megkísért. Mint említettem, a város és nagyon gyakran az élet permére szorult embe-kekről, környezetükről először Huszár Sándor vallott hitelesen és árnyaltan, nem saját személyét állítva elbeszéléseinek középpontjába, hanem egy társadalmi réteget hozott emberközelbe — szerintem azok számára is, akiknek vajmi kevés közül volt ehhez a társadalmi kategóriához. Azt a réteget, amelyik jelen sorok írója szerint a mai napig a legszínesebb s olykor igen bonyolult típusokat, lelkiakatokat szolgáltatathatja a prózának. Egy — talán kissé sántító — hasonlattal élve: sokkal érdekesebbek a bárokban pipiskedő vagy unatkozó alkalmi vendégeknél vagy „fűstfűvő napszámoknál” a talponálló törzsvendégei. Valahogy „életesebbek”. Ezért fordultam akkoriban magam is fokozottabb érdeklődéssel Huszár elbeszélései felé, mert az élet peremvidékére szorulókat nem egysíkúan mutatta be nekünk, s azóta is maradandó az a couleur locale, amelyet Huszár azokban az elbeszéléseiben olvasóinak fölvezetett, s amely mintegy visszadereng az *Igy láttam a trapézról* némelyik fejezetében is. És évek távolából sem feledhetjük el Máriskót, az építőtelen dolgozó cigánylányt, s azt a fordulatot, amikor hosszú idő elteltével a szerző találkozik egykori munkatársnőjével; annak a fordulatnak a hangulatát, amelyet az elmúlt vagy inkább megváltozott idő hoz kettejük viszonyában. Vagy akár az *Esős délutánok a Tarka Ókörben* című, e trilógiának is fölfogható sorozat néhány igazán jól sikerült elbeszélését, amelyeket annak idején e sorok írója minden akkori kifogása ellenére is figyelemreméltó teljesítményként tartott számon. Frissek, élményszerűek és élménytadók voltak Huszár Sándornak ezek a régebbi elbeszélései, s az élet permére szorultakról nem szélsőséges beállításban értekezett, azaz nem is értekezett, csupán leírt, „ábrázolt”, ami végül is minden igazi prózai mű elsődleges feladata kellene hogy legyen. Nem tartott előadást olvasójának a jellem vagy a lélek „mibenlétéről”, hanem minden kiderült — a próza természetéből adódóan — a párbeszédekből és a szereplők szinte kommentár nélküli cselekedeteiből. Hisz a próza ott kezdődik, hogy a fölmutatott tények nem szükségesik a kívülről való beavatkozást, a magyarázatot, s elégségesen indokolják saját (meg)létüket, s igazolják önmagukat.

Nosztalgia? Igen. Bennem mindeddig így élt Huszár Sándor, a prózaíró. Kifogásaimat is azért ejtettem meg, mert reménykedem: e két, itt elemzett könyv csupán csak kitérő Huszár Sándor írói pályáján. Mentsége? Székely Jánostól halottam egyszer: „Hál' istennek, a jó író nem sikerületlenebb, hanem legsikerültebb munkái után ítéli meg!” Így van, jól van ez így. Várunk tehát, s eközben azt mondjuk például, hogy: Marika-vegni...

Mózes Attila

Hogyan tájékozódjunk a szakirodalomban?

1978-ban új sorozattal örvendeztette meg olvasóit a Kriterion Könyvkiadó. A *Kriterion Kiskalauz* (KKK) kötetinek* egy része valamely hobbi vagy más effajta tevékenység (hegymászás, barlangászás, bélyeggyűjtés, fényképezés) kedvelőinek nyújt tájékoztatást. Szélesebb réteghez szól a *Játékos nyelvtan, játékos helyesírás*, a *Kis magyar nyelvtankönyv*, a *Barangolás a képzőművészetekben* vagy az *információ nyomában*. Érdeklődési körömhöz ez utóbbi áll közelebb. Fülöp Géza könyve a szakirodalom-kutatásban kalauzoz el, és igen hasznos, különösen a problémával most ismerkedő fiatalok számára.

A tudomány fejlődésének legsajátosabb vonása a folyamatosság, a gyarapodó jelleg. Manapság, a tudományos-műszaki forradalom korában már senki sem vonhatja ki magát a tanulás és továbbképzés kötelessége alól, legyen az eszteregályos vagy mérnök, ápolónő vagy orvos. Nem elég ismernünk az előző generációk munkáját, szükségünk van a kortársaink tegnapi eredményeire is. A tudomány és az információ kapcsolatának nagyon is korszerű kérdésével részletesen foglalkozik a szerző egy korábban megjelent könyvében (*Ember és információ*. Korunk Könyvek sorozat. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1973).

Napjaink információözhónében az otthoni könyvespolc — legyen akár milyen gazdag is — nem tudja kielégíteni a megnövekedett igényeket. Szükség van a közönyvtárakra. Ott sincs azonban az embernek könnyű dolga, mivel a szakirodalom olyan mértékben árasztja el, hogy számba sem tudja venni. Naponta 1300 könyv jelenik meg szerte a világon. A tudományos-műszaki folyóiratok száma eléri a negyven-ötvenezret. A szakirodalom évi növekedése 5,5 százalék. Nagy szükség van tehát az olyan eligazító munkákra, mint Fülöp Géza könyve, amely ebben az információáradatban való tájékozódásunkat alapozza meg.

Az első részben a szerző ismerteti a szakirodalom megjelenési formáit és ezek rendeltetését. Primer dokumentumnak tekint minden olyan művet (szakkönyv, folyóirat, disszertáció, kutatási jelentés,

szabadalmi leírás, kongresszusi kiadvány stb.), amely ismereteket közöl.

A legjelentősebb — és leghagyományosabb — dokumentum a szakkönyv. Ez lehet kézikönyv, amely egy-egy tudományág ismeretanyagát rendszerezi, monográfia, amely egy adott tudományos kérdést tüzetesen elemez, tankönyv, amely oktatási célra készül. Általános műveltséget nyújtanak az ismeretterjesztő művek, az enciklopédiák, lexikonok, zsebkönyvek pedig az emberi tudás egészét vagy valamelyik szakterületét ismertetik. A könyvek a hosszú nyomdai átfutás miatt nem tudnak minden esetben lépést tartani a tudomány és a technika gyors fejlődésével. Ezért hasznosak a folyóiratok. Az egyre inkább szakosodó folyóiratokból megtudhatjuk, milyen irányban fejlődik a tudomány vagy a technika, ezen vagy azon a szakterületen milyen újabb eredmények születnek.

„A szekunder dokumentumok az elsődleges dokumentumok analitikus-szintetikus feldolgozásának eredményei, s céljuk az olvasó, felhasználó eligazítása a szakirodalom rengetegében” — írja Fülöp Géza. Legfontosabbnak a bibliográfiákat és a referáló lapokat tartja. A továbbiakban a szekunder dokumentumok osztályozásával foglalkozik, s rámutat arra, hogyan veheti hasznukat az, aki valamilyen kiadványt keres a könyvtárban. Részletesen ismerteti az Egyetemes Tizedes Osztályozást (ETO), amely az emberi tudás egészét tíz osztályra, ezután mindegyiket tíz alsótaglyra tagolja (folytatva a tízes felosztást, a tagolás tetszés szerint szűkíthető); majd rátér arra, hogy az osztályozás történhet tárgyszavakkal is, ún. tezauszok segítségével. A tezausz olyan ellenőrzött szótár, amely feltünteti a szavak fogalmi kapcsolatait. Első része a felvett kifejezéseket tartalmazza ábécésorrendben; ezek alatt megadják a velük kapcsolatban lévő többi kifejezést. Második része a címszavakat szakterületenként csoportosítja. A tezauszok végén megtalálható az összes felvett kifejezés betűrendes listája.

A könyvtárról szóló fejezetet tartom a leghasznosabbnak. Jömagamnak is nagy segítséget nyújtott a könyvtári eligazításban. Ismerteti a könyvtárak tájékoztatási eszközeit, s mindenki számára érthetően magyarázza el a betűrendes és a szakkatalógusok használatát.

Napjaink erősen szakosodott információözhónében a feltárás, a kezelés a ha-

* 1978: Wild Ferenc—Szaniszló József: Hegymászók könyve; Erős László: Bélyeggyűjtők könyve; Kelemen Attila: Madaraskönyv; Szabó Kálmán: Játékos nyelvtan, játékos helyesírás; 1979: Fülöp Géza: Az információ nyomában; Egri László: Barlangások könyve; Nagy Pál: Barangolás a képzőművészetekben; Zoltán Mihály: Fényképezők könyve. 1980: Aros Károly: Sportjátékok könyve; Nagy Kálmán: Kis magyar nyelvtankönyv

gyományos módszerekkel nehézkesse vált. A lyukkártyás és a mikrofilmes visszakereső rendszerek már bizonyos automatizáltságot jelentenek. A lyukkártyás rendszerek igen jól alkalmazhatók kisebb intézményeknél, házi, sőt egyéni dokumentációs „központok” kialakítására is. Az automatizálás legmagasabb fokát azonban az elektronikus számítógépek alkalmazása jelenti. „Korunk titokzatos csodája két dolgot tud: rengeteg adatot tud elraktározni, s elemi matematikai vagy logikai műveleteket tud elvégezni ezekkel az adatokkal, igaz, hihetetlenül gyorsan, pontosan és fáradhatatlanul — írja Fülöp Géza már említett, hasonló témájú könyvében, amelyben részletesen foglalkozik a számítógépek könyvtári alkalmazásával: használhatók információtárolásra és -visszakeresésre, indexek összeállítására, refe-

rátumok és tájékoztató kiadványok készítésére stb.

Befejezőképpen a szerző gyakorlati tanácsokat ad a helyes szakirodalomkutatáshoz, ismerteti módszertanát. Könyvéhez hasznos függelék csatol: megtaláljuk benne a hazai könyvtárakban fellelhető legfontosabb lexikonok, enciklopédiák, referáló lapok, kurrens szakbibliográfiák jegyzékét és az egyetemes tizedes osztályozás fő táblázatainak rövid kivonatát. Végül az utóirat a szerzőnek azt a reményét fejezi ki, hogy „munkája nem volt hiábavaló, s a szakemberek — esetleg könyvtárosok és dokumentalisták is — haszonnal forgathatják majd ezt a kis kalauzt”. Szerintem még több is sikerült neki: könyvét a jövő szakemberei forgatják a legszorgalmasabban.

Szabó Loránd

Nyelvi, nyelvtani „kalauzok”

A Kriterion Könyvkiadó kis gyakorlati kézikönyvei sorában Szabó Kálmán 1978-ban megjelent *Játékos nyelvtan, játékos helyesírás* című kötete után nagyon időszerű volt egy komolyabb, de azért elég népszerű nyelvtan kiadása. Nagy Kálmán *Kis magyar nyelvtankönyve, a Kriterion Kiskalauz* sorozat egyik újabb darabja pótolja ezt a hiányt.

Szabó Kálmán könyve igyekszik megkönnyíteni a magyar nyelvtan és helyesírás tanulását, illetve inkább tanítást, hisz elsősorban tanítóknak, tanároknak szól (ők használhatják leginkább *kézikönyvül* a tanórák szórakoztatóvá tétele céljára). A szerző nagyon sok versidézetet, népdalt, közmondást, szólast iktat be nyelvi játékaiba. Ez a módszer a diákoknak nemcsak a nyelvérzékét, nyelvtani és helyesírási tudását teszi próbára és fejleszti, hanem általános irodalmi műveltségüket is.

A könyv didaktikai erényei között kell említeni, hogy sok benne az olyan gyakorlat, amely megmozgatja a diákok fantáziáját, s arra kényszeríti őket, hogy *peremszókészletüket* is használják (ilyen jellegűek például azok, amelyekben egy-egy hosszabb szó betűinek kombinálásával újabb értelmes szavakat kell alkotni). Használat közben azonban ajánlatos mellőzni a kötet sokszor humor nélküli, erőltetett vicceit, valamint egyes nyakatekert gyakorlatokat; egy perccig sem szabad megfeledkezni arról, még

a szerzővel együtt sem, hogy a *Játékos nyelvtan, játékos helyesírás* elsősorban oktatási célokat szolgál.

Nagy Kálmán kötete, a *Kis magyar nyelvtankönyv* valóban az, aminek szerzője szánta: népszerű nyelvtan. Összefoglalja mindazt, amit anyanyelvünk-ről minden középiskolát végzett embernek tudnia kellene, eredetétől kezdve az olyan „apró” dolgokig, mint az írásjelek. A könyvnek itt és most külön jelentőséget ad az, hogy szerzője elsősorban a *nyelvhelyességre* (pontosabban: a helyes magyar nyelvhasználatra) helyezi a hangsúlyt.

Tapasztalatból tudom, diáktársaim és a magam környezetét figyelve, hogy ma már nagyon kevesen beszélnek hibátlanul anyanyelvünket. Különösen elterjedt a nemzetközi és az idegen szavak használata olyankor is, amikor ez könnyen elkerülhető. Kortünet — és kortünet! — az is, hogy hadarunk, s ezért nem ejtjük tisztán, helyesen a szavakat, nem különböztetjük meg eléggé a hosszú és rövid magánhangzókat, illetve massahangzókat. Nagy Kálmán legtöbbet épp ezzel a jelenséggel foglalkozik, s minden esetben kiemeli a helyesírás és az ejtés közötti különbségeket. Nemcsak hangtani vétségeinket igyekszik javítani: felhívja figyelmünket a tárgyias és tárgyatlan igék, a hasonló alakú szavak stb. használatának sok finomságára. Int a nehézkesség kiküszöbölésének fontosságára, a világosság és szemléle-

tesség követelményére — s a felsorolást még folytathatnám. Nem céлом azonban e könyv ismertetése, csak hasznosságát akarom példázni az elmondottakkal.

Nagy Kálmán könyve meggyőződésem szerint elérte célját: helyesen beszélni és írni tanítja olvasóit, megismerteti őket a nyelvtan alapfogalmaival. Ez a könyv mindenkinek szól (ezért is in-

dokolt a megjelentetése éppen a népszerű Kriterion Kiskalauzok sorozatban); azok számára aztán, akik a benne érintett kérdésekkel alaposabban akarnak foglalkozni, más munkák is rendelkezésére állnak, mint például Balogh Dezső—Gálffy Mózes—J. Nagy Mária: *A mai magyar nyelv kézikönyve* (Buk., 1971) vagy Szilágyi N. Sándor tavaly megjelent tankönyve.

Baróti Judit

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ALMANAH TRIBUNA '81

Milyen jelentőséget tulajdonít annak, hogy vidéken él; vajon a fővárosban más „irodalmi“ sors jutott volna osztályrészül? Érzi-e, hogy ott, ahol lakik, él, az őn városában jelentős kultúraterjesztő, -fejlesztő szerepe van? Hogyan viszonyul ahhoz az elítélthez, miszerint a vidéken élő író helyzete „kötelezően alacsonyabb rendű“, mint a fővárosban élő kollégájé; úgy gondolja, hogy az emberi lét mai, tegnapi és mindenkori kérdései földrajzi helytől függően más és más súllyal tevődnek fel? Mit kíván önmagának? Erre a négy kérdésre kért választ a Kolozsváron megjelenő *Tribuna* szerkesztősége több mint hatvan, vidéken élő írótól. Olyan többé-kevésbé ismert próza- és drámaírók, költők és kritikusok vannak, akik kilométerekben kifejezve távol élnek az irodalmi-kulturális folyóiratok szerkesztőségeitől, a könyvkiadóktól, az írói társaságoktól, színházaktól, egyetemektől, könyvtáraktól, vagyis mindattól, amiről azt tartjuk, hogy segíti, „indukálja“ a művész alkotótevékenységét. (Kimaradtak a iași-i, temesvári, craiovai, marosvásárhelyi, kolozsvári írók.) Mi az, ami a válaszokból leszűrhető? Egy egészséges lokálpatriotizmus; bizakodás abban, hogy a jó alkotások előbb-utóbb nyomdafestékhez jutnak; elvszerű dialógus szükségessége a vidéken és a fővárosban élő írók-kritikusok között; és nem utolsósorban a nagyobb közlési lehetőség igénye. Elutasítják az alacsonyabbrendűség „vádját“; a provinciában élés még nem jelent provincializmust — vallják mindannyian, ezt hazai és világirodalmi példákkal is bizonyítják. Jelentős műveket lehet alkotni a legeldugottabb faluban is; a tehetség a döntő. De ugyanakkor merészen (vagyis őszintén) vallanak a nehézségekről; alkotótevékenységükhöz kevés biztatást-segítséget kapnak nemcsak a helyi szervektől, az írószövetségtől is; a személyi kapcsolatok hiánya miatt a folyóiratok, kiadók szerkesztői sokáig „fektetik“ a vidékről érkező kéziratokat, s azok elbírálása sem mindig elítélletmentes; jelentős kulturális-művészi hagyományokkal rendelkező városokban (Arad, Ploiești) nincs rendszeresen megjelenő irodalmi folyóirat; sok a társadalmi elfoglaltság, kevés az alkotásra fordítható szabad idő.

Az ankét résztvevői műveikkel bizonyítják, hogy részt vállalnak korunk színes és változatos valóságának művészi ábrázolásából. Az *Almanahot* világirodalmi anyag, eredeti irodalomtörténeti közlések, rövid, humoros karcok, csattanós anekdoták, szellemes epigrammák teszik még inkább olvasmányossá. (*Cluj-Napoca, 1981.*)

K. M.

Ember — tudomány — technika

1968 és 1970 után, 1981 áprilisára a Szovjetunióban immár harmadízben is összehívták a természettudományok filozófiai kérdéseivel foglalkozó össz-szövetségi értekezletet. Az értekezlet előmunkálatairól már hónapok óta olvashatunk a VOP-ROSZI FILOZOFII és a FILOZOFOSZKIJE NAUKI hasábjain. A *Voproszi filozofii* tavalyi 10-es számából tudtuk meg, hogy az értekezlet három fő kérdéscsoportot fog megvitatni: 1. Az anyag fejlődése és szerveződési szintjei; 2. A világ egysége és sokfélesége, az ismeretek differenciálódása és integrálódása; 3. Az ember, a társadalom és a természet a tudományos-műszaki forradalom századában.

Az értekezlet vitatülésekből fog állni. A „meghívott előadók” nem tartanak előadást. Az őszt folyamán véglegesített beszámolóikat már jó előre az érdeklődők rendelkezésére bocsátják, méghozzá két változatban: a teljesebb változatot az értekezlet résztvevőinek osztják ki, a másikat folyóiratokban közlik. 1980 végéig, a *Voproszi filozofii*ban, az előirányzott harmincnégy alapszöveg közül a következőket olvashattuk: B. E. Paton: *Tudomány — technika — termelés* (10:22—31.); B. M. Kedrov: *A tudományok korszerű osztályozásáról. Alapvető tendenciák és ezek fejlődése* (10:85—103.); E. L. Fejnberg: *Hagyományos és sajátos elemek a XX. századi fizika módszertani elveiben* (10:104—124.); M. A. Markov: *Az anyag megjelenési formáinak egysége és sokfélesége a fizikai világképben* (11:60—79.); V. L. Ginzburg: *Megjegyzések a fizika és az asztrofizika metodológiájához és fejlődéséhez* (12:24—46.).

Ugyancsak az előirányzott kérdésekhez „szólnak” hozzá — előzetesen, cikkek formájában — a következő szerzők: V. V. Davidov—V. P. Zincsenko: *A fejlődés elve a lélektanban* (12:47—60.); M. D. Ahundov—Ju. B. Molcsanov—N. I. Sztjepanov: *A fizika filozófiai kérdései* (12:61—79.); V. V. Kazjutjinszkij: *A Világgegyetem kutatásának filozófiai kérdései* (12:80—96.).

A jelen keretben meg sem kísérelhetjük a felsorolt dolgozatok ismertetését. Inkább egy-két tényt mutatunk be annak szemléltetésére, hogy az értekezlettől — és általában az említett három tárgykörben időszzerűvé vált elvi tisztázásoktól — nagyon sokat remélnek. Nem is annyira azért, mert néhány szakterületen a tudomány fejlődésének belső logikája lényeges elvi nyitások lehetőségét sugallja, hanem — a jelekből kikövetkeztethetően — inkább azért, mert az emberiség jelen állapotában, a természeti-társadalmi folyamatok felismerése és helyesen választott célok szerinti hatékony irányítása sürgős tisztázásokat és jelentős tudományos előrelépést követel számos területen.

Ilyen reményekről és szándékokról tanúskodik például az értekezletet előkészítő bizottság feltűnően nagy tudományos „fajsúlya” is (amit ugyan — magában véve — reprezentatív díszletnek is tekinthetnénk, ha nem értesülnénk ugyanabból a folyóiratról a bizottság tevékenységének tartalmáról).

Az értekezletnek tulajdonított jelentőség érzékeltetésére az előmunkálatok közül a következőket érdemes megemlíteni:

— Készítették két sorozat összefoglaló áttekintést a természettudomány és a technika különböző ágaihoz fűződő, 1970 utáni filozófiai kutatásokról: egyet a szovjetunióbeli, egyet pedig a külföldi próbálkozásokról és eredményekről.

— A Miszl Kiadónál megjelenőben van egy fokos tanulmánykötet — mintegy kiegészítés a meghívott „előadásokhoz”.

— Az értekezlet elé kerülő kérdések különböző aspektusainak előzetes megvitatására egész sor köztársasági szintű konferenciát tartottak. Eddig a minszki (ápr.), a leningrádi (máj.) és a kijevi (jún.) konferenciákról értesültünk.

Természetesen, a szokatlan erőbedobással folyó, alapos előkészületek korántsem garantálhatják, hogy az értekezlet valóban tudománytörténeti fordulatot hoz; a szellemi energiák ilyen méretű mozgósítása mégis azt mutatja, hogy határozottan óhajtják az előrelépést, és sejtteni engedi, hogy az államvezetés szintjén igen fontosnak tartják azoknak az elvi jelentőségű kutatásoknak a továbbindíté-

sét, amelyek segíthetik a szaktudományok eredményeinek az állami társadalmi folyamatba való teljesebb és harmonikusabb integrálódását.

Ugyanilyen irányba mutat a *Voproszi filozófia* egy másik tájékoztató közleménye is (10:173–174.), amelyből kivonatolnánk néhány részletet:

„1980 februárjában [...] a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége mellett egy, a tudomány és a technika filozófiai és társadalmi kérdéseivel foglalkozó Tudományos Tanácsot létesítettek.“

„1980. június 26-án, az Akadémia Elnökségének rendes ülésén [...] foglalkoztak a Tanács struktúrájával, személyi állományával és tevékenységének alapvető irányvaival. Az elfogadott rendelkezés értelmében a Tanács főfeladata a tudományos kutatással foglalkozó intézmények tevékenységének összehangolása a tudomány és a technika filozófiai és társadalmi kérdéseinek kidolgozásában [...], a sokoldalú, rendszerszemléletű megközelítés biztosítása és a kutatások jobb összehangolása — a Szovjetunió és a szocialista baráti szövetség többi államának társadalmi fejlődése és az általános jellegű kérdések tudományos megvilágítása végett.“

„A rendelkezés egyben kijelöli a Tanács összehangoló tevékenységének fő irányait: [...] a tudomány szerepe a tudományos-technikai forradalom (TTF) körülményei között; [...] a tudományos és a tudományos-technikai alkotás társadalmi lélektani kérdései; az ember, a tudomány és a technika egymásrahatása; a TTF befolyása az ember bioszociális természetének fejlődésére; a TTF humán vonatkozású kérdései — ezek globális szemléletű modellálásának alapelvei, valamint a tudomány és a technika szerepe ezek megoldásában.“

A szabályzatban feltüntetett jogok és kötelezettségek világosan jelzik, hogy a Tanácsot hatékonyan akarják tenni, és hogy — a fenti idézetekből kirajzolódó feladatok ellátása mellett — a párt- és a kormányzati szervek elvárják a Tanács tájékoztatásait, szakvéleményeit, javaslatait.

Müller Ádám

SZOCIABILITÁS ÉS SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉS (Studia Psychologica, 1980. 2.)

„A személyiségfejlődés legújabb elmélete abból indul ki, hogy egy bizonyos magatartástípus és a különböző jellembeli megnyilvánulások egész sor gyermekkor tényezőre vezethető vissza egy adott jellem fejlődésén belül — írja Janusz Reykowski varsói egyetemi tanár.

Tehát: az agresszió és szorongás, szorongalm (vagy annak tudatos hajszása), tágabban: az adott szociális személyiség típusok mind, mind gyermekkor motivációkban fogantak. Vagyis: az antiszociális agresszivitás és a szorongás ugyanannak a jelenségnek két oldala, engedelem és korlátozás szélsőséges koordinátái között. A gyermek- vagy szabályközpontú, az emocionális hozzáállás szempontjából pedig „hideg“ vagy „meleg“ nevelői attitűdök a normális, a kóros, illetve a kettő köztéren egyensúlyozó megnyilvánulásait segítik kifejlődni vagy fojtják vissza.

Az engedelem és korlátozás változatai és kombinációi négy nevelőtípust eredményeznek: a meleg-engedelem, a hideg-engedelem, a meleg-korlátozó, a hideg-korlátozó nevelői attitűdök. Már most előrebocsátható, hogy az engedelem attitűd magában hordozza az agresszivitás lehetőségét, sőt kibontakozását is a gyermek fejlődésében. (Az agresszivitást itt nem pejoratív értelem-

ben kell felfogni, hanem inkább pozitív jelentéstartalomként. Pozitív jellegű agresszióról van itt szó, amely a gyermek akarat tevékenységében, fantáziája kibontakozásában, energiafőlöszegének levezetésében játszik szerepet, egyáltalán: aktív életigenlének hordozója; ezt kellene megfelelő keretek között minden egyén fejlődésében kibontakoztatni, lehetővé tenni.)

Ezzel szemben a korlátozó nevelői attitűdök, azok meleg, illetve hideg (gyermek-, illetve szabályközpontú) megvalósítása szorongásos, gátlásos, féltékeny, szociális kapcsolatokat nehezen teremtő, beilleszkedni csak nehezen tudó személyiség kialakulásához vezet.

A meleg és hideg korlátozó attitűdök lényegéből fakadó ellentét nem szorul különösebb magyarázatra — normacentrikus szülői megnyilvánulásokról van szó —, a szülők hatalomkielégítési vágyairól, amelyek ugyancsak valamely szorongásos állapotra vezethető vissza. A meleg nevelői megnyilvánulásnak, legyen az korlátozó vagy engedelem, minden esetben megvan az az esélye, hogy érzelmi szempontból teljes emberként biztosítson társadalmunk számára.

Ebben a megvilágításban ajánlatos, hogy a gyermeknevelést ne úgy tekintsük, mint valami régi, jól bevált konyhareceptet, elavult normák összességét, hanem mint a bonyolult kételyhalmazra választ adó, azokat alkotó módon megoldó, aktív, dinamikus eljárásfolyamatot.

Mit is értünk személyiségfejlődésen? A komplex személyiséget általában a következő terminusokkal illetik: általános társadalmi jártasság, állásfoglalás, motivációs képesség, komplex viselkedés, normális érzelmi működés, megismerő-képesség stb. De bármilyen is legyen a választott fejlődésméleti felfogás, a fejlődés leírása és előfeltételeinek kutatása a következő feltevésekre támaszkodik: egy bizonyos, adott viselkedéskategória nagyjából homogén talajból csirázik ki, lehetséges továbbá azonosítani számos fontos tényezőt (külsőt és belsőt egyaránt), melyek felelősek az adott képességek, hajlamok kifejlesztésében. Ennek bizonyítására vizsgáljuk meg az agresszió eredetének kérdését. Az agresszív viselkedés egy agresszív folyamat, alapintendencia megnyilvánulása. Egyáltalán nem hanyagolhatók el ezen agresszív tendencia előfeltételei: a frusztrációs-konfliktusos helyzetek a családban, iskolában, a különböző gyermeknevelő technikák mint a hatalom és a szeretet irányzata, engedékenységek—korlátozás, az agresszív viselkedés megerősítése vagy elfojtása (szorongás) és nem utolsósorban a szülői modellálás valóban reális alapja, a látzat és valóság közötti ellentét kizárása (F. F. Zigler és J. L. Child elmélete). Vagy nézzük a problémát a teljesítmény (sikerélmény) irányítottságú motiváció perspektívájából. Heckhausen professzor foglalkozott a legutóbbi időben részletesebben ezzel a kérdéssel. Szerinte a sikerélmény motivációja csupán akkor bontakozik ki, ha bizonyos alapfeltételek adottak: a megismerő és motorikus készség kifejlődése — pontosabban érett viszonyulás az objektív világhoz, a siker és sikertelenség társítása tulajdon képességeinkhez, a „függetlenség” szükséglete a gyermekben, demokratikus szülő-gyermek kapcsolat, optimális azonosulás a modellel stb. Az agresszivitás megnyilvánulási formái között nincsenek túl nagy eltérések; végső soron ugyanazok a tényezők váltják és válthatják ki az illető jelenséget. Teljesítményorientáció esetében a helyzet bonyolultabb, hisz egyrészt a siker reményében és érdekében végzett tevékenységet, másrészt pedig a kudarc elkerülésére irányuló, az ettől való céltudatos, menekülő magatartást találunk. Természetesen az előzetes nevelés milyensége már előre meghatározza a személyiségfejlődés alakulását egyik vagy másik irányban. Ebből a szemszögből foglalkozunk tehát a szociális viselkedés problémákról, annak előzményeivel, illetve motivációjával.

A szociális viselkedés kategóriája egy egész sor jelenséget foglal magában, az egyéni segítőkészségtől a megosztás-elosztás önkéntes képességéig, esetenként

az önfeláldozásig, a normabetartó, de nem normacentrikus, beilleszkedni könnyen tudó személyiségjegyekig. A szociális magatartás lényegi vonása az egyén biztonságkeresése: védelemkeresés; a biológiai szükségletek kielégítésének optimális kerete és a társadalmi szükségletek kielégítésének lehetősége; a valahová való tartozás spontán vagy tudatos biztonsága. Nézzük tehát meg a szociális magatartás képességének és készségének motivációját, hiszen mindnyájan érdekelték vagyunk e kérdésben, melytől végső soron a társadalom fennmaradása és folytonossága függ.

Ahhoz, hogy egyáltalán eljuthassunk a társadalmi szükségletek igényléséhez, először is a létfenntartásunkhoz szükséges biológiai bázis nem is alacsony szintű megléte és kiaknázása szükséges. Szociabilitásunk kialakításában nem elhanyagolható a modell funkciója és jelentősége sem, valamint az ezen a téren jelentkező ellentmondásnak a maximális fokú kiküszöbölése (pontosabban: az erkölcsi követelmények megfogalmazása és végrehajtása közötti egyezés szükségessége).

A szociális viselkedés milyensége tehát javarészt környezeti tényezők hatására alakul, legelsősorban a család keretein belül, az egyes nevelői attitűdök típusai szerint. A nyílt, jóindulatú, szociális magatartás elsősorban tehát emocionális szempontból a „meleg” családi otthon eredménye. A lengyel Sost-rare kísérlete (egyetemistákat tesztelt: ki hajlandó egy idegen „másikat” segíteni tudományos munkájában) három csoportot különböztet meg: a szociálisak segítőkész csoportját és az egocentrikusok két fajtáját: a passzívokat, akik végső soron az egész világgal (vagy majdnem az egész világgal) szemben érdektelenek, és az igazi, aktív egocentrikusokat, akik önmaguk „heliocentrikus” világméretűen kívül semmire sem figyelnek. Jobban a mélyére nézve a dolgoknak, kiderült, hogy ezek a fiatalok mind más és más családi légkörből kerültek ki: társadalmi orientációjuk nagymértékben függ a kapott és feldolgozott érzelmi atmoszférától, valamint a nevelői elvárások s az ellenőrzés mértékétől és milyenségétől.

A szociális magatartás motivációja persze meglehetősen eltérő egyénenként, és épp ebben van a lényegi különbség. Szociálisak lehetünk, mert így várja el tőlünk környezetünk. Társadalmi tetteink ilyenkor csupán felszínesek, a mélyben konformisták (leggyakoribb csoport). Szociálisak lehetünk a belső rend kényszerítő hatására, ha ez is bele tartozik pozitív jellegű személyiségideálunkba. Egészen kis csoport vallhat ma-

gáának altruisztikus mozgatórugókat — a „másik” értékeinek és szükségleteinek objektív ismeretében.

A szociális magatartás motivációja tehát lehet külső (valamilyen külső objektum elérése a cél), fakadhat altruisztikus megfontolásokból, csak a másik szempontjait tartva szem előtt, és törtenhet, természetesen, saját magunk öntérképében.

A szociális viselkedés tehát heterogén jellegű, és kialakításában is heterogén tényezők játszanak közre. Ez a jelenség nem csupán szociális viselkedésünkre jellemző. Valószínű, hogy más megnyilvánulási területeken is ugyanez érvényes. Ebből a szempontból vizsgálva a dolgokat, nyilvánvaló, hogy a nevelők szerepe sokkal bonyolultabb, mint hinnénk. Bizonyos cél érdekében bizonyos nevelési módszerek célra vezethetnek ugyan, de ugyanakkor károsíthatnak is más, fontos személyiségjegyeket. Ez azt jelenti, hogy a nevelő bizonyos kételyekkel szembesülve, azokat — tőle telhetően — kreatív módon igyekezzék megoldani.

A gyermeknevelés komplex, dialektikus folyamat, mely napjainkban nem csupán hozzáértést, hanem alkotóképiséget, kreativitást és felújítást is kíván.

G. R.

„AHOGYAN LEHET, DE MEG KELL ITT MARADNI” (Fórum, 1980. december)

A sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* fortissimóval zárta a Bethlen Gábor-évet. A 24 oldalas melléklet elolvasása után felöltött bennem a kérdés: miért nem lehetne kötetbe fűzni azokat az előadásokat, tanulmányokat, esszéket (de verset és drámát is!), amelyek az elmúlt esztendőben, a Nagy Fejedelem születésének 40. évfordulója alkalmából hangzottak el vagy jelentek meg hazai folyóirataink oldalain. Szép, elmét csiszoló könyv kerekedne belőle. Nos, ebből a kötetből nem hiányozhatnának e mellékletben közölt írások sem. Főhely illetné meg Sütő Andrásnak a nagyenyedi Bethlen Kollégium évfordulójára készített tévéfilm-kísérőszövegét (*Mondod-e még?*): „Egyik gyönyörű példája ez a kollégium annak, hogy nemcsak az anyag megmaradásának elve érvényes, hanem a szellemé is. Mert hiába kellett eklézsiát követnie Misztótfalusi Kis Miklósnak, mert

hiába tűnt el a keleti homályban Kőrösi Csoma Sándor fizikai alakja, mert hiába próbálták megsemmisíteni a szellem oly sok harcosság tanításait ezen a földön, ő mindezek ellenére a szellem és az anyag megmaradásának elve szerint élt és maradt meg és marad meg ezután is.” Veress Dániel három testamentum ürügyén az erdélyi fejedelemség történelmének egy teljes évszázadát „a konok megkapaszkodástól a kurtácska aranykoronát az aláhanyatlásig, rabságba, megszállásba hullásig” öleli át. Bocskai István, Bethlen Gábor és Bethlen Miklós igen nehéz időkben álltak a fejedelemség kormányruájánál. „Bocskai büszke arra, hogy »az országot, mint édes hazámat most mindenféle ellenség-től megszabadult állapotban hagyhatom«. Bethlen Gábor meghatottan és büszkén hangsúlyozza: »...sok ellenségem ellen szép győzelmekkel megáldott, nyomorú hazámat, maroknyi nemzetemmel megtartotta és oltalmazta... Tizenhat esztendőnek elfolyásiban ellenségünk lovainak lábok hazánk földét nem nyomták«. Bethlen Miklósnak, a nagy romlás utáni bevégzett helyzetben csak az marad, hogy »Erdélynek javát célozván [...] egyik-egyk császárnak is megszorítani (az évi 15 000 arany adót) ne legyen szabad, sem praesidiumokat az erdélyi birodalomba ne tehessenek, annál inkább el ne foglalhassák, ha szintén a fejedelem valamelyik császárnak praetensiójára az olyanban megegyeznek is [...]«. Fábrián Ernő írása (*Sorsformáló politika*) Bethlen Gábor bel- és külpolitikai tevékenységét taglalja, nem feledkezve meg a fejedelem gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést célzó intézkedéseiről sem. Don Diego de Estrada, kalandos életű spanyol lovag, Bethlen egykori ceremónia- és nyelvmesterének emlékirataira csak napjainkban bukkantak rá a történészek. Sajnos, a fordító, Szőnyi Ferenc nem jelzi az emlékirat terjedelmét; a közölt rész (*Bethlen Gábor udvarában*) spanyolosan könnyed olvasmány. Imreh István a szeniális hadseregszervezőt méltatja (*A hadseregteremtés, a katonaillesítés gondja*), aki tudja, hogy az erős kard hatalmat, biztonságot jelent. Az *Ezer sor* című poemából közölt részlet (*Bethlen Gábor álma*) versbe öntött történelem, szépsége Magyarai Lajost dicséri: „Mert azt mondom én: könyv és tapasztalás, / így, együtt, csak ez mivelheti ki az elmét, / farag emberré embert, s ad jellemet.”

K. M.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BOLYAI-DÍJ. Mint februári számunkban — és más lapokban is — hírül adtuk, évente kiosztandó díjat létesítettünk, amellyel a legszínvonalasabb, a szocialista építés jelenlegi szakaszában leghasznosabb, könyv alakban megjelent magyar nyelvű tudományos, műszaki és ismeretterjesztő munkákat kívánjuk jutalmazni — évente kettőt. A díjak odaítélésénél igyekszünk tekintettel lenni az illető munkák társadalmi fontosságára, művelődésünk egészében betöltött szerepükre, szövegük nyelvi igényességére, valamint arra, hogy a díjazás ténye erkölcsi ösztönzést jelentsen a szerzők számára további munkásságukban.

A díjakat két, tizenegy-tizenegy tagú zsűri itéli oda minden év tavaszán az előző évben megjelent munkákért. A zsűriben szerkesztőségünket két-két tag képviseli, akiken kívül a következőket kértük fel zsűritagoknak: Benkó Samu történész, Faragó József néprajzkutató, Fodor Katalin pszichológus, Keszi-Harmath Sándor közgazdász, Kovács János, a *Művelődés* főszerkesztője, Nagy Olga néprajzkutató, Rostás Zoltán, a *Hét* szerkesztője, Szabó Zoltán nyelvész és Tóth Sándor filozófus — a társadalomtudományi munkák elbírálására; Ágoston Hugó, a *Hét* szerkesztője, Bodó Barna, az *Iffjúmunkás* szerkesztője, Kótay Pál orvosprofesszor, Nagy Miklós mezőgazdász, Páll Árpád csillagász, Szabó Attila biológus, Tenkei Tibor gépészmérnök, Toró Tibor fizikus és Újvári József geológus — a természettudományi-műszaki munkák elbírálására. A zsűrik jogi tanácsadójaul Király Ernő ügyvédet és jogtudományi szakírót kértük fel.

A Bolyai-díj egy külön erre a célra készült bronzplakett, amelynek megtervezését és kivitelezését felkérésünkre Törös Gábor szobrászművész vállalta.

A zsűrik működésének konkrét módozatát, a díjak odaítélésének feltételeit különleges esetekben (például társszerzők művének díjazásakor) a két zsűri tagjai ezután dolgozzák ki. Minderről olvasóinkat és munkatársainkat idejében tájékoztatjuk.

A KORUNK HÍREI

Örvendetes jelenség tanúi vagyunk: jelentkezik az utánpótlás — meghozzá magától, szervezés nélkül — tudományos közírásunkban. Fiatal költőink és prózaíróink mindig voltak, írástudó szakembereink azonban kevés kivétellel az idősebb nemzedékekből kerültek ki; ez a helyzet látszik most megváltozni, egészségesebb arányúra kiegyensúlyozni. Ebben a számunkban négy — első- vagy másodéves — egyetemi hallgató írását közöljük: Salat Levente tanulmányát a főlaptestben, Gábor Rita folyóiratszempléjét és Szabó Loránd, illetve Baróti Judit szemleciikkét egy — szintén fiatal — könyvsorozatunkról.

Február 17-én a parajdi, 18-án pedig a medgyesi szabadegyetemen Gazda József munkatársunk beszélt a Közel-Kelet művészetéről.

Február 24-én a parajdi szabadegyetemen Kuszálék Piroska, a pedagógusok továbbképző intézetének nyugalmazott tanára tartott előadást és tanácskozást a magyar nyelv és irodalom oktatásáról.

Március 5-én a nagyszalontai Arany János Irodalmi Körben Szilágyi Júlia tartott előadást a romániai magyar irodalom mai irányzatairól.

KORUNK GALÉRIA

Március 7.: Miklóssy Gábor festményei. — A megnyitón Ditrói Ervin művészettörténész bevezetője után Vajda Zsuzsa, a Kolozsvári Állami Magyar Színház művésznője Ady, Illyés Gyula, illetve Weöres Sándor egy-egy versét, Márkos Albert, Miklós András és Márkos András pedig Beethoven *G-dúr vonóstriójának* első tételét adta elő.

Találkozásom a könyvvel

A Művelődés pályázata

A romániai magyar könyv- és olvasáskultúra valós eredményeinek számbavétele és további gyarapítása céljából a Művelődés Könyvtár-melléklete Találkozásom a könyvvel cím alatt állandó jellegű pályázatot hirdet az olvasók, könyvbárátok, könyvgyűjtők számára.

A folyó év márciusában induló pályázaton életkorra és foglalkozásra való tekintet nélkül bárki részt vehet a könyvvel és az olvasással kapcsolatos, változatos tematikájú eredeti írásával. Beküldhetők portrék, visszaemlékezések, vallomások, tanulmányok, felismerések, esszék, könyves eseményt fellelevenítő-rögzítő riportok és tudósítások, publicisztikai cikkek, elbeszélések, humoreszkek vagy szatírák — írókról, tudósokról, könyvkiadókról, könyvművészekről, nyomdászokról, könyvterjesztőkről, könyvtárakról és könyvtárosokról, antikváriumokról meg bibliofilekről, a könyvről és szerepéről az egyén, valamint a közösség életében.

Írni lehet mindarról, ami szervesen kapcsolódik az emberiség egyik legnagyobb vívmányához, a könyvhöz: a könyv diadalmas, ám nemegyszer göröngyös útjáról azokhoz, akik számára készül, és akiknek mindennapi szellemi táplálékuk.

A beérkező írásokat folyamatosan közli és honorálja a Művelődés. A pályázat első szakasza 1981. december 31-én zárul. A legjobb munkálat neves grafikusainknak a nyertes szerzők nevére készített ex libriseivel jutalmazza a bíráló bizottság.

Hivatalos tollforgatók — írók, újságírók, műfordítók — csak versenyen kívül vehetnek részt a pályázaton.

A Találkozásom a könyvvel pályázatra szánt írások a következő címre küldendők:

Redacția Művelődés
71 341 București
Piața Scînteii nr. 1